

સો ૨ ઠી

૮૭૫
૮૭૬૨

ગીત-કથાઓ

: સુમન્ય પહેલું :

ADGARCHAND BHAIRODAS SETHIA
JAIN LIBRARY.
BIKANER, RAJPUTANA.

સાદા ચારસો દહાનો
સંપદ

ખુલાસો

અત્યાર સુધી 'સૌરાષ્ટ્ર'ની બેટ તરીકે અપાતાં પુસ્તકોથી આ પુસ્તક એક રીતે જુદું પડી જાય છે. છે તો સોરઠી કથા-સાહિત્યનું પુસ્તક, પણ એમાં રસધારો અને બહારવટીઆઓની માફક વાર્તાઓને માંડીને, ખિલાતીને, લગાવીને નથી લખેલી. કેમકે લેખકનો ધરાદો જ્ઞાને બેટની ચોપડી બનાવવાનો ન હતો, પણ અભ્યાસીઓની સામે મૂળ દુદાસાહિત્ય એના અસલી સ્વરૂપમાં જ રજુ કરવાનો હતો. લેખક એ દુદાસાહિત્ય તથા અભ્યાસી વાંચનારની વચ્ચેથી ચોતાની જાનને બને તેટલી છેડી રાખવા માગતા હતા. ને આ પુસ્તક તો વર્ષ દોઢ વર્ષ પહેલાંથી છપાતું હતું.

પણ અમારા છેડા સાગ્ર દસ માસ જેલગત્રામાં વીણા. અમે ઝાંચીંતા જ બહાર નીકળ્યા. બાઇ મેલાણીની પાસે બેટના પુસ્તક માટે આ સિવાય બીજું કશું લખાણ તૈયાર નહોતું. બેટ આપવાની તો તાકીદ હતી. પરિણામે આ જ હતું તે હાજર કરું છું.

સોરઠીસાહિત્ય જ પિરમવાની છેલ્લાં સાત વર્ષોની અમારી પ્રજ્ઞાલિકા એ રીતે સચવાય છે. સાગ્ર ચારસો દુદાની સમૃદ્ધિ ધરી શકાય છે. દર વર્ષે ૨૦૦ જેટલાં પાના અપાતાં; આ વર્ષે ૧૭૫ જેટલાં આપીએ છીએ; મૂળ લખાણ તો ૨૦૦થી વધુ પાનાં હતરે તેટલું વિપુલ છે, પણ એ નાનાં બીજાંમાં પડી ગયું હોવાથી ઓછું દેખાય છે.

પ્રજ્ઞાલિકા મુજબ લાંબી ખિલાવેલી વાર્તાઓ આપી શકાઈ હોત તો સારું માત્ર. એથી યે સારું તો સાવ જૂની પ્રજ્ઞાલિકાનો ભંખ કરીને નવું, યુગને અનુરૂપ, કોઈ સીધું પ્રેરણાદાયી સાહિત્ય આપવાની નવી પ્રજ્ઞાલિકા શરૂ કરવાથી માત્ર. આ વર્ષે તો અમારી સંકલ્પમય વિચારી ગ્રાહક બધેએ દરગુજર દેશે એટલું માગી લઈશું.

મુદ્રક

અમૃતલાલ અંબાસેનર દવે

ગોરાબદ્ મુદ્રણાલય, રાણપુર

આવૃત્તિ પહેલી

ઇ. સ. ૧૯૩૧ : એપ્રિલ

પ્રત દસ હજાર

મૂલ્ય

કાચું પૂઠું : એક રૂપિયો

પાકું પૂઠું : સવા રૂપિયો

પ્રકાશક

અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

ખુલાસો

અત્યાર સુધી 'સૌરાષ્ટ્ર'ની બેઠ તરીકે અપાતાં પુસ્તકોથી આ પુસ્તક એક રીતે છુદ્ડ પડી ગય છે. જે તો સોરડી કથા સાહિત્યનું પુસ્તક. પણ એમાં રસધારે અને બદારવડીઆઓની ખાસકે વાર્તાઓને માંડીને, ખિલાવીને, લગાવીને નથી લખેલી. દેખકે લેખકનો છારો આને બેઠની ચોષડી બનાવવાનો ન હતો, પણ અભ્યાસીઓની સામે મૂળ દુહાસાહિત્ય એના અસહી સ્વરૂપમાં જ રજુ કરવાનો હતો. લેખકે એ દુહાસાહિત્ય તથા અભ્યાસી વાંચનારની વચ્ચેથી પોતાની ગતને બંને તોટલી છેડી રાખવા માગતા હતા. ને આ પુસ્તક તો વર્ષ દોઢ વર્ષ પહેલાંથી ડખાતું હતું.

પણ અમારા હેતુ સાગ દસ માસ જલગત્રામાં વીસા. અમે ઓચીંતા જ બદાર નીકળ્યા. ભાષ મેધાણીની પાસે બેઠના પુસ્તક માટે આ સિવાય બીજું કશું લખાણ તૈયાર નહોતું. બેઠ આપવાની તો તાકીદ હતી. પરિણામે આ જ હતું તે હાજર કરું છું.

સોરડીસાહિત્ય જ પિરસવાની છેલ્લાં સાત વર્ષોની અમારી પ્રજાલિકા એ રીતે સચવાય છે. સાગ ચારસો દુહાની સમૃદ્ધિ ધરી શકાય છે. દર વર્ષે ૨૦૦ જેટલાં પાના અપાતાં; આ વર્ષે ૧૭૫ જેટલાં આપીએ છીએ; મૂળ લખાણ તો ૨૦૦થી વધુ પાનાં હનરે તેટલું વિપુલ છે, પણ એ નાનાં બીજાંમાં પડી ગયું હોવાથી આજું દેખાય છે.

પ્રજાલિકા મુજબ લાંબી ખિલાવેલી વાર્તાઓ આપી શકાઈ હોત તો સારું માત. એવી જે સારું તો સાવ જૂની પ્રજાલિકાનો બંધ કરીને નવું, યુગને અનુરૂપ, કોઈ સંક્ષિપ્ત ગ્રેરજાદાયી સાહિત્ય આપવાની નવી પ્રજાલિકા શરૂ કરવાથી માત. આ વર્ષે તો અમારી સંકડામણુ પિયારી માહક બધુઓ દરમુજર દેશે એટલું માગી લઈશું.

સાંકળિયું

૧ સોન-હલામણુ	૧-૨૮
૨ મેહ-ઉજળી	૨-૪૬
૩ શોણી-વીળણુંદ	૪૭-૫૧
૪ રાણો-કુંવર	૫૭-૬૪
૫ કમો-વીકોઈ	૬૫-૬૮
૬ રતન ગયું રાણ	૬૯-૭૪
૭ રાણક-રા'ખેંગાર	૭૫-૮૭
૮ પીઠાત-વેજલ	૮૮-૯૫
૯ સૂરનો હેમીઓ	૯૬-૧૦૩
૧૦ લોહણુ-ખીમરો	૧૦૪-૧૧૫
૧૧ માડ-ઢોલો	૧૧૬-૧૩૧
૧૨ નાગ-નાગમહે	૧૩૨-૧૪૩
૧૩ બાનરો	૧૪૪-૧૫૦

• કમો-વીકોઈ : પા. ૬૬ : નીચેનો ફકરો પિંઢિયામાંથી પડ્યો રહ્યો છે :

“આખરે એક દિવસ કમાને દેયે પથ્થાતાપ લપડ્યો. વીકોઈનું નિર્દોષ સ્વરૂપ એની નજર સામે ખડું થયું. થોડે બેહાલ થઈ ગયો. લલખતો, સળગતો, ચરમીદો, અહંકાર મૂકીને વીકોઈ પાસે માફી માગવા નીકળ્યો. ઘણા જાવને ગામડે ગયો. સંધ્યાસમે વીકોઈ નદીમાં ઉભું લમડું ધોતી દતી તેની પાક દીઠી. વીકોઈ ગામ ભળી ચાલી નીકળી, પણ કમાએ નદીકાંઠે જઈ, જે છીપર પર વીકોઈએ ન્હાણું ધોયું તે છીપર ઉપર મેમ દાલવ્યા. પછી કમો લપતો છપતો કાળા જાલ પાસે આવી પગમાં પડ્યો. કમતાણી કાળા જાળને એક વિનોદ સૂઝ્યો: કમો ને વીકોઈ એક બીજાને અદભૂત લખ્યાં બેઠે, એવી સ્થિતિ કરવા માટે કાળા જાલે જઈ વીકોઈને કહ્યું કે “વીકો બેન ! કમો તો ગુજરી ગયો.”

જાહેને તો વીકોઈના છવતરમાં પૂરેપૂરું ‘અંધાર’ કરીને સૂરજ પ્રગટવો હતો. પણ વીકોઈનું દેયું કમાનું મોત ખમી રાક્યું નહિ. કાળ ખાઈને એનું કદવ બંધ પડી ગયું.

કમા-વીકોઈની કથાને અંત આવો આવે છે.

પહાડોની ગોદમાં

૧ સંસ્થામ : સમશેરોના નહિ—

“ત્રણ દિવસ સુધી ?”

“બાપને ગળે હાથ : ત્રણ દિ’ ને ત્રણ રાતના અખંડ ઉગમરા અમે એવેલા છ. સેંઢેડો ભાંકોએ પાંપળોને પોરો નથી આપ્યો. ગિરનારની શિવરાત્રીનો તો મૂળ મેળોજ ગાંડોતૂર, તેમાં વધુ ગાંડાં કરી મૂકનાર તો એ બે જણાં : એક કોર આપણા બગસરા ગામનો શુક્રમાનબાપ વોરો અને બીજી કોર બરડાના બખરવા ગામની આડી-ખમ મેરાણી : મેળોને પડેલેજ દિવસે હથડના પ્રનાતથી એ બે જણોને સામસામા કવિનાના સંસ્થામ મડાય. એકને વીટણાઈ વળીને મેંઢેડો સોદવાસીઓ સામસામા જાણે ગદ્ગદિસ્તાના મોરચા માંડ્યા હોય તેવાં મેળવાપ જાય. એમાં જુવાનો જ નહિ, જુદિયાઓના પશુ મોકોધોક જોઈ શકે. સોય પડે તોય સંબળાય એવા સુઝાં, એકપાન, વેળેવેણુંને ત્રીસીત્રીસી રસના ધુંટડા પીનાં એ માનવીયુંના મેળા : અને એની વચ્ચે આ વોરો ને આ મેરાણી ત્રણત્રણ દિવસ સુધી સામસામા દુદામોરકા લલકારે. તેને પીનજીઆ ચાપડા જટોની ડગિને ટેકજે ટેક્યા હોય : એક શાનમાં રાખા દાઘની આંગળી દીધી હોય : જમણા દાઘમાં કાનનાં ટુપાં મૂકાવની આંકોઈ છટી લીધી હોય. અને જેમ જેમ દુદો બોધાનો જલ તેમ તેમ જનખ્યાના માથા કપર એ ટુપાં ફેરવતા ફેરવતા આ એક દુદાગીરો છટીયું ટુપાંની આ દોષ.

પાંચાળનું ધાવણુ તો હું મવા જ મદિનો મી સક્યો. પિતાની બદલી થઈ ગઈ; ને તે પછી તો પાંચાળને મેં ત્રીસ વર્ષે દીડી. ત્રીસ વર્ષે સંધ્યાની ઝંખાશમાં ભાઈ અમૃતલાલ શેઠે મને દોઢ ટકાનીએ ચોટીસે હુંગરે ચડાવી, એ હુંગર છલકતી પાંચાળનું પ્રિય દર્શન કરાવ્યું છે. પરંતુ પદાડના સંસ્કાર મારા થોડા થોડા તો મેં સતત પોવાના રણા તેનું કારણ એ હતું કે મારા પિતા કાલિયાવાડ એજન્સી પોલીસના એક નાના દરજ્જાના અમલદાર, એટલે થાણે થાણે એની બદલીઓ થતી, ને લગભગ એ તમામ થાણાં-એ એક ને દાદા, ચમારડી ને લાખાપાદર-કાં કોઈ ગિરમાં, કાં પદાડમાં, બપોર નદીનેકાં વાળી, વંકી ને વિકરાળ જખાઓ ઉપર રથપાએકાં. એ પદાડ બેઠતી નદીઓના હંડા ધરા ને એ હુંગરાની એકાન્ત જોયો મારાં બાળપણનાં સંગી હતો. નદીની બેખડ પરના અમારા નિવાસોની નાની બારી-ઓમાં થઈને હ હ હ હ જૂનનાદ કરતા પવન-સસવાટાએ મારી નીંદર ઉઠાવી દઈને પદાડોનાં દેમાંના સંદેશા મને સંભળાવ્યા છે. ફાગણી પૂનેમની ફનાચણીના બડકા ફરતા વીંટળાઈને ગોવાળીડા જુવાનો-અરે ધરડાખખ એકુ દુહાગીરો પણ સામ-સામા દુહા-સંભામ માંડતા તેનો પણ હું બાલ ભોક્તા હતો. પદાડનો બાળજીવડો, પદાડનાં ટેટાટીંજરં અને ગુંદાં વગેરે ગળ-થટા મેવાની માફક જ પદાડની પેદારૂપ આ દુહાસોરકાવાળી કવિતાનો પણ રસિયો હતો.

તે પછી તો ધણાં વર્ષોના ગાળો પડ્યો. બિન્ન બિન્ન જાતના સાહિત્યના સંસ્કાર પડ્યા-અને બીતરની ભોંયમાં જૂતા રસનાં ઝરણાં વસા કરતા હશે તેની જાણ પણ ક્યાં હતી? એ પ્રવાહોને કળતાર પાણીકો સને ૧૯૨૨માં ભેટી ગયો. એ એક મિત્ર હતા. એને ઘડપણ ઘેરી રહ્યું છે: એની દિષ્ટ “જન સમયના માઠ કિલ્લા ઉપર” છે: દિલ્હીથી લઈ અવ-ગાદન કરનાર એ જીવે, “માણ્યુ તેનું સ્મરણ કરવું” એ વ છે એક સ્લાહ” એ સ્મરણોની સરણીઓ ફુટી રહી છે: સામસામાં બાસોશામાં મારીને મસ્તી કરવા જેટલો જેની સાથે પોતાને મારો

રાઓ ઉપર પથરાયલા પાયા દરીઃ પરંતુ દુદાની દુનિયા તો ધણી બદોળી, ધણી પદોળી રી. આત્માર મુશ્કીની રથાઓ બખવામાં મારું મુખ્ય નિશાન દુદાનો સાદિત્વસ્થ રેલાવવાનું નદોડું. એમાં ધટનાના પ્રમણોનાં પાણીદાર તત્ત્વો દું બેળાં કરનો મરો મું. એ પદાડવાસીઓનાં જુનાં જીવનમાં વેર અને પ્રેમની, બધુત્તા મિત્રદારની, દગા અને દિલાવરીની, કુદની ને દોસ્તીની ને દરજી, કરજી, બાવજી અને કામળ મસ્તીઓ બેલાઇ મળ છે, તેને હે મારા દેવાના દુધાવ આપી, લાડ લગાવી, મારાં નિગીરોળોની મિપૂરતી પૂરી, દુબદ જીવન-આગ્રેખન કરવા મથનો બનો. તેમાં દુદા તો દુઃ એટલાજ ઠાંકેનો, નેટલા એ ધટનાના ઇતિહાસ સાથે મને મળી રહેના ને નેટલા એ પ્રસંગોને આધાર આપના.

પણ અખંડ વહેનાં કવિતા-જ્વેનની આ દુદે સોરડે સાંકળેલી સળંગ ધારાવાહી મીનકયાઓ તો આજ મુખી અકાષદી જ સંધ-રાયે જતી દતી. મારે દુદા આપવા જ હતા. પણ જેમ દ્વાયમાં આવે તેમ આદ્રેડ ફેંકોફેંકી કરીને નહિઃ ધમાખંધી વાર્તાની સાંકળના પદનિસર સાંકળેલા અદ્રોમને રૂપે. ને એ કામ દોપડું હતું. લોકોની યાદદસ્ત નમળી પડી છે. જૂતા પાવરધા દુદાગીરો મરી ખૂટ્યા છે. અન્યારે લોકોમાં જઈ પૂછશે તો કેટલાયે જાણુ દુદા માઈ દેખાડશે ખગ, પણ એક ચરણુ ક્યાંનું, ને ક્યાં જતનું કાઈ બીજન જ દુદામાંથી તણાવેલું બીજું ચરણુઃ બન્નેને મારી મચ-રડીને બેસનાં કરેલાં પાંખીઆંઃ અર્થતો અનર્થઃ સાચા અસલી શબ્દોનું જોર ન જડેઃ ન જડે મૂળ કલ્પના કે વિચારની જુક્તિઃ જૂતામાં નવું ધીમકું દીધેલું હોયઃ એક વાર્તાનો દુદો કઠારી લઈ, કેવળ એકાદ શબ્દફેરને લીધે બીજા કાઈ વાતમાં ઠાણ બેસાયો હોયઃ શબ્દોનાં માપ કે પંક્તિનાં પ્રમાણુ ન જળવાયા હોયઃ એવી ગઝલ વિવૃતિ ! એને દું દુદાસાહિત્યની સુંદર સૃષ્ટિમાં ખપાવુ તો ખપી શકે છે ખરું, પણ એ વેપાર કૂડનાં કાટલાંવાળો. એથી દું નથી ઈતિહાસને ન્યાય આપનો, ન સંશોધનને, કે ન સાહિત્યને.

માટે જ મેં રાહ જોઈ છે. બમી બમીને, સાચા પાદ શોધવા માટે કંઈ વાતચાલાઓને પપાળ્યા છે. ઉધું ધાલીને નોટો

મુખે હોતો તે સુદૃઢ કથાપી-(લાડીઠાકોર સુરસિંહજી)ની બહુ ઘણી અપ્રકટ ઘટનાઓને એ સંભારે : પોતાના એ કાળના આખા મંડળને યાદ કરે : એમાં જે ખાસ તો સાંભરે એને સામતભાઈ ગઢવી. હાથમાં ટપ ટપ મણકા ટપકાવતી હરિગ્વની માળા, મીચેલી આંખો, ચોડાચોડા હાવભાવ સાથે, ઠાવડી રીતે ધીરા ને ચોડખા નિર્ગળતા મીઠા કંઠના વાર્તાખોલ : ને એ વાર્તાનો પ્રવાહ પૂરો શ્રતાં મુખી કોઈથી ન હોકો પીવાય કે ન રાત સરખી જે કરાય એવી કડકાઈ : ઓહોહો ! શ્રી સામતભાઈ ગઢવીની કહેણી ! મારા એ વૃદ્ધ મિત્ર એ કથાવાર્તાના કોઠાર ગઢવી સામતભાઈને યાદ કરીકરી મને પોતાની શાંત શેલીએ માંગડા ભૂતની, પીઠાત હાડી ને વેણની, એમલ-ગળા ને સાંધ નેહડીની, ચાંપરાજની, એવી કૂંકે વાર્તાઓ કહે, હુડા ટાંકતા જાય, વિસરાયલા કોઈ ચરણને ઝાલવા સાર જીર્ણ સ્મૃતિનાં ગીય જંગલો શોધવા લાગે : અકેકે હુડા ઉપર એની રસના ને કલ્પના ક્યાં ક્યાં લગી વળુભી રહે !

મારા પહાડસંગી પ્રાણુને-ધણે કાળ બીજે ભમેલાને-એ રીતે જોવાર પહાડી જીવનની વાટ સૂઝી ગઈ. તે દિવસથી હું હુગરાનાં માહિત્ય અને તવારીખ શોધી રહ્યો છું. જૂના યુગને પાછો આવતો જોવાની નાદાન અને વિનાશક ખ્વાયેશ નહિ-જરૂરીકે નહિ-પણ જૂના સોરડી કાળને પ્રેમપૂર્વક તપાસવા તથા ઓળખવાની ખાસ મને છેલ્લાં નવેક વર્ષથી એક વળગાડ જોવી શકાતી રહી છે. હું હજી એથી લગ્નવાતો નથી. એના મર્મો મણીમણી ઉદ્ઘવા મયું છું. એમાં ભયંકર મીઠાશ અનુભવું છું. જુદા જીવનસંજોગોમાં બંદીવાન પડેલ આ દેહને છોડી મારી કલ્પના કેટલી મમતાભરી કૂંકે ખાંભીઓ ને કથાઓ, હુંગર-માજો ને હુડા-સોરઠાઓ શોધે છે !

૪. હુડાઓની શોધમાં

“હુડા લાવો : અમને હુડા લાવી આપી તેના મર્મો દેખાડો !”
 આવી અનેક મિત્રોનો પુકાર હતો. હુડા તો નહિ નહિ તોય બમો ત્રણો જોટલા મે લખેલી રસધારો ને બહારવટીયાની

૨૧મો ઉપર પથરાયલા પડયા હશે; પરંતુ દુહાની દુનિયા તો ધણી બહોળી, ધણી પહોળી રહી. અત્યાર સુધીની કથાઓ લખવામાં મારું મુખ્ય નિશાન દુહાનો સાહિત્યરસ રેલાવવાનું નહોતું. એમાં તો ઘટનાના પ્રસંગોનાં પાણીદાર તત્ત્વો હું બેળાં કરતો ગયો છું. એ પડાડવાસીઓનાં જીવનનાં જીવનમાં વેર અને ગ્રેમની, બધુતા ને ધિઃકારની, દમા અને દિલાવરીની, યુદ્ધની ને દોસ્તીની જે દારણ, કરણ, બંધણ અને દોમળ ભસ્તીઓ એલાઇ ગઇ છે, તેને હું મારા હૈયાના દુલાવ આપી, લાડ લગાવી, મારાં નિરીક્ષણોની રંગપૂરણી પૂરી, ક્યારે જીવન-આગેખન કરવા મથતો હતો. તેમાં દુહા તો તું એટલાજ ટાંકતો, જેટલા એ ઘટનાના ઇતિહાસ સાથે અને મળી રહેના ને જેટલા એ પ્રસંગોને આધાર આપના.

પણ અખંડ વહેતાં કવિતા-ઝેનની આ દુહે સોરડે સાંકળેલી સળંગ ધારાવાદી ઝીનકથાઓ તો આજ સુધી અલાપદી જ સંધ-રાપે જતી હતી. મારે દુહા આપવા જ હતા. પણ જેમ હાથમાં આવે તેમ આટલે કેંકડેંકડી કરીને નહિ; ધડાખંધી વાર્તાની સાંકળના પદનિસર સાંકળેલા અકોડને રૂપે. ને એ કામ હોયકું હતું. લોકોની યાદદાસ્ત નમળી પડી છે. જૂના પાવરલા દુહાગીરો મરી ખૂટયા છે. અન્યારે લોકોમાં જાજ પૂછશે તો કેટલાયે જણ દુહા માત્ર દેખાડો ખના, પણ એક ચરણ ક્યાંનું, ને ક્યાં ગયું કોઇ બીજા જ દુહામાંથી તકડાવેલું બીજું ચરણ : બન્નેને મારી મથ-રડીને બેસનાં કરેલાં પાંખીયાં : અર્થનો અનર્થ : સાચા અસલી શબ્દોનું જોર ન જડે : ન જડે મૂળ કથના કે વિચારની જીવિત : જૂનામાં નવું યોગકું દીવેલું હોય : એક વાર્તાનો દુહો ઉડાવી લઇ, કેવળ એકાદ શબ્દેરને લીધે બીજા કોઇ વાનમાં ઠોકા બેસાડ્યો હોય : શબ્દોનાં માથ કે પંક્તિનાં પ્રમાણ ન જળવાયાં હોય : એવી મજાન વિરૂતિ ! એને હું દુહાસાહિત્યની સુંદર સૃષ્ટિમાં ખખાતુ તો ખાલી રાકે છે ખરું, પણ એ વેપાર ફૂડનાં દાટલાંવાળો. એથી હું નથી ઇતિહાસને ન્યાય આપતો, ન સુશોધનને, કે ન સાહિત્યને.

માટે જ મેં રાહ લેખ છે. બમી બમીને, સાચા માત્ર શોધવા માટે ફેરે વાનગાડાઓને પચાળ્યા છે. ઉધુ ધાવીને નોટો

તો નદિ નદિ ને આ દુદા કલાજા ગામના કલાજા ત્રીને આરો
 હો: અરે, વળાના થડમાં કલાજા ગામનો કલાજો સારણ ગામની
 તો નમારે દુદાનો બંધાર, વળને મરો માંડવા-નમારી પાંચ આપ-
 ડીયું બસાય!-આવી અનેક લાલચોથી લલચાય, અરે દનારે નરસે
 તલખતા દરખ જેવો હું, વાદન મગે તો મેળવી, નદિ તો પત-
 પાનો, બનાવેલા ગામરે પડેાંચું. ત્યાં દમલેદમલા કલ્યાણ દોષ,
 ત્યાં સપડી પણ ન જડે. સામેથી આપણે ગામનું આડીએ
 ત્યારે એ અસંગની રમુનિતે પાનો મરે. સુદોની દમદમ માડી-
 માંથી એકાદ સરસ પંકિત, એકાદ સાચો ખોલ, મૂળ દુદાના
 વિદ્યુત સ્વરૂપને મટાડી અસલનો રમ્ય આકાર પ્રગટાવન ર એકાદ
 શુદ્ધિ તો જરૂર નીકળી જ આવે: કાલ કાલ વેળા તો એવા
 એકાદ નાનકડા સુધારાની પે ફેટલી મેળ આવે।

સો શતો સંસાર,   સો સૌને સ્વાયથી
 ભૂત રૂવે ભેંકાર   લોચનીએ લોહી ઝરે।

આ માંગડા જૂનની કથાનો હોહો : તાલ અર્ધસીન ને
 બાવલીન, કારણ કે વિકૃત : એમાં એક જ બૂલ સુધરાઈ ગઈ:

સો શતો સંસાર,   (એને) પાંપણીએ પાણી પડે.
 (પણ) ભૂત રૂવે ભેંકાર,   (એને) લોચનીએ લોહી ઝરે।

હોહો! આ તો પાણી ટપકાવતા માનવ-રૂદન અને
 જૂનના ભયંકર લોહીઝરતા રૂદનો મુશબ્બો : આંધળાને
 આંખો આવે, તેમ હોહામાં અર્ધની સંગતિ આવી;
 વિરોધમાંથી નિષ્પન્ન થતી વેદના, રચનાનો મરોડ વગેરે આવી
 ગયાં, આવાં દહાંતોનો પાર નથી એ બંધી સ્વચ્છતા, સુડોસતા
 અને અસલ સ્વરૂપની નમણાઈ આણવાનું કામ ફેટલી ફેટલી
 સજ્જરી, ફેટલાં કંચમ, રઝળપાટ અને કળવકળ માગી રહે છે।

૫. માંડોતુર પ્રેમ

આ ગીતકથાઓને દૂં કથા તરીકેના રસ માટે ન સંબંધ. કથા
 તરીકે વિધવિધ પ્રસંગોની ખીલાવટ કરનાર વસ્તુ તો
 એમાંની કાલકાં ન દરો. ફેટલીક તો એકજ તરેહનું વસ્તુ રજુ કરે

છે. વળી આંહી સંધરેલી તમામ વાતો માત્ર પ્રેમની, કરુણતામાં સમાપ્ત થતા પ્રેમની જ વાતો છે. (વીરતા વગેરેની વાતો બીજા ભાગમાં સંધરીશ.) વાતને અંતે પ્રેમીજન એના મૃત પ્રેમપાત્રની ચિંતા પર ચડીને બળી મુવું કહેવાય છે તે હકીકતના સાચ-જૂઠ્ઠાની ય મને કશી ખેવના નથી. હું તો મૂલવી રહ્યો છું એનાં દુહામાં સંધરાએલી ઉર્મિઓનાં મૂલ અને એ ઉર્મિઓની આલેખનકલાનાં મૂલ. આહિર, ચારણ, કાકી, હાટી, ભરવાડ, રખારી વગેરે ભ્રમન્તી (Nomadic) જાતિઓનાં પ્રેમી જોડલાંને અમર કરતી આ કથાઓ છે: એ જાતિઓની જ જીભે રામાયણ જોટલા રસથી ગવાતા, જીગર વીંધતા, અંતરની સુવાસ ફારાવતા, પ્રેમીઓની છાની પ્રીતિ પોષતા, ધાયસોની પ્રણય-વેદનાને અવાજ દેતા આ દુહાઓ છે. આ આહિર વગેરે વર્ણો કાણ છે ? નાતરિયાં વર્ણો છે; એક નહિ પણ અનેક વાર પરણી પરણી છુટા-છેડા કરવાનો હક્ક ભોગવનાર જાતિઓ છે. ધર્મ લોપાવાનો, સતીત્વ જવાનો, બ્રહ્મ થવાનો એને ડર નથી. એ તો પહાડનાં સંતાન: પહાડને ખોળે ઉછરે, લક્ષ્મી છુટછાટ માણે. તે છતાં આ કથા-ઓનો મુખ્ય સૂર કયો છે ? પ્રેમની વકાષનો: પોતાના પ્રેમી ભાગીદાર ઉપર મરી શીટવાનો : સ્વજનના પાળિયા પર લોહીના સીંદૂર ચડાવવાનો: અંતર જેને માથે એકવાર ઢલ્યું તેના ઉપર ઓળઓળ થઈ જવાનો. શાસ્ત્રભાષ્ય સતીત્વ નહિ, સ્વતંત્ર લાગણી.

એ પ્યાર ગાંડોતૂર હશે. પ્રથમ દૃષ્ટિની એ પ્રીતિ હશે. નેસ-ડાંતી રહેનારી આયર-કન્યા નાગમદે, સવીઆણા શહેરની બન્નરે પોતાના ઘરની તાવણનું ઘી વેચવા આવે: વાણીઆને હાટડે નેસ-વાસી સુંદરીઓનું આખું જૂથ બેઠુંબેઠું પોતપોતાની તાવણનાં તોલ કરાવે: એકએક વીરનર નાગવાળો ઘોડે ચડી બન્નરે નીકળે: મહુની સાથે નાગમદેનાં યે એ નયણાં એ બહુ સાંભળેલા શુરવીરને નિદ્રાળવા લાગે: વેપારી વાણીઓ ટિખળ કરે કે “એ બાપ, આમ ધ્યાન નો રાખ્ય, તારા ઘીની ધાર દેડે દોળાય છે; તાંબડીમાં પડી નથી !” ત્યારે એ પ્રથમ દૃષ્ટિની પ્રીતિ ક્રેટલી ગાંડો-તૂર બનીને બોલો કહી હશે કે

શાહમાં જલ રે ધી, આનન્દ ઉતારના
ધન્ય વારી, ધન્યદિ, નિરખ્યાવાળાનામને!

ધી ટોળાય છે : ડખ ટોળાય છે : વિવેક ટોળાય છે : પદાઃ
ન્યુત્રીનું છત્રકાનું અંતર પટેલીજ વાર ઉધું વળીને ટોળાય છે
તારે આખી જળર દેખે તેમ એની આંખો ફાટી રહે છે : અરે
ઓ નાગા મોઢા આટેથી તારી દાઢ તો ખેસવી લે!

આખી જલે જળર પ્રીતમ તમારી પાધને;
અમળી કાં અભાગા ધમજના, હાથું દિધે!

અમારો ઓઝોનો ઘેરો બેઠેલ રૂખીને તેં ઓ ધમજના પુત્ર!
પાપખાંધી ઉગરવા સાર મુખ આડે દાઢનો પડેલો કર્યો : અરે
એવી તે સ્ત્રી અમારી કમનસીબી કે આખી જળર તારી પાપડી
નિરખે અને અમે જ ખાતલ રજાં! ખેસવી લે! ખેસવી લે! અને
હું સ્ત્રી રીતે મારાં નેણાંને રોકું! નજરને મોકવાની બેડી ક્યાંથી સાધું!

પામે બેડી પેરીએ, હાથે હલકસાં હોય,
(પશુ) નામદા, નેવળ નોય, આંખુનું કુદે ઝેરડે!

પગને બેડી પહેનાયાં ચકાવઃ હાથનેય હાથકડી જડીને રોકી રખાયઃ
પશુ આંખીને ન ચડે બેડી, કે ન અધાય કડીઃ આવો પાગલ એ
પદાડી પ્રેમ, પ્રથમ દષ્ટિનો પ્રેમ લગભગ તમામ વાતોમાં પડ્યો છે.
આં જોઈએ ત્યાં બેચક વધુ પ્રમાણમાં તો સરીરની જ સુંદરતા
મવાઈ છે. પશુ છતાં એ પ્રીતિ એક વાર જોને પોતાનું કહી સ્વીકારે
છે, તેને ખાતર ડગલે ને પગલે બળવો ઉઠાવે છે. પરિણામની એને
ગણતરી જ નથી. માયાપની જોડકાઃ : ન્યાતમતના બેદની
દિવાલો : ઝડિની આડખીલીઓ : તમામની સામે કાં તો પ્રથમથી
જ ઉધાડો બળવો, ને કાં અદરખાનેથી ધમધમતી આદ્ય હલવતો
ધરતીકમ્પઃ શક્ય હોય તેટલી ખામોશઃ ને આખરે એ મુંઝી
સખડી ખૂટી ગયે, કુળલાગના કહેવાતાં બંધનો બેદી, ને સાચું
પોતાનું હોય નેની સાથે બાય બીડીને જીવનની સમાપ્તિઃ એ
આ વાર્તાઓનો એક. પદાડીજનતાની એ અમારમરી પ્રેમસૃષ્ટિ.

૬ બળવાખોર સોનલ

પથમથી જ લેતા આવેા. મળુ રાહિયાની બરડાઇ પુત્રી સોનલદે નથી માઆપને પૂછતી, નથી ધરઆર કે કુળ-આખર જોતી: હું તો એને જ વરૂં, જે ચતુરસુખાણ મારી સમ-સ્યાઓ પૂરી કરે; બલે એ રંક હો કે રાજખીજ : સમસ્યાનો બેદ મળ્યો. પણ દગો નીવડ્યો. કોઇકની મહેનતે કોઇક મને પરણવા માગતો હતો ! દુહા પારખે હલામણ, અને સોન જાશે શું શિયાને ! એ દગાની રમત રમનાર બલેને ખુદ ધૂમલીનો રાજ શિયોછ હોય; અંગાર લાગો એ ચોરના સૂડીભર્યા શણુગારમાં. મને શું એ ગમાર ધરેણાં-લૂગડાંની લાલચુ લેખે છે ! ના, ના,

સૂડીભર્યા શણુગાર, શિયાનો શોભે નહિ,
હલામણ બરથાર, શિયો અમારો સાસરો.

અને શિયા ! તને હું પરણું, તે કરતાં તો તને કાળો સાપ ન કરડે ! વહાલા હલામણ, આંહીથી તારો વડીલ તને દેશવટે દિયે છે, રાજવારસો આંચકા લ્યે છે, તો ય ફિકર નહિ; તને વરવા આવેલી સોન પાછી નહિ જાય; હાલો હલામણ, મારા બરડાદેશમાં; હું મારા મોરાણે ગામે માંડવો નાખીશ. ત્યાં જુગતે કંસાર જમીને ગળામાં વરમાળ પહેરશું, પંડ પીડીઆળાં કરશું; પણ હલામણ તો બિચારો આપણા નવા યુગના સરસ્વતીચંદ્ર જેવો. વડીલની આજ્ઞા શિર પર ચડાવી ચુપચાપ દેશવટે ચાલી નીકળ્યો. અને કાવ્યરસિક ખરો ને, એટલે માર્ગે વિલાપની સુંદર, કલ્પનામય કવિતાઓ ખેશક ગાતો ગયો. હતો તો ધજો યે વીરનર; એના પ્રતાપે તો બરડા હુંગરમાંથી વાંસની એક કાતળી યે કોઇથી કપાતી નહિ. એવો જ ટેકીલો એ પ્રેમી હતો-સોનવિજોગે સુંવાળી સેજમાં નથી સ્ત્રોત; સાથરે જ પથારી કરી, એક સોન ઉપર સિંધની સોળસેં સુમરીઓ પણ ઘોળી કરી. છતાં વડીલની મરજ્જ લોપવાની છાતી એને નહોતી. સાચી બળવાખોર તો સોનલદે: નીકળી પડી હલા-મણને શોધવા. ક્યાં ક્યાં સુધી બટકી ! છેક દાગા હુંગર સુધી.

પણ થોડુંક માંદુ જપ ગયું. એ જન્મેનો લગ્ન તો આંત્ર-
શિખાઓના રમેશ કાળ મંડપમાં જ ફરવાપો.

૭. વિશ્વાસઘાતી રાજપ્રેમ

એ તે શુ દેશે ! વાનાંએ વાનાંએ નર નજરો અને નારી
સંબધ : પુરુષ ખરું ટાણું આખો સયડી પડે અને ઝોના
તેમપુંજ જળદળી કંઠે : પુરુષ કદિનો મુલામળની જલ્પ અને ઠી
એકત્રે હાથે એ તમામ બંધનો સામે બંડ ગણાવે : દુહાના રચનાર,
વાનાંકારોએ દેહકું ભેરાવર તર પકડી લીધું છે ! મેદ-ભગવાની
કથા તો એક દારણ ખુટામળની કથા-Story of a terrible
betrayal-છે. મુલાખાર વરસાદની એક મેધલી રાત્રિએ, બીજાકને
મુદું બની મરેણા એક માર્ગમૂળ્યા થોડેસ્વાસ્થ્યે, પદાડની પુત્રીએ
પદાડવાસીઓની મુલાતન પરિત્રાણ-રીતિ મુજબ પોતાના “પંડવના
પયંગ હરી, ધડનો ટોણીઓ દાળી, તરને ઓચીકે પોસાડી.” ક્ષિર-
કલકતા પદાડી દેદની ગોઠમાંથી લૂંક આપી છવાડપો.
અને અમળી દની, તોયે એકવાર અમળાએતો દેદ દવે અન્યને
ન અપાય તેમ વિચારીને એ બોળી પદાડ-કન્યા એ અસ્વાસ્થ્યે
જવન અર્પણ કરી ચૂકી. ધીરે ધીરે ખમર પડી કે અસ્વાસ્થ્યે તો
ધ્રુમજીનો રાજકુંવર મેદ જોડવો છે : અરર, આપણે ચારણ્ય ને એ
રાજપુત : ન્યાત જૂદી : ને ચારણ્ય-શત્રીતો તો આદુની રૂઢી અનુ-
સાર બાઈજેનનો સંબધ; વળી આપણે ગરીબ મિરિવાસી, ને
એ તો રાગ; એ તો રજાણી મૂકે. જગણી ! આ વિવાહ ન થાય.
આ તો મોતનો મારગ : પણ દીકરીએ ન માન્યું. એકવાર કાપા
અમળાણી તે સદાની અમળાણી : ને ન્યાતમત કોણે કરી છે !
માનવીએ ચણેલી એ બીતો, એ વાડા ને એ સીમાડા ; પ્રીતિ તો
પૃથ્વી આકાશ ને પાતાળ જોડેલી વિચાલ ; સીમાડે ને દિવાલે
શે સમાય ! બધે તમે સર્વ તરછોડો. હુ મહી લઈશ.

પદાડની પુત્રી નગરના સંતાન સાથે રૂસાઈ પડી. વિશ્વાસને
દરિયે બહાણ બેસું મૂક્યું. જોડવો રાજપુત રાજ જંગલમાં જલ્પ,
પદાડની ગોઠમાં જન્મે વચ્ચેની પ્રીત પોપાય. રાજકુળનો બોળો

પણ તું ખુશીથી તારો પેટગુજરો કરવા જરૂર હોય તેટલા દાણા મારા રાજભંડારેથી ભરી જા : ખુશી હોય તો ખીજા કોઈ નગરના રાજ સાથે જઈને સ્નેહ કર. હું તને મોકળા કરું છું.

હાય ! આજ લગી સાકરિયે સાદે બોલાવનાર બરડાધણીએ આજ મ્હોંમાંથી કૂચા કાઢ્યા. મને પેટભર ગણી મારી ઠેકડી કરી ! પહાડ-કન્યાને રૂવેરૂવે ઝાળો લાગી. સોરઠિયાણી એના સાચા સ્વરૂપે શોભી ઉઠી. કાલાવાઢાની, શરણાગતિની, અંધીનતાની ભાષા પલટી ગઈ. વજ્ર ખણખણ્યું. વિશ્વાસઘાતી ! તેં મને છેતરી. દ્રસાવી-ને હીણુપ દીધી. મારી લાજી લઈને જાકારો દીધો. મુજ પર દેશીની પીડ તેં જાણી નહિ. મને તારા ઘરના ટોડલા ઝઢાવીને ઓશિયાળા બનાવી ! સઢાની મેણીયાત કરી મૂકી ! ઠગાઈને મેં અજાણીએ કુંભારને ઘેરથી કાચો ઘડો ઉપાડી લીધો, ને એ ઘડો હું જીવન-સાગર પાર ઉતરવા ચાલી. હું અમડાણી. મને તેં પહેલેથી કેમ ના ન પાડી ? ઓ મેહ ! તું મરી ગયો હોત તો જ ભહું હતું. તેં મને દગો દીધો. પણ મારાં વૈર હું વાળ્યે જ રહીશ. જળનાં ડેડાં જેવાં નહિ પણ મહા વિષધર જેવાં ઝેર તું મારાં સમજજે. હું તને શરાપું છું : જા, કુટિલતા અને પ્રપંચે ભર્યું તારું રાજ સળગી ઉઠ્યું ! ધૂમત્રીના ધુમ્મટો તૂટી પડ્યું ! આ નગરીનાં નિર્જન ખંડિયેર પર કાળા કાગડા કળેજળે !

—ને ધૂમત્રીનું રાજ રસાતલ જાય છે. વિશ્વાસઘાતી મેહ ગળત-કોઠે ગળા લુડે મોતે મરે છે. પહાડોમાં બાળકુંવારી ભમતી, પશુઓ ચારતી ઉજળી, પરલોકમાં પણ વરસું તો છે મેહને જ એવા સંકલ્પો સંધરતી, મેહની એ વલ્લે સાંભળી પાછી વળી. કોઠિયા પિયુના શબની ઝુંપીમાં જ ખેસી જીવતી સળગી ગઈ.

ટકીલો પ્રેમ, પ્રેમ ઉપર ખીજા બધા સંસારી હિતની આહતિ, સમાજના બનાવટી વિધનિષેધનો ઉઘાડેછોગ લોપ, અંતર આપ્યું તેને અંધ વિશ્વાસે આત્મ-સમર્પણ; પણ વિશ્વાસઘાત અને સ્વમાનહાનિની સામે ઉઠો હુંકાર : પહાડનાં ભોળાં વસનારાંઓ જીવતરમાં આવી ઉર્મિઓ સંધરતાં હતાં અને લાખો સોરઠવાસીઓ શિવરાત્રને ગિરનારી મેળે મારા લુકમાનભાઈ મલ્લાં તથા

જખરસાની જરાઈ મેરાણી બ્હેનને કહેવી આવાં 'જલદ રસનાં પાન મેલ-હજળીના' ૬૦-૭૦ સોરઠા વાટે કરતાં હતાં. હારિકાથી મદુવા સુધીની અને વદવાણથી પોરબંદર સુધીની સીમે આર્ચાં દુહાઓને અને રેલતી હતી. મેલ-હજળીનાં દુહા ને ક્યાં કંઠે ન હોય. એવો માલધારી તમને વીસ વર્ષ ઉપર ભાગ્યે જ ક્યાંયે કાઠીઆવાડમાંથી હાથ આવત. :

૮. સાબરમતી જેલમાં

અમે સાબરમતીની જેલમાં હતા. અમારા ૨૦ જણનાં નિરાળા જૂથમાંથી અમારે કોઈનો છુટકારો થતો ત્યારે આમંલી સાંજનો એક પટોર એ કારાવાસમાં ચિવરાંતનો મેલો રચાતો. મુજરાનના વીરોકે કાબરસિયા, સાદીત્યપ્રેમી ને સંસ્કારશીલ પુરુષો વચ્ચે ફેટલીએક ગીતકથાઓ મેં માધ સંભળાવેલી તેમાં શેણી-વિગ્નજીંદનો કિસ્સો તો ક્યો જીવાન વિસરેશે ? કારાવાસના મારા રસજીરુ શ્રી મહાદેવ દેસાઈ અને ઉચ્ચ ઉર્દુ તેમજ સંસ્કૃત રસ-સાહિત્યના મરુત અનુરાગી શ્રી દેવદાસ ગાંધી-બેએ પહેલી જ વાર મોરકી ગીતકથાનું અવજી કર્યું. શેણીવિગ્નજીંદે તો એમને ચક્રચૂર બનાવ્યા. મેક્ષાધેક્ષા ને માવતરવિહોણા કંમાલ ચારણુબાજની બીજ બજાવવાની સિદ્ધ ઉપર વનવાસિની કુમારી શેણી મોહિત થઈ. વનરાઈનાં બન્ને બાળ એકપ્રાણુ બની ગયાં. પણ પોતાની કુળ-મોટપમાં છડેલો બાપ એકની એક લાડકવાઈ કન્યાને બિખારી જતરવાળાં વેરે કેમ પરણાવે ? એક સો ને એક નવઅંદ્રી બેંસો આણુવાનાં દોલ્લડાં પ્રત દઈ જીવાનને વિદાય કરનાર બાપ બૂધ્યો હતો. બેટકીનું અંનર પણ એ જીવાનની પછવાડે જઈ રહ્યું હતું. બાપના કુલગૌરવની શી રખસાન હતી એ બે જીવાનોના અમુલ્ય પ્રેમની પાસે ! એક વિગ્નજીંદની જ વરમાળ-બીજની ન બાંધું : ચાર લાખ ચારણુ મને પરણવા તૈયાર હોય, તો જે એને બાંધવ કદી બોલાવું : ચારે જો તેતર ! વનરાઈમાં મારા પિયુની આડે ઢાળી બાજુ હતરીને અપચકુન દે, જેથી પોઠીડે પલા-બેસો પ્રીનમ પાછો વગે : રે એજન નદી ! ઉચે દીબે ચડીને ઉઠાજો

લે, આડી ફરી વલ્ય, તો ખિયુ પાછો વળે : એમ વર્ષ વીસું,
 આપાઠ આવ્યો : વાદળ વલ્યાં : ધરતી લીલૂડી બની :
 તો મેહુલો મલ્યો, પણ શેણીને વીળણુંદ ન સાંપડ્યો :
 સૂકાણી. બાપને ત્યજી, સગાંરનેહીનાં સગપણ સળખાવી
 નીકળી પડેલી વન-કન્યા, વિળણુંદના વાવડ મેળવતી,
 સગડે શોધ કરે છે : અરે, અંગે ઓઢેલી કામળી ઉતારી,
 ધળ કરી, ચારે સીમાડા ઉપર ફરફરાવે છે, જેથી જંતરવ
 જીવાન ક્યાંયે હોય તો એ પ્રેમ-ધ્વજ દેખી પાછો વળે. પણ
 ન લાધ્યો. કંકુવરણી ને કામલાંગી વન-કન્યાએ હેમાળો
 એનાં ગાત્ર ગળતાં હતાં ત્યાં વિળણુંદ આવી પહોંચ્યો : શેણી
 પાછી વળ : હું ભલે પાંગળી થઇ ગઇ, હું ખભે કાવડ ઉપર
 તને તેમાં ફેરવીશ : પણ શેણીને બન્ને ભવ બગાડવા નહોત
 વિળણુંદા છેલ્લી વારતું જંતર બળવી લે; સાંભળતીસાંભળતી
 હું સાતા પામતી મરૂં : એવી મધુર મધુર બરફ-ચિતા ઉપર પુર
 ભાગીદાર ન બની શક્યો. પુરુષ તે તો આખરે પુરુષ જ. જીવ
 એને ગમે છે. એ જીવ્યો. પણ જેને કાજ જીવતો હતો તે
 -એક શેણી અને બીજું બીન જતર)-એ બે તો કુટી અં
 દનાં. પુરુષ જીવ્યો, પણ પામર જેવો : પેટભરૂં થઇને : બૂં
 માત્રાં ખાન ખાતો : તેજહીજી ને તલખતો.

ધર્મીસ સોરઠામાં સધરાએત્રી એ ક્યા સોરઠવાસીએને
 રનેદના, સમર્પણના, અંડના, સદ્બિચિના ને કરુણ દર્દેદિતી
 આંખે દેવરાવતી હતી. મેં એ વાત એક ડેકાણે માંડી છે : કાવ
 મજી જેણીનીર દોઢમાં એ દુલાના જ. એ વાર સભળાવ્યા છે.
 સદેશનાં મંદારી શ્રીપૂરોએ એના બચણ થકા જીવનની
 વિગતવગત-ભરતી અવનતી છે, નારા જેલવાસી આપણેએ પણ
 એ ક્યાંક મનને નિહાસ-પૂતો દાવડ્યા છે. એ ક્યાના પચીસ-ત્રીસ
 જેણીને હું અવનન વિષાદીલક, દોષમુક્ત કાવ્ય કદ નુ. કવ્ય
 સંસ્કૃતિનાં વિરુદ્ધે સતેજ નેવા શુભો આ નીનક્યાના વિલસે છે.

એ દુર્લભ કાવ્ય-કવિ, વિદ્યાવાસી કવિ, આજમ. ૬-૬-૧૯૫૧
 રહેલ જાતાં હતાં. આજમ. ૬-૬-૧૯૫૧. એકાએક અનંત સાચાં ને : ૧ એને

રહી હતી. રાજો રહ્યો રવારી અને કુંવર રહી આદિર, એટલા સાર કુંવરનાં દેહ-દાન કાઠક નાતીલાને કાપા-પણુ એ બનાવટી પરણેતર ક્યાંથી ટકે? રાણુક અને જેમારનાં પ્રેમલમ્ભ તો જે લાડીલાં બાલકોનાં રૂધિરે સીંચાયાં. રદિના સમંપણને દાવે રાણુકનું કાંડું માગવા આવનારો ગુર્જરોનાથ દાથ મસળતો. રહ્યો ને રાણુક પ્રેમલમ્ભના પ્રીતમની ચેહ પર ચડી. આ એક ચાવી લઈને તમે એક પછી એક વાર્તાનાં તાળાં ઉઘાડશો, તો સોરડી ગીતકથાઓનો સાચો સંદેશ જાડશે.

૯. બીલામણું સ્ત્રીત્વ

એ ક જલદ અને જાનરમાન : ખીજ કામલ અને કરણુ : એ એ એ રીતે આપણે સોરડી ગીતકથાઓ માયલી મુંદીઓનું સ્વરૂપ જોળખાવી શકીએ. એનો અડીખમ પ્રાણ પોતાના પવિત્ર શીલ વિષેની, સમા ધણીએ સેવેલી આશંકાને પણ સાંખી શક્યો નથી. વેણ અને વીણી : બેય જણીઓ સોણલામાં પોતાના ધણીના ચૂરા બાઈખંધોનાં નામ લવી પડી : ધણીઓએ લીધા અવળા અર્થ : અમારી પરણેલી પરપુરુષને વખાણે કેમ? સ્વમમાં એનાં નામ કેમ જંખે? કામળ નારી વીણી તો બાપડી-ચરીબડી-ચાંદને સમજાવે છે : વખાણે તો તો કાંઈ મેલી મનવાંચનાએ નહિ, પણ વીરપૂજની આવના થકી. પેટમાં પાપ દોષ તો જો સમા ! ખદખદતા તેલમાં અમારા દાથ બેળા સાચ લે : અમને ધરમાંથી કાઢેકુ કરીને ન કાઢી મૂક : પણ પુરુષ પલએ નહિ : નહિ પલળ, એમ ને? સારું જાણે છું : પણ કમાએ કાઢેલી વીણી તો પોતાની પતિત્રાકિને આખ : રાખી, ઉડાં દુઃખને અંતરમાં સંધરી એવી ને એવી સામ્ય રડી રજળી; બ્યારે બોળ કામળાઓની વેણ તો ઉપડી પોતાના સ્વમાન-તેજમાં પતિને સળગાવવાનો નિશ્ચય કરીને. આદિરાણી બેડું જરીને ચાલી નીકળી જતું નામ લવી હતી તે બદાદુર પીઠાત દાટીને જ ઘેર જઈ ઉભી રહી : દાટી ! દેલને દાથ દેડી અને વારી કરી લે. પણ બરમાતો નહિ દો ! એમ ન માનતો કે આપણે મીઠો સંસાર

જીવન જીવનમાં ચાલી રહેલી બાકુલક્રિયામાં, મસ્ત પ્રેમની ઘોડાક મુક્ત લહરીઓ લહેરાવવા જોઈલી તો અવશ્ય થવાની. માટે તારવી તારવીને એમાંથી નોખનોખા સારસિદ્ધાંતો કે તારતમ્યો કાઢવા ખેસવાની જરૂર નથી. એનું તો ચિત્રદર્શન જ ખસ થશે.

“તમે પાણી ને અમે પાલ્ય : આપણે એકબીજાને આડે પહોર અફળાતાં : પ્રીતિની એવી સદાની ટાઢાલ્ય : તમે સાપ અને અમે મારડી : તમારા જીવતરમાં અમારે મનડે માજો ઘાલ્યો : સાચી પ્રીતિના ઘોડલા ખાડે ને ખાખોચીએ ન પીવે, એને તો ગંભીર હંડા ધરા જોઈએ : અરે, દુસ્મનો કુકું જોડે એ શીદ સાંભળાઓ વજનવાળાં માનવી જ ભાર ઝીડે છે, હળવાં જ લોકાપવાદની વાવાઝડીમાં હલી જાય છે : અને જ્યાં સુધી મોંઘાં પ્રેમપાત્રો મળે ત્યાં સુધી સોંઘાં શીદ સાટવીએ ? લાખ ખરચીને—ચાહે તે જોમ આપીને પણ—એ પડખાં જેનાં સરખાં હોય તેને જ લઈએ ના ! ને શું ખસ, બે દિ’ની વાતુંમાં જ તું ખીજો થયો—બદલી ગયો ? તું બદલ્યો, પણ અમે ? અમે તો તેં ખેસારી મૂક્યાં છે ત્યાં જ મેઠાં છીએ. અમારાથી આંખેથી ઉડી બાવળ પર ખેસાય નહિ; ચંદનવૃક્ષથી ચૂકેલ પંખીને વનમાં ક્યાંયે વિસામો નહોય. ને હવે અમારે જીવતરમાં સાંધા શા કરવા ? હીરાગળ ફાટ્યું હોય તેને તો તાણો લઈને તૂંતી શકાય, પણ કાળજી ફાટ્યું તેને સાંધો ક્યાંથી મળે ? મોટી આગ લાગી હોય તો આડાં ફરીને ઓલવત, પણ આ તો હૈયાનો ડુંગર હડેજો : અમારી તો હવે ‘બામણ્ય રાંડી’ એ દશા : અખંડ એકલજીવન : તું જીવતે જ અમારો અનંત રંડાપો : ફિકર નહિ, અમે એ પાળશું. ભગવાં પહેરીને દુનિયાને શીદ દેખાડીએ ? આત્મા અમારો સંન્યાસી થઈ ચુક્યો છે. માટે હવે તો તારા નામનું તાવીજ—માદળડી મઢાવીને હાથે ખાંધીશ : એથી થે અધિક, આખી ગીરમાંથી લીલા રંગનો ઉત્તમ ખીયો જોળાવીને મારા ‘હૈયા વચાજે’ તારી આકૃતિનાં ત્રાજવડાં ત્રોફવીશ.”

પ્રીતિના કોમલ ભાવો, આવાં લોકગમ્ય સરલ રૂપકોમાં દૃઢાઓએ સંધરેલા છે : અને એમાં પહોડી કવિતાનો સંસ્કાર મોકે છે. એ કવિતા અમણોને પણ અંતરે ઉતરી જાય છે કેમકે

એનાં રૂપકો, ઉપમાઓ વગેરે બધાં જીવનની રોજીંદી દુનિયામાંથી જ લેવામાં છે. બીજું કેટલું ચંદાપત્રું પણ હશે. બધા દુહા કાંઈ ચોટદાર હોઈ ચકેજ નહિ. પણ એકંદરે દુહાસાહિત્યનો એક આમણિયા જીવતરના મર્મેને લક્ષ્યવેધી વાક્યોથી આંટવાનો જ છે.

૧૧. આશય : આંધાર

અહોં તો મેં આ કથાઓનું, દુહાઓનું હાઈ જોળખવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે. પણ આ સાહિત્યની ચાતુરીય સમાધોયના ને કડક તુલના તો બીજું બધું જ માગી લે છે. ગીતકથાઓનું ધડતર, દુહાઓની ગોઠવણી, દુહાઓને બંધબેસતા કરવામાં આપણે લેવી જોઈતી સંભાળ, ખુદ દુહાસોરઠાઓના માપમેળ વિષેની રમણ સમજ : વગેરે બધા બધા મુદ્દાઓ ઊછુતો એક પ્રવેશક હું લખી રહેલ છું. તે બીજા કુમખામાં રજુ કરીશ.

આ ગીતકથાઓ લખવામાં મેં કડકપણે મારું સંપાદક તરીકેનું જ પદ સાચવેલું છે. રસધાર વગેરે આમણાં પુસ્તકોમાં વાર્તાના વસ્તુનો મેં જે નાની નવલિકાની માફક ખિલાવ કર્યો છે, આખા પ્લોટનું જે ધડતર બધું છે, તે લેખનકલા આંધી નથી વાપરી. દરેક કથાના પ્રારંભમાં મેં એક લાંબી પિઠિકા મૂકી છે. આ પિઠિકામાં તે તે કથા લોકોમાં કેવી રીતે પ્રચલિત છે તે બતાવતું બધાન આપ્યું છે. પછી મેં દુહા, દુહાના અર્થો, દુહા મહિના શબ્દો વિષેની સમજાવટ કરતાં ટિપ્પણ વગેરે આપ્યાં છે; અને દરેક દુહો કથાના ક્યા બામ સાથે સંકળાયે છે તે સમજ લઈને જુદાં જુદાં કુમખાં પાડ્યાં છે, આમ કરવામાં મારો હેતુ જોમ બને તેમ મારી જાતને છેડી રાખી, દુહાઓને આવર્ણા વિના, દુહાઓની ને વાંચનારાઓની વચ્ચે માફ સમાગમ ઉભો કરવાનો છે. કેમકે મેં આ સંગ્રહ મુખ્યત્વે કાવ્ય-રસિકોને માટે તથા અભ્યાસીઓને માટે જ કર્યો છે. હું વચ્ચેથી ખસી જઈ તો જ વાંચકો દુહાઓની કવિનાનાં અને દુહામાં બરેલી લોકબાવનાઓનાં સાચાં મૂલ્ય મૂલતરી ચકે. અભ્યાસીઓ મારી કૃત્રમની યાદીને નહિ પણ જૂની લોકસાહિત્યની ધુંજીને પિંજારે તે

સોન-હલામણુ

મે ૨ જાતિના સોદામણા ધામ બરડામાં મોરાણુ નામે ગામ છે. જૂના કાળમાં ત્યાં મળુ રાહિયો નામે મામધણી રાજપૂત રહેતો. એને ઘેર 'હળકતી ટેલ' જેવી, 'લચી પડતા કાંજેલ આંબા' જેવી, 'પ્રથમ રંગ પકકતી આંબા-ગ્રાખ' સરખી, સોનલદે નામે દીકરી હતી. સોનને બ્યારે જોવન બેઠું ત્યારે પરણવાનો સવાલ હતો. પણ સોન તો ચતુરસૂત્રન, પ્રવીણ, રસિકા હતી. એ તો કવિતા રચતી. એણે થત લીધું કે પરણવું તો પોતાનો ખરો જોડીદાર મેળવીને પરણવું; નહિ તો કુંવારા જન્મારો કાઢવો. એણે સમસ્યાઓ રચી. દેશમાં જે જે ચતુર પ્રરખે હતા તેના પર બારોટ સાથે મોકલી. સમસ્યાની પ્રતિ કરે તે નરને જ કંઠે વરમાળ રોપવી હતી. સમસ્યાઓ કાબજમાં રચાએવી હતી.

જુઓજીને બારોટ આવપણ ફુંગરાની ખીણમાં જોડવા રાજા-ઓના કુમચી નમર પર ગયો. ત્યાંના જોડવાગ્રન સિયાજની પાસે સમસ્યા ધરી. સોનના સોંદરને બોમી થવા સિયાજનું દિલ તર-હવું હતું. પણ પોને જુદોતો મગાર હતો. એનામાં સમસ્યાઓ પૂરવાની શક્તિ નહોતી. એણે કહ્યું વાપરું. પોતાને હલામણુ નામનો

૧. સોનનું સૌંદર્ય

કોળ્યો આંખો ઢળ પડે, નીચી નમતી ઢળ,
પાકલ ફેરી રંગ હયે, (એવી) સોનલ સુંદર નાર. ૧

[સોન ફેરી સુંદર હતી ? કોળ્યોને ઢળતા આંખો ભેળી : લચીને
નીચી નમતી આંખોડાળીઓ ભેળી : નવા રંગ ધારણ કરતી પાકલ
ફેરી ભેળી.]

પગમાં ફણકે કાંખીયું, હેયે હલકે હાર,
ગાળેલ હેમની ગૂંચરી, (એવી) સોનલ સુંદર નાર. ૨

[એના પગમાં કાંખીઓ (એ નામનાં તુપર) ફણકે છે. મળામાં
હાર હેયે છે. હાથમાં આંગીને ઘૂંચ કરેલા મુગજની ગૂંચરી (હાથ
મંજુ) પહેરી છે તેવી સુંદર એ સોન છે.]

કાઠીઆણી કેડ પાતળી, હલકતી માથે હેલ્ય,
ગરલહંદી બળરમાં ઢળકતી લાલું હેલ્ય. ૩

[પાતળી કમરવાળા એ કાઠીઆણીના માથા પર પાતળીનું મિટું
ટાલવું આવે છે : બહે ગરલની બળરમાં ઢળકતી હેલ્ય માલી આવે
છે. એવી એ સોન.]

આંત્રી કાઠીઆણી એટલે કાઠીની કન્થા નહિ, પણ કાઠીઆણીની
એ સમજવું એટલે. કેટલાક દોહાઓમાં સોનને 'રાદિવાણી' કહી છે.
સોન બંને રજપૂતાણી કોવો એટલે જ. કા. પાકલ એને બાચંબાના
કોર રાધાસિંહની લીકરી કહે છે. પરંતુ બીજા એક યે દોહામાં એનું
વળ બારા પ્રદેશનું મોરણું નામ બજાવેલ છે અને એને પિતા
મૂળ રાદિયે નામે દોહનું કહેવાય છે.

૨. સમસ્યાઓ અને તેની પૂર્તિ

પોતે પ્રત લીધું છે કે નીચેની સમસ્યાની પાદપૂર્તિ કરનાર વાંચક-સુલભ કાવ્યવિદને જ વરણું. એ સમસ્યાને હુલાના એક ચરણમાં પોતે જ રચીને તૈયાર કરી :

ઘણુ વણુ ઘડિયાં, એરણુ આલડિયાં નહિ.

....

[હથોડા વગર ઘડેલા અને એરણુને તો અડક્યા પણ ન હોય તેવા અલંકાર કયા ?]

આ અર્થો હોડો પૂરો કરવા માટે આપીને સોને પોતાના બારોટને ધૂમલી નગરના જેઠવા રાણા પાસે મોકલ્યા :

બારોટ જા બરડે, (ન્યાં) વસે જેઠીરાણુ,
અધૂરાં પૂરાં કરે, રવેણું-ધણી વખાણુ. ૪

[હે બારોટ, બરડા પ્રદેશમાં જા, ન્યાં જેઠવા રાજા વસે છે. રવેણું નદીનેા એ સ્વામી તારી અધૂરી સમસ્યા પૂરી કરશે.]

બારોટ બરડા પહાડ પર આવેલા ધૂમલી નગરમાં પહોંચ્યા. રાજા શિયાળ જેઠવા સમક્ષ સમસ્યા ધરી. શિયાળએ થોડે દિવસે આ મંત્રાણુ પાદપૂર્તિ બારોટના હાથમાં ધરી :

ઘણુ વણુ ઘડિયાં, એરણુ આલડિયાં નહિ,
સરવડ સ્વાંત તણુ, મળે તો મોતી નીપજે. ૫

[ઘણુ વિના ઘડાય છે અને એરણુને અડક્યા વિના તૈયાર થાય છે, તે સ્વાંતિ નક્ષત્રનાં સરવડાં (શ્વેત) યજ્ઞ જ નીપજનારાં, સમુદ્રની છીપોનાં મોતી.]

માતા મેરામણુ વસે, પતા વસે કૈલાસ,
જેવે તો જૂનાં મોકલું, નવાં તો આસો માસ. ૬

૧. ડેટલાક ભાષ્યો ‘અડિયાં’ શબ્દ મૂકે છે તે બરાબર નથી. ‘આતરિયાં’ શબ્દ કાવ્યની દૃષ્ટિએ સૂચક ને સાક્ષાત્ક છે.

૨. ‘રવેણું’ નામે આતપરા હુંગરનો એક વિભાગ છે. તેમજ રવણું નામની નદી પણ ત્યાં જ છે.

[હે સોન મુંદરી ! હું આ ધોળી મગારે છે. પાંદ મેની ખાતા ખપ) તો સમુદ્રમાં વસે છે, ને મેનો પિતા (પિય) વસે છે એવા સિખર પર. એ જાનેનું જિવન તો છેક આસિ ખાસમાં સ્થાતિ નફરે થાય. ત્યારે જ નવાં મોઢી નીપજે. મટિ આશરે એ એવલાં દોષ તો હને જૂનાં મોઢી.]

આ પાંદપૂર્તિ ભારોરે સોનને પદોવાયી. સોનનું મલ જીવું. પોતાની સમરવા હોદનાર એ રાત્રિ સિવાઈને પરજવા સોન આવી નીકળી.

ધૂધરીયાળો ધામરો, ચડવા માફાળી વેલ્ય
ગઢ ધૂમછીની જાભરમાં હજકતી આવે ઢેલ્ય.

હજકતી આવે ઢેલ્ય તે વાટે,
ભાઈ ! તારો હલામણુ ઉભો વાળીલાને હાટે.

લખી કંકોત્રી હલામણુ પર મેલ્ય,
ધૂધરીયાળો ધામરો, ચડવા માફાળી વેલ્ય. ૭

એવા એના ઇશ્વાર હવા, કોઈએ એને ના પલ પારેલી કે
જખારાં ખાળી ખટમહાં, દાઈવાળો દેશ,
સોનલ મ જાજે જોઠવે ! બાળેલ ખરડો દેશ. ૮

હાં સોન તો આવી પદોવા.

પાંદરેરા તંજુ તાળીને કલારો કમી. ત્યાંથી પોતાના વર
સિવાઈની વધુ મોઢી કરોઢી કરવા મટિ નવી સમરવાઓ મોઢી:

સમરવા : ૨

શિયા ! સરોવર ઢેખાડ, (જ્યાં) ખાળી કે નવ ખાળ,
તાસ તળે કોળાંબડે, પંખી વજુંકયાં હાળ. ૯

કયા દોદો કહેનાર કોઈ સરસિંહ નામનો સોન સાથેનાં લમને
હમેદવાર મનાય છે. હેલ્યાનું માનવું છે કે મધ્યમ સોને એ સરસિંહ
પર જ સમરવા પૂર્તિ થવા મટિ મોઢી દત્રી. અને પાણી દિવસ થઈ
જવાથી એને બીજા દોદામાં કપડો પણુ કહેવરાવેલો કે

[હે શિયાળા ! એવું સરોવર કયું ?—જેને પાણી નથી, પાળ નથી,
છતાં જેના કિનારાનાં ઝાડની નમેલી ડાળીએ પક્ષીઓ બેઠાં છે ।]

જવાબ આપ્યો : સરોવર તે કાન; અને પક્ષી તે કાનમાં પહેર-
વાની તોટી અથવા વાળી.

સમસ્યા : ૩

ચારપગો ને ચોસલો, નરને નામે નામ
અમે મગાવું જોઈવા ! હોય તમારે કામ. ૧૦

[હે જોઈવા ! ચાર પગ વાળો, ચોરસ આકારનો, પુરુષવાચક નામ
વાળો—તે પદાર્થનું તમારે (લગ્નમાં) કામ પડશે. એ હું મગાવું છું.]

જવાબ : આ-

[પાંખ વિનાનો: છતાં ધણું ઠડનારો: કોઈએ ચણેલાં નદિ એવા
જસને ચણનારો: પાતે નિહાવે છતાં સજીવોનો હણનારો: ગુણ(દોરી)માં
આંધી રાખવાથી રમે છે: એ કોણ ?]

જવાબ આપ્યો : તીર.

સમસ્યા : ૬

માથાહીણો મરગલો, 'શીંગડીયું' બેચાર,
હેડમાં ઘાલ્યો હડહડે, નત્ય નવરાવે નાર. ૧૩

[માથા વિનાનો એક મૃગ: છતાં જેને બે ચાર શીંગડીઓ છે:
કેડમાં નાખ્યા છતાં જે કોણાહલ કરે છે: જેને સ્ત્રીઓ નિત્ય નવરાવે
છે: એ કોણ ?]

જવાબ આપ્યો : છાસ વણેપવાનો રવાયેલ.

સમસ્યા : ૭

અધ સૂકું અધ લીલડું, ત્રાંખાવરણું જેહ,
અમે મગાણું જેઠવા ! આણી આપો એહ. ૧૪

[જે અણું સૂકું ને અણું 'લીલ' છે: જે ત્રાંખા સરીખ
રહેલું છે : તે અમને લાવી આપો દે જેઠવા !]

જવાબમાં મોકલાયું : શીફળ.

સમસ્યા : ૮

-જે થડ પવન ન સંચરે, પંખી ન બેસે દોય;
તાસ તણાં ફળ મોકલો, સાચા સાજણ દોય. ૧૫

[એના થડની અંદર કાદ પવન પેસતો નથી, જેની દાલો કદિ
પક્ષી બેસતાં નથી, એવા કાદનાં ફળ મોકલો-જે મારા સાચા
સ્વજન વડું દોય તે.]

જવાબ આપ્યો : છીપ રૂપી કાદનાં મોતી રૂપી ફળ.

૧. રવાયને શીંગડીઓ કહી નેવરાં કાલવાનાં જે નાનાં લાકડાં
દોય છે તે

[હે શિયાળું ! એવું સરેવર કયું ?—જેને પાણી નથી, પાણી નથી,
છતાં જેના કિનારાનાં જાડની નમેલી ઠાળાએ પક્ષીઓ બેઠાં છે.]

જવાબ આળ્યો : સરેવર તે કાન; અને પક્ષી તે કાનમાં પહેર-
વાની તોટી અથવા વાળી.

સમસ્યા : ૩

ચારપગો ને ચોસલો, નરને નામે નામ
અમે મગાવું જેઠવા ! હોય તમારે કામ. ૧૦

[હે જેઠવા ! ચાર પગ વાળો, ચોરસ આકારનો, પુરૂષવાચક નામ
વાળો—તે પદાર્થનું તમારે (લક્ષમાં) કામ પડશે. એ હું મગાવું છું.]

જવાબ આળ્યો : બાબડ

સમસ્યા : ૪

પાંખાળો પરવત વસે, ગરમાં જેનાં ગામ
વર પહેલો તોરણ ચડે, કારીગરનાં કામ ૧૧

[પાંખવાળો છે : પર્વતમાં વસે છે. ગિરમાં એવું ગામ છે.
લગ્નમાં હમેશાં એ વરના પહેલાં તોરણ ચડે છે : એ કાણ ? એની
તમારે જરૂર પડશે.]

શિયાળુંએ જવાબ મોકલ્યો : મોડ (મોર). [મોડ હમેશાં પરણતાં સ્ત્રી-
પુરૂષને મસ્તકે પહેરાવાય છે. એ હુંગરાઉ વાંસની કાતળીઓનો બને છે.]

સમસ્યા : ૫

વણપંખો ઘણઉડણો, અણચણીયાં જ ચણન્ત,
નણવો સણવાને હણે, ગણ બાંધ્યો જ રમન્ત. ૧૨

સૂરા ! સારસ જેમ, બગવારે જેસી રીયો;

હોય તો કહે ને હા, નહિ તો નાકારો બલો.

સૂરા ભેદ સુન્નણ ! અક્ષર કોઈ ઉકલ્યો નહિ,

અધૂરા પૂરા કરી સોનલનાં સરન્ન્યાં નહિ.

મને આ બન્ને દોહાઓના અનૂપાસોમાં તૂટીઓ દેખાય છે: સં.

[પાંખ વિનાનોઃ છતાં પછું દરનારોઃ રાહને સ્વેર્ણ નહિ એવા
થસને સ્વપ્નનારોઃ પાને નિહાંઈ છતાં સદાપોનો દળુનારોઃ સ્વપ્ન(ગીરી)ના
અધી રાજવાધી રમે છેઃ એ રાજુ ૧]

જવાબ આપ્યોઃ તીર.

સમસ્યા : ૧

માયાહીલો મરગલો, 'શીંગડીયુ' બેચાર,
દેરમાં ઘાલ્યો હઠકહે, નત્ય નવશવે નાર. ૧૭

[માયા વિનાનો એક મૃતઃ છતાં એને યે માર શીંગડીએ છેઃ
રેમાં નાખ્યા છતાં એ રાહાદહ હરે છેઃ એને સીએ નિત્ય નવશવે
છેઃ એ રાજુ ૧]

જવાબ આપ્યોઃ છારા વલોવવાનો રવાયે.

સમસ્યા : ૭

અધ સૂકું અધ લીલકું, ત્રાંખાવરણું જેઠું,
અમે મગાણું જેઠવા ! આણી આપો એઠું. ૧૪

[એ અણું સુકું ને અણું લીલું છેઃ ને ત્રાંખા સરીખા
રેવડું છેઃ તે અમને લાગી આપો દે જેઠવા !]

જવાબમાં પ્રાસલાયુંઃ શીરણ.

સમસ્યા : ૮

જે થઈ મવન ન અંતરે, પંખી ન બેસે કોય;
લાસ લણી ફળ મોકલો, સાચા સાચુ દોય. ૧૫

[એના ચટની અંદર કાદ પવન પેસતો નથી, નેની ડાળે કદિ
પક્ષી પેસતા નથી, એવા અડનાં ફળ મોકલો-એ મારા સાચા
સ્વમન થઈ દોય તે.]

જવાબ આપ્યોઃ હીપ રૂપી જાડનાં મોતી રૂપી ફળ.

૧. રવાયને શીંગડીએ કય ક નેવરાં જાણવાનાં એ નાનાં લાકડ
દોય છે તે.

સમસ્યા : ૯

પીતળ પે'રી પદમણી, હાલે ઝાકઝમાળ;
(કાં) સોહિ વીવા વધામણે, (કાં) સોહિ રાજદુવાર. ૧૬

[એક એવી પદ્મિની છે, કે જે પીતળનાં આભૂષણો પહેરીને સજ્જતી થાશે છે. એ કાં તો વિવાહ જેવે અવસરે રોલે છે, અથવા તો રાજદ્વારે દીપે છે. એ શું ?]

જવાબ આપ્યા : વેલ્ય (માફાવાળી બળદગાડી)

સમસ્યા : ૧૦

થડ થોડું ઉરે ઘણું, કેડે કેસરી લંક,
શિયા! સાવઝડું મોકલો! (જેના) લોહિ જડિયા દંત. ૧૭

[હે શિયાજી રાજા ! જે થડે (પગની જગ્યાએ) નાડું છે, છાતીની જગ્યાએ જે લાંછું છે, જેની કમર સિંહની કમર સમી છે, તે જના દંત લોહિ જડી રાખેલા છે, એવું સિંહનું બચ્ચું મોકલો !]

જવાબમાં મોકલાયું : સાંભેલું

સમસ્યા : ૧૧

માથું વાઢયે નો મરે, આંખ ફેડાયે જીવ જાય;
અમે મગાવું જેઠવા ! જળમાં પેદા થાય. ૧૮

[જેનું માથું કાપવાથી નહિ પણ આંખ ફેડવાથી મૃત્યુ થાય છે. (એટલે કે 'આંખ' નામે ઓળખાતો શેરડીનો એક માન કાઠી નાખવાથી એ ફરી વાર ઉગતી નથી.) જે પાણીમાં પેદા થાય છે, તે મોકલો.

જવાબમાં મોકલાઈ : શેરડી

સમસ્યા : ૧૨

અગની કાંઠે ઉપજે, ગોરી રાતે દંત,
નારીએ નર બાંધીઓ, કર વમાસણ કંથ ! ૧૯
જવાબ : અકોટો. (સીઓનો કાનમાં પહેરવાનો રૂપાનો અલંકાર)

સમસ્યા : ૧૩

થડ થોડો પેરગટ ધણો, પાને પાંન હંલત,
સોનલ આવી સોટવે, કાઠો વસાણું કંથ । ૨૦

[એનું થડ પાંદડું ન છે, પણ એ પ્રગટ સ્વરૂપમાં, એટલે કે સુરૂપમાં બહુ થોડું લાગે છે, એનાં પાને પાન હલે છે, તે વૃક્ષ વૃક્ષ વધુને ખરીદવા સોન આવી છે.]

જવાબમાં મોકલ્યા : કપૂર

સમસ્યા : ૧૪

અણીયાળાં ને વાંકડાં, સૂણવંરણાં જેહ,
સમજીને ગજકરણના । અંમને એમું દેહ. ૨૧

જવાબમાં મોકલ્યા : નાગરવેશના પાંદ

સમસ્યા : ૧૫

જસો નર લીધા સામટા, નારી કહેવાંય જેહ,
તુજ રક્ષાને કારણે, હાથ ધરી મેં તેહ. ૨૨

જવાબ : માળા

આથી સમસ્યાના સાચા ઉત્તરો મળવાથી સોનને મદદ બેઠી કે કિષ્કિંદ એવો ગામો સુધી જાય છે. લગ્નની તેજીથી થવા લાગી. એવે એક દિવસ પ્રગટે

હથો હુંગર આલપરો, નીચી જેતાવાવ,
પદમતીયું પાણી ભરે, હંસણી હારોહાર. ૨૩

૧. ગજકરણ એવાનો પૂત (કિષ્કિંદ)

● માળા અને તેા પ્રથમની એક જગતવા સિવાયની ખીટી વખત નિર્ધારિત લાગે છે. કેટલીક તો લગ્ન વખતે અને આજનિક લાગે છે. આ માળા કોઈ પાંદડાં પેસાડેલા દેખાતો સજવ છે. આમાંની કાંઈ સમસ્યાઓ સામજ્ય કવિની લખેલી સમસ્યાઓને મળતી જાય છે. સં.

[હવે આભપરાનો હુંગર છે. તેની તળેટીમાં નીચે જતાવાવ નામની વાવ છે. ત્યાં પશ્ચિમી જેવી રૂપવતી અને હંસી જેવી આલ્ય વાળી નારીઓ પંક્તિબંધ પાણી ભરે છે.]

એ પનઘટ પર સોનની દાસીઓ અને ગામના એક રાજકુંવર હલામણુની દાસીઓ વચ્ચે ટટો થયા. એટલે સોનની દાસી ગર્વથી બોલી :

અમે પરદેશી પાન, વા વટોળે આવિયાં,
વરશું જેઠીરાણુ, (તે દિ) મોંઘા થઈને મહાલશું. ૨૪

[હે બાઈઓ ! અમે પરદેશનાં માનવી : વટોળીઆમાં જાડનાં પાંદડાં ખેંચાઈ આવે તેવી રીતે અમે આંદી આવી પડ્યાં. આજે અમે રજળતાં છીએ, પરંતુ જે દિવસ અમારી કુંવરી સોનને જેઠો રાજ શિયોજી પરણશે તે દિવસ અમે સહુ માનપાન પામીને રહીશું. તે દિવસ તમે અમારાં અપમાન નહિ કરી શકો.]

કુંવર હલામણુની દાસીઓએ આના જવાબમાં સાચી વાત જણાવી દીધી :

જાંધી મૂઠી લાખની, ઉઘાડી વાસર ખાય,
હલામણુ હુહા પારખે, (પણ) સોન શિયાને જાય.

સોન શિયાને જાય તે અડી,
જેટાની ખેયર ખાપસું જડી.

એવાં મેણાં બાઈ ! મુંને બાની દીયે,
ને જાંધી મૂઠી લાખ જ દીયે. ૨૫

સોન પોતે પાણી ભરવા નીકળી એ સૂચવતો! એક દોઢીઆ ખંડિત સ્વરૂપમાં મળે છે :

સોન પાણી સાંચરી, એને ઘડલે ધૂધરમાળ.

રક્ષા કરે જળદેવડી, સોન છે નાનું બાળ.

છુટું માથું ને લાંબા સરપે વાળ

સોન પાણી સંચરી, એને ઘડલે ધૂધરમાળ. ૨૬

[હે બાઈ ! તમારી દાનવત મૂલીમાં રોકેલી ■ ત્યાં મુધા જ એને લાખ રૂપીઆની સુખનલે. એ એ સાચી વાતનો બેઠ દપટી જયો તેા પવન સિવાય બીજું કંઈ નહિ ગ્દે. તમે કોલીની કિંમતના ચાઈ જયો. કેમકે તમારા પ્રત્યેક દુદાની અમરયા પારખનાર અમાર સિયોલ નથી, પણ એનો બચીને દલામણુ છે. છતાં સોન તેા સિયાને પરજુવા લેડી છે. બેરાની (ભત્રીબની) આવડીને બાપ (કાકો) હામી જયો.]

આણું શત્રુ સંભળીને દાસી જંખવાળી પડી સોન પાસે આવી :
સોન પૂછે કે હે દાસી ! આટલી નિરતેજ કાં બની ગઈ ! દાસી
જવાબ આપે છે :

બાઈ ! અમને બાની વહી, નદીએ ભરતાં નીર,
એક વચનને કારણે ચોપાણાં શરીર.

ચોપાણાં શરીર તે ઘટા કુટી ગયો
ટાલરિયો હલામણુ દેશવટે ગયો.

(હવે) મગાવો દ્વીર ને વેચાવો ચીર,
બાઈ અમને બાની વહી, નદીએ ભરતાં નીર. ૨૭

સોં. ગાળી દણીકવનો મર્મ જલ્યો. ખબર પડી કે પોતાની પ્રત્યેક સમરના હોલ મોહકનાર સમીલ તેા એ અથે પોતાના ભત્રીબ દલામણુ પાસેથી જ કરાવતો. આવાં હલ કરીને મૂઠ સિયોલ એને પરજુવા લોજુમ હનો. સોને ફળે પોતાના સાચા વર દલામાયુને સમરપણુક લન્નપ્રસ્તાવ પાઠવ્યા : હે દલામણુ ! અમને આ થીજ મોકલો !

ધર ધર ભરિયલ પ્રેમ ગગનાસર બાંધલ ગણે,
પવને નવ પેખેલ, માછલ જળ માણેલ નહિ. ૨૮

[સપાટી (ધરતી) ઉપર એ નામર્ત પાસ હોલ છે. ગજામાં (અંદરના ભાગમાં) મગન-સરોવર ■ : એને પવન મુઠ્ઠાએ દોડેલ નથી :

આ દોડીયો અથવા છકડીયો દોડો કહેવાય છે. એમાં છ પંક્તિઓ આવી અને છેલ્લે પહેલી પંક્તિની 'દોડય' વળી.

જેનું પાણી માછલાએ પણ માણ્યું નથી. એવું વિચિત્ર સરોવર અમને મોકલી આપે !]

જવાબમાં હલામણે ‘શ્રીફળ’ મોકલ્યું. સાતી સમસ્યા ઉકેલાઈ. લગ્ન મોકલ્યાં. હલામણ પરણવા માટે સોનાની ડેલી પર હાજર થયો. પરંતુ આવનાર પુરુષ અગાઉ બન્યું તે માફ બનાવડી તો રખે ને હોય ! એટલે ખાત્રી કરવા માટે સોને પુનઃ કસોટી માંડી. સમસ્યા મોકલી.

૧ : લંક લપેટણ સીતહર, નહિ લંકાપત રાવ,
જે કારણ કૌરવ હણ્યા, (તે) મોકલ મારા રાવ ! ૨૯

[જે લંક-લપેટણ છે : (૧. લંકાને રક્ષનાર. ૨. કમર પર વીંટ-વામાં કામ આવનાર.) જે સીતહર છે : (સીતાનું અથવા ઠંડીનું હરણ કરનાર) જેને કારણે (એટલે કે દ્રોપદીનાં ખેંચાએલાં ચીરને કારણે) આખું કૌરવ-સૈન્ય હણાયું, તે ચીજ મને મોકલો હે રાવ !]

હતરમાં હલામણે ‘રેશમી ચીર’ મોકલ્યું.

૨ : ગજમંડણ હસતીચઢણ, વેશ્યાવલ્લો જેહ,
અબળા કેરૂં આભરણ, આણી આપો એહ. ૩૦

[જે હાથીનો શણગાર છે, જે હાથી પર ચડે છે, જે વેશ્યાને વહાલો છે ને જે સ્ત્રીભક્તિનું શોભા-ચિન્હ છે, તે મોકલો !]

હતરમાં હામણે સીંદૂર મોકલ્યો.

૩ : આભ થકી ચે ઉજળો, અંદાવલ્લો જેહ;
વામા કેરો વાલીડો, આણી આપો એહ ! ૩૧

[આકાશથી પણ જે ઉજ્જવલ છે. અંદરને જે પ્રિય છે, સ્ત્રીને જે માનીતો છે, તે મોકલો.

જવાબમાં હજુ એ અરીસો મોકલ્યો.

૪ : અણીયાળાં લમ્મરમુખાં, નારીવલ્લાં જેહ,
વરતી હ્યો ગજકરણના ! આણી આપો એહ ! ૩૨

[નિ અખીદાર છે : અંમરખખાં છે : શ્રીએને બહાર છે : તેને સમજ નહીં દે રાજાજી એવાના પુત્ર । અમને લાગી આપો ।]

હતારમાં હલામણે નાચરવેલનાં પાંદ ધોડવાં. સોનને ખાતી થઈ ગઈ કે સાચો મન પૂરો કરનાર તે હલામણ ન છે. એટલે સોને હલામણને કહ્યું કે

* હાલો હલામણ દેશમાં, સોની બેસાઈ ચાર,
‘મોરણે નાખું માંડવો, જુગતે જમીએ કંસાર.

જુગતે જમીએ કંસાર તે લગાર આખીએ !

પંદ પીડીઆણું કરી, ગળામાં વરમાણું નાખીએ.

મારે માથે બરડાનો રાજ, હું થઈ છું નિયાત,
હાલો હલામણ આપણા દેશમાં ! સોની બેસાઈ ચાર. ૩૩

પછી સોને હલામણને નજરે દીઠો. એના રૂપનાં પાતે વખણ ક્યાં :

નવરો દીનોનાથ તિ ‘દિ’ હરખે ઘડયો હલામણો,
પૂતણું બેસારું પાટ ‘બહોંતેરસે’ બરડાધણી. ૩૪

ગોલીયાની માળ, હૈયે હલામણ તણે,
કંકુવરણી કાય જુવાની તારી જેઠવા । ૩૫

જેવી સોન મુજલણ, તેવો હલામણ જેઠવો,
તન બે એકજ પ્રાણ, જુગતે જુગતું બેઠણું. ૩૬

હલામણને હોઠ, પડેવેલ પરવાળાં
નવરો દીનોનાથ તિ ‘દી’ હરખે ઘડયો હલામણો. ૩૭

* આ દોઢીઓ બરાબર માપ વિનાનો અને વિદૂત છે

૧. સોન મોરણા ગામની રહીસ હતી.

૨. બરડાધણીનાં, એટલે કે જેઠવાનાં તાબાનાં બહેતિરસો માખ ગણાતાં. એ સમયમાં જેઠવા રાજની આજુ છેક મોરણી સુધી વર્તતી.

૩ એ પછિ આ દુહામાં અનુમાસને દિસાએ બંધ બેસતી નથી મતી. સાચી પછિ ગુમ થાવ છે

૩. દેશવટો અને દેશાટન

ભત્રીજા હલામણુને પોતાની પાપ-વાંછનાની આટે આવનાર ગણી શિયાળ રાત્રીએ દેશવટો દીધો.

હલામણુ હાલી નીકળ્યો, રેઠાં મેલીને રાજ
.... ગળે ગેંડાની ઢાલ.

ગળે ગેંડાની ઢાલ તે ટપ ટપ ચુવે
માતા મીણુલ રંગમોલમાં રૂવે.

ચડયને ખાની કઠોડલે ! ક્યંને હલામણુને સાદ !
હલામણુ હાલી નીકળ્યો, રેઠાં મેલીને રાજ. ૩૮

આણતાં આણતાં રસ્તામાં કંઈ કંઈ જગ્યાએ હલામણુ થંભ્યો અને શા શા વિચારો કરતો ગયો તેનું વૃત્તાંત આવે છે;

*જોઈ જેતાવાવ, નવલખ્યા નાળ્યા નહિ,
‘રામાપોળનું’ રાજ, પ્રાપ્તમાં હોય (તો) પામીએ. ૩૯

[અરે ધૂમલીની જેતાવાવ ન જોઈ. નવલખો મહેલ પણ ન નિહાળ્યો અને રામાપોળનું રાજ તો કિસ્મતમાં હોય તો જ પમાય.]

કદાચ કાકા રોપ ઉતારીને પાછા બોલાવશે એ આશાથી થોડે છેટે આવેલી બગાધાર નામની ધાર પર બેઠો રહ્યો:

બેઠલ બગાધાર, બણ્યું મનામણું મેલશે,
દેશવટો ધરાર, સાચો દીધેલ શિયે જેઠવે. ૪૦

[બગાધારના હુંગર પર બેસી રહ્યો છું. મનમાં આશા હતી કે કાકા મનાવવા મોકલશે. પરંતુ હવે તો સાચેસાચ શિયાળાએ દેશવટો દીધો.]

કાકાએ કહેવરાવ્યું કે જો સોન ઉપરનો દાવો છોડી દે તો રાજમાં રહેવા દઉં. જવાબમાં હલામણુ કહેવરાવ્યું:

* જેતાવાવ, નવલખો, રામાપોળ વગેરે ધૂમલીનાં સ્થળો હતાં. આજ પણ એનાં ખંડિયર હમાં છે, ૧ ‘પોળ’ એ રૂપ મૂળ ‘પોળ’-માંથી થઈ ગયું લાગે છે. એ રીતે ‘ર’કાર ઘણીવાર ધુસી જાય છે. જેમ કે ‘તટ’નું ‘તટ’.

બદલે બીજાં લોક, બરદાઈત બદલે નહિ;
લાગે મુળમાં ખોટ, ફીણું કરે હલામણો. ૪૨

[બીજાં લોક બલે ફરી ભવ, બરદાનો રાત્ર ન ફરે. દલામણ એ
દલક પગલું બદે તો કવને કલક બરો:]

આથી નીકળે છે:

મૈદ્યું કાગુબાર કચાળીયું, મૈદ્યું ભૂંજેલું તળાવ,
જીવતરા કે'દિ આવશું, (નીકર) ગઢ પૂમલીને જીહાર. ૪૨

[પૂમલી નગરનું કાગુબાર તળાવ, કચાળીયું તળાવ, ને જીજેલું
તળાવ: ત્રણેને દું વટાવી ગયા. હવે તો જીવતો રહીશ તો કેદિ
આવીશ. નહિ તો પૂમલીના મહેને સદાના સલામ છે.]

આમજ વધ્યો. એક પછી એક નદીઓ વટાવી: વધવતો વધવતો
પછવાડે પૂમલી તરફ અને આમપરાના સિંધર પર નભર કરતો ભવ છે:

ટિબરથી ઢળતે, આરે મન જૂંતે નહિ;
વરતુ ઉતરતે, આમપરે અજગો થયો. ૪૩

[ટિબર નદીથી ઉતર્યા. ખાસે નદીની અંદર મન ડહું નહિ.
વરતુ નમિ નદી પછુ ફરી ગયા. હવે તો આમપરે ફર રહી ગયા.]

આમજ આશર્તા બરદાના વીસાવાડા મામને પાદર નીકળે છે. ત્યાં
મંગાજી તળાવ છે.

રવીસળપરને વાસ, વાસો વસાવ્યાં નહિ;
(નીકર) નત્ય ગંગાજળનાત, આમપરે આંખ્યું આગળે. ૪૪

૧. બીજા પાઠ:

ટિબરને દોરે, ટાંબે મન ટક્યું નહિ;
કાનમેરાને કેદિ, ઘસે મન આંધા રીએ.
[કાનમેરા હંચર છે. બરદાનો એક વિભાગ.]

૨. બીજા પાઠ:

વીસલપરને વાસ, વાસો વસાવ્યાં નહિ;
(નીકર) નત્ય રત્નાકર ન્દાત, દર્યાન કરત રેવના.
પરંતુ વીસાવાડાની પાસે રત્નાકર (દરિયા) છે જ નહિ.

[આ વીસાવાડામાં હું વાસ કરીને રહ્યો હોત ! તો રાજ અંગા-
જળ તળાવમાં ન્હાત અને આસપરે હુંગર પણ આંખોની સન્મુખ જ
રહેત; ને હું ધૂમલીની આ રાજખટપટમાંથી બચી જત.]

પછી પોતે તળાવડીનું પાણી પીવે છે. પણ ભેંસોએ માંહી પડીને
મગાડેલું પાણી ભાવતું નથી તેથી પોતાના શરીરને કશું કપાસ
આપે છે:

ડોળાનાં ડોળેલ, ભાંભર જળ ભાવે નહિ,
સુગાળ મ્મ થા શરીર ! વેણું-જળ વાંસે રીયાં. ૪૫

[હે મારા શરીર ! તું આટલું ચાગલું ન થા ! તને ભેંસોનાં
ડોળેલાં ને મળમૂત્રથી ખારાં થયેલાં આ નીર નથી ભાવતાં, પણ શો
ધલાજ ! તારી બહાલી ઓઠી વેણું નદીનાં નીર તો દૂર રહી ગયાં.]

વીસળપરના વાણીઆ ! એક સંદેશો સુણ્યે,
સોનલ આંહીથી નીકળે, (તો) ઝાઝા જુવાર ભણ્યે. ૪૬

જળજેરાની એક, આતમ અંધોળ્યું નહિ,
સરગાપરીનો સંતોક, પાંજર કે દિ પામશે ! ૪૭

[જળજેરા ગામની નદીમાં મેં મારેં દૃઢ્ય નવરાબ્યું પણ નહિ. હવે
જો ફરીવાર મારેં દૃઢ્યપાંજર એ સ્વર્ગાપરીનો સંતોષ નથી પામવાતું.]

રસ્તે એક નદી આવી. નદીમાં તણાતો આવતો એક વાંસ દીઠો.
પોતાને ધૂમલી શહેરની વેણું નદીને તીરે હગતા વાંસનું સ્મરણ થયું:

*વીણાઈ કેરો વાંસ, શે અવગુણે આવિયો ?
ભણુને ભોમના ભ્રાત ! સંદેશો. કાંઈ સોનનો ! ૪૮

૧હલામણ જળજેરા ગામને પાદર પાજ બાંધીને વરત નદી ઉતરેલો.
ત્યાં એના ઘોડાના ડાખલાની છાંપે પડેલી હોવાનું તથા એણે દાતણની
ચીર વાવેલી તેનું રૂબરૂ હોગેલું હોવાનું બતાવાય છે.

*પાઠાન્તર: આ પાઠ પ્રાસ મળવાથી વધુ ઠીક લાગે છે:
વાલા વિલેગી વાંસ, અહીં શે અવગુણે આવિયો,
પાવા ધડાણું પાંચ, સંદેશો ભણ્ય સોનનો !

[હે બીજેણ હુંઝરના વસિ ! ઘં વળે કયા અભાષે રિગરો પામીને) આદી આન્ધા ! હે મારી બુમિના નિવાસી બાઈ (દિલબુ), કાંઈ સોનનો સડોયો તો કહે !]

દેશાઈ દીઠે દેશ, વધન હરાણાં વાંસડા !
ભણુને જોમ તણા ! સડોયો કાંઈ સોનનો, ૪૬

[દેશાઈબુને જેનાં બહે દેશ જોયો દોલ તેવો પ્રેમ વાય છે. હે વાંસડા ! બહે વિનો દરાય છે. હે મારી બુમિના (વતની) ! સોનનો કાંઈ સડોયો તો કહે !]

બહે ? વસિ નવાળ આપે છે :

હલામણુ હૂતે, કાતળીય કપાલી નહિં;
જેઠીરાણુ ભતે, વન વન શીયા વાંસડા. ૫૦

[હે બાઈ હલામણુ ! ઘં દતો ત્યાં સુધી અમારી એક કાતળી પણ કાપડું નહોતું. પણ હવે તો હે જેઠા રાજ ! તારા નવાળી અમે વસિડા બધા નાંદે બ્રષ્ટ થઈ ગયા.]

અને સોનનો સડોયો તો હું શો રીતે આપું ?

+ (હું) જેઠી મેરનો વાંસ, કાપ્યો કાંઈ કબાડીએ
લેવાણો લેઢિ, (મને) શુદ્ધ નો રહી સોનની. ૫૧

[હું જેઠીમેર હુંઝરનો વાંસડો : મને કાંઈ કબીઆરાએ કાપ્યો ન હું તો પાળીના લોઢ (પર)માં જિઆયો. એટલે મને સોનની શુદ્ધ ન રહી.]

એમ કરતાં હલામણુ જોઆમંડળ પણ જોળંગી ગયો :

જોખો બરડો ને ધૂમલી, મેલ્યા ત્રણે દેશ
શિયે જેઠવે છેતર્યા, કાઢ્યાં કાળે વેશ. ૫૨

• પાઠાન્તર : 'પરે પણ પડતાં નહિ.'

૧. પાઠાન્તર : 'વન વન શીયાણા વાંસડા.'

+ પાઠાન્તર : લઈ 'કબાડીએ કાપીએ, કાંઈયો નાંધું માંવ.' સરખાવો જોઈ ૫. ૧૬.

[આ વીસાવાડામાં હું વાસ કરીને રહ્યો હોત ! તો રાજા મંગલજી તળાવમાં ન્હાત અને આસપાસે હુંગર પણ આખિની સન્મુખ રહેત; ને હું ધૂમલીની આ રાજાખટપટમાંથી બચી જત.]

પછી પોતે તળાવડીનું પાણી પીવે છે. પણ ભેંસોએ માંદી પકીને મગાડેલું પાણી ભાવતું નથી તેથી પોતાના શરીરને કષ્ટ પામે આપે છે:

ડાખાનાં ડોળેલ, લાંભર જળ ભાવે નહિ,
સુગાળ મ થા શરીર ! વેણું-જળ વાંસે રીયાં. ૪૫

[હે મારા શરીર ! તું આટલું ચાગલું ન થા ! તને ભેંસોનાં ડોળેલાં ને મળમૂત્રથી ખારાં યથેલાં આ નીર નથી ભાવતાં, પણ શો ઇલાજ ! તારી બ્હાલી મીઠી વેણું નદીનાં નીર તો દૂર રહી ગયાં.]

વીસળપરના વાણીઆ ! એક સંદેશો સુણ્યે,
સોનલ આંહીથી નીકળે, (તો) ઝાઝા જુવાર ભણ્યે. ૪૬

જળજેરાની એક, આતમ અઘોળયું નહિ,
સરગાપરીનો સંતોક, પાંજર કે દિ પામશે ! ૪૭

[જળજેરા ગામની નદીમાં મેં મારું દૃઢ્ય નવરાબ્ધું પણ નહિ. હવે તો ફરીવાર મારું દૃઢ્યપાંજર એ સ્વર્ગાપરીનો સંતોક નથી પામવાતું.]

રસ્તે એક નદી આવી. નદીમાં તણાતો આવતો એક વાંસ દીઠો. પોતાને ધૂમલી શહેરની વેણું નદીને તીરે લગતા વાંસનું સ્મરણ થયું:

*વીણાઈ દેરો વાંસ, શે અવગુણે આવિયો ?

ભણુને ભોમના બ્રાત ! સંદેશો. કાંઈ સોનનો ! ૪૮

૧૯લામણ જળજેરા ગામને પાદર પાજ પાંધીને વરતુ નદી કતરેલો. ત્યાં એના ઘોડાના રાખલાની છાંયે પડેલી હોવાનું તથા એણે દાતણની ચીર વાવેલી તેનું રખડું કંગેલું હોવાનું બતાવાય છે.

અંકાન્તર: આ પાઠ પ્રાસ મળવાથી વધુ ઠીક લાગે છે:

વાણ વિઝેની વાંસ, અહીં શે અવગુણે આવિયો,

પાવા ઘડાવું પાંચ, સંદેશો ભણ્ય સોનનો !

[દે પીલેઈ કુંચરના વાંસા । ટું વણે હયા અપારિ રિયનિ
પામોને) આદી આપ્યો । દે મારી ભૂમિના નિવાસી ભાઈ (રિયનિયુ),
હાંધ સોનનો સડેયો તો કહે ।]

દેશાઈ રીઠે દેશ, વધન હરાણાં વાંસડા ।
લણુને ભોમ તણા । સડેયો હાંધ સોનનો. ૪૯

[દેશનપુને દેખતાં જલે દેશ એવો દોષ તેના પ્રેમ થાય છે. દે
વાંસડા । જલે વિનો દશાય છે. દે મારી ભૂમિના (વનની) । સોનનો
હાંધ સડેયો તો કહે ।]

જલે દે વાંસ નવાળ આપે છે :

હલામણુ દૂતે, કાતળીય કપાલી નહિં;
જેઠીરાણુ જાતે, વન વન થીયા વાંસડા. ૫૦

[દે ભાઈ દલામણુ । ટું દતો ત્યાં સુધી અમારી એક કાતળી
પણુ કાપવું નહોતું. પણુ હવે તો દે જેઠા રાજ । તારા જવાથી
અમે વાંસડા બધા નષ્ટ જાઈ ગયા.]

અને સોનનો સડેયો તો હું શો રીતે આપું ?

+(હું) કેડી મેરનો વાંસ, કાપ્યો કાંઈ કળાડીએ
લેવાણો લોઢે, (મને) શુદ્ધ નો રહી સોનની. ૫૧

[હું દેશમેર કુંચરનો વાંસડો : મને કાંઈ કળીઆરાએ કાપ્યો ને
હું તો પાણીના લોઢે (પર)માં મિંચાયો. એટલે મને સોનની શુદ્ધ ન રહી.]

એમ કરતાં દલામણુ જોખમંડળ પણુ જોખંબો બયો :

જોખો ખરડો ને ધૂમલી, મેલ્યા ત્રણે દેશ
શિયે જેઠવે છેતર્યા, કાઢ્યાં કાળે વેશ. ૫૨

* પાઠાન્તર : 'અને પણ પડતાં નહિ.'

૧. પાઠાન્તર : 'વન વન થીયાણા વાંસડા.'

+ પાઠાન્તર : લઈ 'કળાડીએ કાપીએ. કીંકથો બંધુ' માં. સરખાનો 'કોઈ' પૃ. ૧૬.

[ધૂમથી, ખરડો પ્રદેશ, અને એખામડળ : એમ ત્રણે પ્રદેશને વઘાવી ગયો. હાય ! શિયાજી જોવાએ છેતરીને મને કાળે વેરો કાઢ્યો]
દરિયાને તીરે હલામણ હોયો રહ્યો. એણે સાગરને હજગતો ને અર્થાત દીકો. જોલ્યો :

સાગરને સખ ન્હોય, રાત દિવસ રીણાવણાં,
હાલકલોળો હોય, હૈયે હલામણ તણે. ૫૩

[આ સાગરને પણ સુખ નથી. દિવસરાત એ રીણાય છે. હલામણના હૈયાની માફક એનું હૈયું પણ હાલકલોલ થઈ રહ્યું છે.]

સમુદ્રની ખાલીમાં એક મોટો મચ્છ પડેલો તેને જોઈ હલામણ પૂછે છે :

‘મચ્છ મહાજળ હોય, કિયે અવગુણે કાઢિયો ?
છલકી છેડ થિયો ? (૬) રસાયરે સંઘર્યો નહિ ? ૫૪

[હે મચ્છ ! તારો વાસો તો જડા જળમાં હોય. તને સમુદ્રે ક્યે દોષે કાઢ્યો ? શું તું તારી જાણે જ છલકાઈને બહાર નીકળી ગયો ? કે તને સમુદ્રે સંઘર્યો નહિ ?]

જાણે મચ્છ જવાબ આપે છે :

ગઈ ડેવીજ્ય વળે, વીજ્યે. વળાણું નહિ,
સાનાની સંગતે, હાલી ઘટ હળવું થીયું. ૫૫

[હે હલામણ ! હું મોટું માછલું પણ નાના માછલાની સંગત કરીને નીચી ભૂમિકા પર હતરું. એ નાનાંની સંગે સંગે હું પણ

*પાઠાન્તર : ૧. રાત દિવસ રીસામણાં ૨. રાત દિવસ રીણારણાં. ૩. રાતોદિન હીલોળવાં.

૧. પાઠાન્તર :

(૧) મચ્છ મહાજળ હોય, કિયે અવગુણે આવીયો ?
એવા સાયર ન્હોય, મર કેતા અવગણ કરે.

૨. પાઠાન્તર: રીણાયલે રાખ્યો નહિ.

૩. વેળ્ય. ૪. નાનાં માછલાં

બસીની વેળ્યમાં કિનારા તરફ ચાલ્યું આન્યું. પણ વેળ્ય પાછી વળી
ચારે જે નાનાં તો અને ઊંડીને ચાલ્યાં ગયાં, પણ મારો દેહ મેટો
દેવાને કારણે મારાથી કિનારા પરથી ખસી ન શકાયું. હું છીછરા
વળ્યમાં પડી રહ્યું.

હાં રે કુંવર દલામણ ! 'દશાના કસતા ઘાટ,
(૬) ઉચ્છ્વે આબપરા ધણી ! (તો) માછલીકું કોણુ માત્ર ! ૫૬

[રે કુંવર દલામણ ! જે તો જ્યાં દશાના પવટતા ઘાટ છે. તારા
જેવો આબપરા કુંવરનો ધણી ઉચ્છ્વે પડ્યો, તો હું માછલી શી
વિચારમાં !]

દલામણુ દિલસો ધરે છે :

રામ સુખ બાણાવળી, ગીતા સમાં સતી,
એને વન વસણું પડયું (તો) મારી કોણુ ગતિ ! ૫૭

કહિ માછલાં પકડનારા મારીને દલામણુ કહે છે :

બગીડા ! નાખને બળ, રતસીબની નોંધી કરી
કરમ છે કપાળ, (૬) બોતેરસેં જરડે રીયાં ? ૫૮

[રે માછ માણી ! એક વાર મારા વઢીરની ઠરાવીને હું નજ
નાખ તો ? જેવું તો ખરું, કે માત્ર બાન્ય મારાં કપાળમાં ન છે, કે
જે વઢીર પણ બદોનિરસો ગામના જરડા રાત્ર્યમાં ન રહ્યાં ?—અર્થાત્
જે પોતાના નામે બળમાં માછલી આવે તો પોતે સમજ સકે કે એનું
કિસ્મત પરદેશમાં ફળે.

માણીમારે દલામણના નામ પર બળ નાખી. જદાર કાઠનાં અંદર
મોતીદાં ને રતો આન્યાં. દલામણુ ફરીવાર કયું :

બગીડા નાખને બળ ! તારા નમતની નોંધીને,
(આન્યાં) સંખલાં ને રોવાળ, માછલીકું ટોળે વળી. ૫૯

માણીમારે બળ નાખી જદાર કાઠી અંદર દેવલ સંખલાં ને
રોવાળ ન આન્યાં. જે જેવું દલામણુ બેઠ્યો :

૧ ૫૮.૧૨ 'નવરે પોતેના પાત્ર'

૨ ૫૯.૧૨ 'મારા વઢીરની નોંધીને' અથવા 'મોટા કિસ્મત મારું'.

આબુકો સાગર ઉમટયો, રતન રેલાણું નય,
‘કરમહીણો કર વાવરે, સંખલે મૂઠ ભરાય. ૬૦

[આ સાગરમાં રતનો રેલાયે નય છે. પરંતુ એમાં કિસ્મત વગર હાય નાખવાથી મૂઠીમાં માત્ર સંખલાં જ આવે છે, રતન નથી આવતાં.]

ચાલતાં ચાલતાં એને અંતરે કેટલાં દુઃખ થયાં ?

જેતી વેળુ વેાંકળે, જેતા કણુ કોઠાર,
એતાં દુઃખ દહાર, હુયે લાગ્યાં હલામણા ! ૬૧

[નદીમાં જેટલી રેતીની ઢગીઓ દોયઃ કોઠારમાં જેટલા દાણાના કણુ દોયઃ એટલાં દુઃખો હલામણુને હૈયે લાગ્યાં.]

ચાલતાં ચાલતાં બરડાને સીમારે સમુદ્રતીરના મીઆણી ગામે આળીઃ

રમીઆણીને મોરે, હાકકયું મન હાલે નહિ,
કોયલાની ઠોરે, લટકયું લાંબા ઉપરે. ૬૨

[મીઆણી ગામ છોડીને આગળ મારું હૃદય હાકલ કરવા છતાં પણ હાલતું નથી. આ કોયલા હુંગરની ઠોર પર અને લાંબધાર પર અંતર લટકી રહે છે. (કોયલો હુંગર દરિયામાં ટાપુ જેવો છે.) અને

૧. પાઠાન્તરઃ ‘કરમહીણા ભરે યોગલા, સંખલે મૂઠી ભરાય.’

(બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગની અંદર ‘ઓખાહરણ’માં ‘સામેરીના હુહા’ છે તેમાં પાઠ આવે છેઃ

“સામેરી આયર ઉમટયો, રતન તણાણું નય.”

“કરમહીણા ભરે મૂઠી, સંખલે લાય ભરાય.”

૨. પિરાબંદર રાજમાં બરડા પ્રદેશનું સમુદ્રતીરનું છેલ્લું નાકું આ મીઆણી ગામ પૂર્વે એક નગર હોતું લેઈએ. મોટાં શિવલિંગાવાળાં ઘણાં દેવાલયો અને અન્ય અસલી મંદિરો ત્યાં હતાં છે. ત્યાંથી ખાસી જાગનીને ‘કોયલા’ હુંગર પર વસાવ છે. એની ટોચ પર પ્રાચીન અને નવિ પિરાબમાં અર્વાચીન એમ બે દેવતા ‘હર્ષદી માતા’નાં સ્થાનકો છે. દંતકથા એવી છે કે આ હર્ષદી માતાની નગર પૂર્વે હુંગરની કેલેકો દરિયામાં ચાલતાં વહાણો પર પડવાથી વહાણો ફણી જતાં, એટલે વનપુત્ર નામના રાત્રે દેવીને નિંચે કાપેલાં કાંચે દંડો લાગે. અને તેટલે કુવ લયઃ પુરવધુનો સેવ આવેલા.

૧. માતા શેવે મેડીએ મંડળિક માદ ચડે,
હીરો હલામણ હલ ગીયો, શિયા સખ કરે । ૬૩

[પૂમણીની મેડીએ માદા રહે છે, માદ પર ચડી નાનો માદ
મંડળિક રહે છે. દલામણ જેવો હીરો ચાધો મયો. દે શિયા । દરે
કે તારે મુખ કરીને રહેને ।

૪. સિંધની બલારમાં

મામની બલારમાં દલામણ કબો છે. તે વખતે કાઠ રાજકુંવરી
વેપારીની દુકાને દરાણ કરવા બેઠેલી એને એની દાસીએ આપીને કથું :

કાજો ઘોડો ને કાટવો, બમ્મર બાણું હાથ,
બાઈ ! આપણી બલારમાં જોઈ જોડવાની જાત. ૬૪

[દે બાઈ ! આપણી બલારમાં એક અસ્વાર દીઠો. કાજો ઘોડો છે :
કાજો હેબાસ છે : હાથમાં બમ્મર બાણું છે : મુખમુદ્રા પરથી જોડવા
: કુળનો જાણાય છે.]

આંગણીએ યોગઠ વળે, નહિ વેદો કે વળ;
બાઈ ! આપણી બલારમાં દીઠો માધવો નજા. ૬૫

[જોની આંગણીએ એટલી બધી કૂણી (વેદા અથવા નજા વિનાની)
: કે જેમ વાળીએ તેમ વળે છે : એવો કાઠ માધવો નજા સમા મુંદર
પુરખ મેં આપણી બલારમાં દીઠો-દે ! બાઈ (માધવો નજા નામનો
કાઠ એક વાર્તાનાયક જૂના સાર્વત્ર્યમાં આવે છે. એ અતિ મુંદર હતો.]

એક તો ઈંદર રાણીઓ, બીજો માધવ બાણુ,
ત્રીજો હલામણ જોડવો વેણું-ઘણી વખાણુ. ૬૬

રાજકુંવરી (દિવલટો)એ દાસીને દલામણ પાસે પહોંચા મોકલી:
દાસી પૂછે છે :

અસૂરા ઉભા પંચરખરાં કૈણુ તમારાં નામ ?
કિયા રાજના જોટલા, કિયું તમારું ગામ ? ૬૭

[તે અસૂરી વેળાએ હોલેલા પુરુષ ! તમારું નામ શું ? તમે કોના પુત્ર ? કયું ગામ તમારું ?]

હલામણ હજાર આપે છે :

અસૂરા હોલા પરખડા, હલામણ મારું નામ,
ગજકરણનો બેટડો, ઘુમલી મારું ગામ. ૬૮

રાજકુંવરી એ રૂપ નિદાનવામાં રહી, એટલે પોતે જ હાર મૂક્યા હતા તે વેપારીની હુકાને જ વિસરીને ઘેર આવી. એણે પાતાની માતાને કહેવરાવ્યું :

વાણીલાને હાટ (અર્થ) દો દો વસત વિસારીયું
એક હેંડાનો હાર, ધીજો હલામણ જેઠવો. ૬૯

રાજમાતા હલામણની કુદ્દ હતી. એણે હલામણને તેડવા મોકલ્યા. હલામણ વાણીયાની હુકાનમાં રાંતાઈ ગયો છે. વાણીએ માનતો નથી. હલામણને બદલ કાઢતો નથી. તેથી દેવતદેએ કહ્યું :

વાવો મ થા વાણીઆ, હૈયું રાખને હાથ,
ગંઠિયુંના ગરક ! કાળજ હોય તો કાઢને ! ૭૦

[હિ વાણીઆ ! હું વેવણો ન બન. તું તારું હૃદય કાજુમાં રાખ અને હે વાણીઆના અંદર હે વરતુઆના વેપારી ! તું મારું કાળજું (હૃદયન) આંત્રી હોય તો કાઢી દે.]

હલામણ બદલ નીકળે છે. એને મહેલમાં લાવે છે. કુદ્દ એને માટે રચ્યા પાદરવા હાથે છે ત્યારે હલામણ મેલે છે :

સુખની સેવું નોય મેઝનીએ નુરાવ ને,
હલામણને હોય મેલ વિલેને સાથે. ૭૧

[સુખ નો સુખની સેવ નથી. મેઝનીએ નુરાવ ને મેલ વિલેને સાથે રાખે !]

દોહીએ મ દયાવ, દોહીએ મન દમગે નહિ,
સાંકરો સુવાઝ મેલો કહું માને રહિયાની ૭૨

[તે કુદ, ટોલીઆ ન દળાવો. મારું દૃઢ ટોલીએ નહિ હરે. અરે, આજ તો તું મને સાથે સવારીય, તો પણ સોન રાદિવાળીને રીસ લાંબો. એના વિના હું શી રીતે મુજે મુઝું ?]

કુદ એને દુઃખ વિચારવા સિંધની મુમરીઓમાંથી કાઢ એકની સાથે પરજુવા લોભાને છે. મુમરીઓને નિરખીને દલામણુ બોલે છે :

લાંબા ચેર ઘાઘરાં, ચેટે ઠકરીયું,
વારું હું સોન ઉપરાં, સોળસેં મુમરીયું ! ૭૩

[તે ઘાંબા ચળીયા પહેરે છે, અને જેનાં પેટ મોટાં છે, એવી એક જ નહિ, પણ સોળસેં મુમરીઓને હું એક સોન ઉપરથી નીપાળવર કરી નાખું છું. [સોનની તોણે કાઢ મુમરી ન આવે.]

આવળ જેડી ઉજળી, હો પુલેએ ભાર,
જેડી સંધઈ મુમરી, (એડી) માંડપરી મેઘવાળ. ૭૪

[આવળ કુદ જેડી ઉજળા વાજીની અને વજનમાં બે કુદ જેડી દળની આ સંધની મુમરીઓ ભણે ૧૫૫ટી રહી, પણ એના સાખી રૂપાળી તો મારા ગામ માંડપરીની મેઘવાળ (દેડ) કન્યાઓ પાઠ છે.]

૫. સોન સોષે થડે એ

કુમલીથી દલામણુ મરે એટલે શિયાળએ જાઅચિન્દ વરીઃ સોનને શજુગાર મોકલ્યાઃ સોન એ શજુગાર પાળ વાળે છેઃ કદાવે [૭]

મુંડીબરો શજુગાર શિયાળે ચોસે નહિ,
દલામણુ બરથાર, શિયો અમારો સાસરો. ૭૫

[આ મુંડલી બરીને મોકલ્યો શિયાળનો શજુગાર અને ન ચોસે, એમો મારો પતિ તો દલામણુ છે. શિયાળ તો મારો સાસરો છે.]

શિયાળે કરડે સાપ કળો દરંડા માયલો,
દલામણુ બરથાર, શિયો અમારો સાસરો. ૭૬

[મને પશુવા આવનાર શિયાળને તો કાલો, વાલીના કરંડાના માયલો સાપ દસે !]

મન લલિયું ન લણાય, મન જળવ્યું જળવાય ને,
ધુંટાય ઘટડા માંય, વળી આવો વેણું-ધણી ! ૭૭

[મનની વાત કહેવા જતાં કહેવાતી નથી, તેમ મનમાં સાચવી
પણ રાકાતી નથી. અંતરની અંદર ઘોળાયા જ કરે છે. હે વેણું નદીના
રાજ હલામણું ! તમે પાછા આવો.]

ઉતારા અંગાર જતાં લાગે જેઠવો,
દૂલ્યું હૈયા માંય હાલ્યો મારી હલામણો. ૭૮

[જેઠવો ચાલ્યો જતાં આ મુકામના વસવાટ મને અંગાર સમ.
લાગે છે. દૃશ્યમાં દૂલ્ય (અગ્નીદાર હથીઆર) કોંડીને જણે હલામણું
ચાલ્યો ગયો.]

ઘોળી ધૂમલીની બજાર, લિયાળા લાગે;
જેઠીરાણુ જાતે ઉથલતે આલપરા-ધણી. ૭૯

[હવે જેઠવો રાજા અને આલપરા પહોંચેલા સ્વામી જતાં આ
ધૂમલીની બજાર દુઃછેલી દેશ. મને સરીરમાં જ્વાળા લાગે છે.]

વીણાઈને વને વીંટાણું વેણા છું
નીતરતે નેણે, હાલી નીકળ્યો હલામણો. ૮૦

[આ વીણાઈ દુઃખરના વનમાં જેમ વેણા વધી વધીને વીંટાઈ-
જીવવાઈ જાય, તેમ અમે પણ અટવાઈ ગયાં. અને હલામણું તે
અમિ ટપકતે નેણે ચાલી નીકળ્યો.]

હલામણું કારણે ભગવો રેણું નેણ
પીયર મારું પાણું રીયું, પોંચી ધુમલી કેડ. ૮૧

પોંચી ધુમલી કેડ ને સાચી,
સોન વરવા આવી ને જાવ પાચી. ૮૨

૧. 'જી' નો અર્થ 'જિન' 'મરણ' જ નહીં 'જીવન' નહીં-૧૫૫૧૭.

૨. આ દેશમાં વેણું છે.

સોન કે' વોળાવી સાસરે, તે દિ' દકગો લાગ્યો' તો દેશ
પાલાં હતાં તે વેરી ધીમાં, ચો કરવો ઉપદેશ !

ચો કરવો ઉપદેશ કે બાણીયાં

ચોખાં ને પ્રાણલુ કે વાણીયાં.

હજામણને , ધરણે મેં બગવો ચેયો લેખ
સોન કે' વોળાવી સાસરે, તે દિ' દકગો લાગેલ દેશ. ૮૨

હાલો બાની ! વનરા હુંડીએ, મળી ઉડાડિયેં મોર,
'(જેને) ટાંકે હજામણ સાંસરે, કટકા કાળજ ઠોર.

કાળજ ઠોર તે કટકા કિયો,

ટોલરિયા હજામણને' દેશવટો થિયો;

સોન કે' શિયા ! તે' વખંડી અમારી જોડ,

હાલો બાની ! વનરા હુંડીએ, મળી ઉડાડિયેં મોર. ૮૩

[દિ દાસી ! ચાલો આપણે વનરાઈમાં હજામણને સોધીએ. અને
આ મોરવાને ઉડાડીએ. કેમકે એના દીકા સાંભળતાં જ હજામણ મને
ચાહઃ આવવાથી મારા કાળજની કોરના કટકા થાય છે. મારે ટોલરિયા
હજામણ દેશવટ જાય છે. તે શિયાઈ ! તે' અમારી જોડથી વિછાડી !]

સોને રથ કયો સાબડો, નીકળી બરડાની ખા'ર,

ધોરીને ગળે છુધરા, મોરે મોતીની માળ.

મોરે મોતીની માળ તે જડતર જડી,

પીંજણીએ પગ દઈ સોન રથડે ચડી;

ચુળદીઆળી ચુંદડી અંગે જોડો સાર,

સોને રથ કયો સાબડો, નીકળી બરડાની ખા'ર. ૮૪

[સોને રથ તૈયાર થઈ, ગરજાની બહાર નીકળી. રથને એટલે જોરી(બજારો) ની હોડે પુષ્કરમાળ પહેરાવી છે. અને એને જોરીએ જોતીની આગ મળે છે. એના રાખુચારેલા રથની પીંજીથી પણ પગ મૂકીને સોન મળે ગયું. એના અંગ પર આવેલા પાણી સંદેશી બિંદુઓ છે.]

આજે લેતી લેતી સોન સિંચમાં કેરાજોટ મારે ગયું, એને સમાજના મજા કે હલામણુ તો રાખાવીજ ને જેને હાળા હુંગર પર દીંચાએ હીંચકા ગયા છે. સોન એની પામળ હાળે આવી. પરંતુ એને ધોડું મળે મોડું મળે લડું. હલામણુ હીંચકેથી પડીને મરી ગયા હશે. સોને કદપાંત આશ્ચર્ય.

૨ હાળાની હદમાંય પીડીબરો પોદાડિયો

મીંડળ છુટયા મસાણુ, હારી બેઠાં હલામણી. ૮૫

[આ હાળા હુંગરની હદમાં મેં હલામણુને પીડી બંદેસો (લગનના લેપથી મહેલો) પોદાડ્યા. અમારાં મીંડળ સમસાને છુટયાં. હું હલામણુને હારી બેડી.]

પીડીઆળે પગે ચોરિયે ય ચડયાં નહિ,

ધસકતે ઢોલે બાજેઠે ય બેઠાં નહિ. ૮૬

[અરે ! પગ પર પીળી પીડીનું મદન કરીને અને કન્યા-ચોરીની વિધિ પણ ન કરી. ઢોલ બલતીને બાજઠ પર પણ ન બેસી શક્યાં.]

તાટકતી તાળીએ હલામણુથી હસિયાં નહિ,

અવઢવ્ય રૈ ગઈ એ જામોદામી જોઠવા ! ૮૭

[અરેરે ! હું સામસામી તાળી લઈ દઈને હલામણુ સાથે હસી પણ નહિ. મારા મનમાં તો એ જાંબના સદાને માટે રહી ગઈ.]

૧. અક્ષયવૃત્તિયા : એટલે વૈશાખ શુદ્ધ ત્રીજ : તે દિવસે ગામડાના પાદરમાં જાડ પર હીંચકા બાંધીને હીંચકવાનો રિવાજ હતો. હજી પણ છે.

૨. ભુજથી બે ગાઉ દૂર 'હાળો' હુંગર છે. એના ઉપર જાકળ નથી પડતી. કોઈ 'હાલો' લખે છે તે જોડું છે.

દલામજુ દીદોળ દુઃખના દરિયા દમટયા,
પાંજર કી પડાળ વિસમયે વેણ-પણી ! ૮૮

[હે દલામજુ ! આ તો અંદરમાં દુઃખના દરિયા દમટીને ઠાલે ચડયા. દરે માટે કદવર્ણનરૂ કેમ કરીને પાંચાળ દુઃખ ગમાવશે હે વેણના રવામી !]

જલાખા ડુંગર દેઠ, દલામજુ કીચોળ્યો નદિ,
(નીકર) આવતો ઉડળ લેત જતને કરીને જેઠવા ! ૮૯

[આ દાખા ડુંગરની તળેટીમાં જેઠી આપીને હું દલામજુને અખાતીજના દીચકા પર દેખાવે ન શકી. એ હું દીચકાજના દાખરે દોત, તો હે જેઠવા ! તું પણને ન્યારે નીચે આવતો .દનો ત્યારે હું તને જળણને ખરી આશમાં છીથી લેત. તને ખડવા ન દેત.]

દલામજુની હટતાળ, આંગળીએ ઉઘડે નહિ
કુંચીયું વિનાનાં કમાડ જડી દાટ્યો તું જેઠવા ! ૯૦

દલામજુ દાઝે ડુંગરે દીચકેથી પણને મુલા દતો, તેની સાક્ષી આ રોટો પૂરે છે. તે ઉપરાંત આજ સુધી પણ એ ચતુરના સોકમાં અખાતી-જને દિવસે દલામજુના વંસજે દીચકે નથી દીચકતા, એમ કહેવાય છે.

૧ પાઠાન્તર : દલામજુની દરનાલ દેયુમાં રીખલ રતી,
કેમ કપડશે કમાડ જડતરવામાં જેઠવા !

એક બીજે દોટીએ દોટો આવે મજે છે :

“દાબેથી દલામજુ ઉતર્યો, માથે સાંકળિયા ટાપ

“થર થર કંઈ માજવો, રોવે ઉજ્જવનાં લોક.

“રોવે ઉજ્જવનાં લોક તે ઘાણો ખરી,

“લાબ્યને બાની, કાજુ ચઝકમુ, પાણીએ દલામજુનો સોક

“દાબેથી દલામજુ ઉતર્યો, માથે સાંકળિયા ટાપ.”

આમાં ‘માજવો’ દેરા અને ‘કેચેલીનાં લોક’નો ઉચ્ચેજ વર્ણન અર્થ-શૂન્ય છે. દલામજુને એના સાથે કરી નિરખત નહોતી. પરંતુ રાત્ર વિક્રમના રથાન તરીકે એ બન્ને રાખ્દો લોક-માનસમાં અતિસથ વ્યાપી ગયા હોવાથી લોકો ઠીક પર તે દેહાણે એ મથેલો કરતા દતા. સં.

[હલામણના મૃત્યુથી મારા ભાગ્યને હાટડે જે તાણું દેવાઈ ગયું છે તે કોઈ માનવીની આંગળી વડે નહિ ઉઘડે. કેમકે તાણાકુંસીથી બંધ કરીને નહિ પણ કમાડને જડી દઈને તું તો હાલી નીકળ્યો છે હે જોડવા !]

બેવડ મીઠળ બાંધીઆ હલામણને હાથે
સોનલદેને સાથે બળવું બરડાના ધણી ! ૯૧

[પછી સોને લગ્ન-વિધિ કરી. હલામણના શબને હાથે બેવડા મીઠળ બાંધ્યા, અને તેના ભેળા બળા મરવાનું નક્કી કર્યું.]

હલામણને હૈયે ખોડસ ખડકાણાં,
સાથે સરગાળા ! બળવું બરડાના ધણી ! ૯૨

[હલામણની છાતી પર મોઠાં લાકડાં ખડકાયાં. અને હે સ્વર્ગાળા (સ્વર્ગે સંચરનાર) બરડાના સ્વામી ! સોનને પણ તારી સાથે બળવું રહ્યું.]

સુખીયાં માથે દૂઃખે પડયું, તૂટયો માથે આલ,
હલામણ જ્યાં હાલતો (ત્યાં) ઉઠ્યો જોને લાલ. ૯૩

*હલામણ સર્પદંશથી મરી ગયો, જીવતો થયો ને પાછા આવી રાજ કર્યું, તેવી મતલબનો દરો આધાર આ દોહાઓમાંથી મળતો નથી. આખી કથાનો અંત કચ્છતામાં જ આવી જાય છે. બીજા અનેક કચ્છાન્તક કથાઓની સાથે આનાં અંગેશ મળતાં થાય છે. એટલે અંત વિષેનો નિર્ણય એ સામ્ય પરથી પણ થઈ શકે છે. આગળ વધીને એટલે સુધી કહી શકાય કે કચ્છ અંત વિના તો આવી ગીત-કથા રચવા જેવું જ લોકકવિને ન લાગ્યું હોત.

આવો એક દોહો પ્રચલિત છે:

સોન સોનાનું ટીરડું, હલામણ કળાયલ મોર,
ભગવતે ભેગાં નવ કર્યાં, નીકર ભલ્લ બનત જોડય.

ભલ્લી બનત જોડય તે સાચી

સોન આવી વરવા ન ફરે પાછી

સોનની કાપડીએ સાચાં મોતીનો કોર,

સોન સોનાનું ટીરડું, હલામણ કળાયલ મોર.

ABOARGHARD REFERENCE STATION
JAIN LIBRARY.
BIKANER, RAJPUTANA.

મેડ-ઉજળી

[સે. ૧૦] ૧૦૧ પહેલાં જુનેની મહેની આ પાત્રી છે.
પ્રથમ તમારું જીવન કોઈ પણ ઉપર મારવાનું નહીં
એક વખત આમામાની મેવનો રાત્રે, જેને વરમળા વરમળાની
અંદર, જે નેત્રકાના નિવાસી અમલ કાળ તમામ કામગીરી
આસરીએ એક પોતા આપીને ઉભી રહી પેર અપેરે અમલ-
ની જુવાન કન્યા ઉજળીએ પોતા ઉપર દામ રેસપો, દરદીની
મીઠીને મેદોસ બનેતા એક અરવારને પોતાની કોઈ મહાકાંડ
વાળીને આગેલાં દોઢાં નીચે ઉતારે. પરમા કષ્ટ જાણ, એને
શુદ્ધિમાં સાવવાનો બીજો જાણ હજાર ન હાવવાથી ચારણ-કન્યા
ઉજળી તેની સાથે સંધ્યામાં મળી. એના દેહને પોતાના દેહની અમી
આપીને જીવનો કષ્ટો. અસ્વાર ધૂમણી નગરનો રાજકુમાર મેદજી
જેવો નીકળ્યો. ઉજળીએ તો પોતાનાં અંગે અત્યંત મયાં
માનીને મેદજીને જ અંતર અર્પણ કર્યું ને મેદજીએ પણ
પોતાની પ્રાણદત્રી પદાડી સુંદરીને પરણવાનો જાણ આપ્યો.

પછી તો વારંવાર મેદજી એ પદાડની ધાર પર આવતો.
બન્ને પ્રેમીઓ મળતાં, લગના મનસૂચા કરતાં. પણ રાજપૂતનો
પુત્ર ચારણ-કન્યાને ન પાછો શકે, એ બન્નેના સંબંધો તો

અસહ્યથી ભા-ભીન (ભાઈ-બહેન)ના જ છે, એવી રૂઢિ આડે આવીને ઉભી રહી.

રાજપિતાને અને નગરજનોને આ મેહ-ઉજળીના છુપા સંબંધની જાણ થઈ ચૂકી. સહુ આ રૂઢિ-ભંગથી ત્રાસી ઉઠ્યા. એ મહાપાપ થશે તો ધર્મરી કાપ ઉતરશે એમ મનાયું. કુમાર મેહજીને ચેતવવાની યુક્તિ રચાઈ. કાંઈ કહે છે કે ગામના મહાજને એક ગાય ઉપર એક માણસને બેસારી કુમારની નજર સન્મુખ એક સરંધસ કાઢયું. કાંઈ વળી કહે છે કે રાજપિતાએ એક ગોડ બોલાવી લોકમેદિનીની વચ્ચે ગોડનાં માંસ-ભોજન ખાતર એક ગાયનો વધ કરવાની તૈયારી બતાવી. આ રીતે મેહજીને ધસારામાં સમજાવી દીધું કે ચારણ-કન્યા સાથેનો વિવાહ ગૌવધ અથવા ગૌ-સવારી જેવો જ પાપમય છે. ને એ પાપચરણથી પ્રગ્ત હાહાકાર કરી મૂકશે.

કુમાર પોતાના અંતઃકરણને કચરીને આવાસમાં બેસી ગયો. ઉજળીએ ઘણા દિવસ વાટ જોઈ. વિવાદની તિથિ વીતી ગઈ. આકુલ વનવાસિની આખરે આ ટોંગાતી મનદશા ન સહેવાતાં હોંમત કરીને ઘૂમઘૂમીમાં આવી મેહજીને મેડેએ ગઈ. પહેરગીરોએ એને ઉપર ચડવા ન દીધી. એણે આંગણમાં (અથવા કદાચ પાદરમાં) હિલા રહીને મેહજીને સાદ પાડ્યા. 'એક વાર તો મેડાં બતાવ !' એવા કાજાવાજા કર્યા. મેહજીએ બારીએથી ડોકું કાઢીને જવાબ આપ્યો. "રાજપૂતથી ચારણીને ન પરજાય. આપણી પ્રીતિને હવે વિસારી જતો."

ઉજળી બહુ બહુ રહી. શાપ દીધો. ચાલી નીકળી. નેસકું ઉપાડી હાંમા ધુંગરે ચાલી ગઈ. સદાની કુંવારી જ રહી.

કોવાય છે કે એ શાપને પરિણામે મેહ-કુમારને શરીરે મળત-ફેદ નીકળ્યો. એનું મોત થયું. એ દાણે ઉજળી આવીને એના શવ સાથે બગી મરી.

દેહાગ્નિમાં આ બધા જ પ્રસંગો નથી. ફક્ત ઉજળીની વાટના ઉદ્ધારો, વિવેકના સ્વરો, મેહજીએ આપેલા જવાબ ને પોતે દીધેલા શાપ : એટલું જ નીકળે છે. બાકીનું બધું ભોદાકા છે.

આ કથાને રા. જગજીવન કા. પાકે ૫. સ. ૧૯૧૫ના 'મુજરાની'ના દીપાવલિ બંકમાં આપેલી હતી ને 'મકરજન્મવંશી મહીપમાલા'ની ચોપડીમાં મુકી છે. એમાં સંપાદક તળાજીના એલક્ષવાળા મારે કહેવાતો પ્રસંગ. (સાતદુકળી, મત્રેશ દરશુ, વગેરેનો : જુઓ રસધાર : ૧ : પા. ૧૮૮) મેદજની સાથે જોડે છે. ઉપરાંત આ પ્રસંગ બરડા કુંઝરમાં નાંદિ પશુ ન્યાં ૫૦-૬૦ ગાઉ દરેના કાગો કુંઝરમાં બંધાવું માને છે. મેદજને રા. પાકે ૧૧૪મી પેઢીએ મુકે છે. પણ તેની સાક્ષ્યવત નથી આપતા. પોતે તે પછીના ૧૪૭માં રાજાને બારમી શતાબ્દીમાં મુક્તા દોષ, અંદાજે મેદજનો સમય ખીજ ત્રીજા સોકાની અંદર માની શકાય. પરંતુ ખીજ એક મેદજને (૧૫૨) પોતે સંવત ૧૨૩૫માં મુકે છે. ઉજળીવાળો મેદજ આ તો ન દોષ ? કથાના દોષાએ ૧૦૦૦-૧૫૦૦ વર્ષના પ્રાચીન તો નથી જ સંભવતા ઘટના બન્યા બાદ ૧૦૦-૨૦૦ વર્ષમાં એનું કવિતામાહિત્ય રચાય એવું ગણ્યોએ તો મેદ ઉજળીના દોષા સંવત ૧૪૦૦-૧૫૦૦ જેટલા જુના દોવાનું કલ્પવું અનુકૂલ પડે છે. તો પછી આ કથાનો નાપક ૧૫૨મે મેદજ દોવાનો સંભવ વધુ સ્વીકારવા યોગ્ય મનાય.]

૬

૧. નેસડામાં વાદ-મતીલા

અમરા કામળી ઉજળી, બાણુ જેઠવાનો મેડ
જે દિ'નાં સૂતેલ સાથરે, તે દિ'નો બાંધેલ નેડ. ૧

[ઉજળી હતી અમારા કામ નામના ચારણની પુત્રી; અને મેડ દનો બાણુ જેઠવાનો પુત્ર. જે દિવસે એ બંને એકજ પથારી પર સૂતા હતા, તે દિવસનો સ્નેહ બધાએલો.]

૧. વરસાદમાં યેદોરા બનેલા મેડને ઉજળી ચારણીએ પોતાની માદમાં લઈ પોતાના સરીરની દૃઢ વડે શિદિમાં આગેલો, એવી કહેવાતી વાતને આ પંક્તિથી ટેકા મળે છે.

“જે દિનાં પાંદેલ પાંખલે” એ પાક સાથે નથી; કેમકે પાંખલે (પારખે) સવાની અવરથામાં, (બાલ્યાવરથામાં) તેઓ મળ્યાં જ નથી

ઠાંગે રે'તી ઠેઠ, આઘે પણ ઓરે નહિ,
આબ્યું^૧ ખરડે ખેટ, પાંજર દાણે પાણીએ. ૨

[ઉજળી છેક ઠાંગા હુંગરામાં (પાંચાલ પ્રદેશમાં) રહેતી. ઘણે દૂર રહેતી. પણ એનું દેહપાંજર લેણાદેવીને, કારણે ખરડા ખેટમાં આબ્યું.]

જમીં રઠમઢાળે સંસારે શોધી વળી,
મનનો પારખ મે ભેદુ મળિયો ભાણુનો. ૩

[જમીન (પૃથ્વી) ઠંઢાળીને આખા સંસારમાં ઉજળી શોધી વળી હતી. પરંતુ એના દિલને પિછાનનાર વિશ્વાસુ તો એક ભાણુ જેઠવાનો પુત્ર મેહ જ મળ્યો.]

ફરતાં આવેલ કુલ, માળી કોઈ મળિયો નહિ,
માખ શું જાણે મૂલ, ભમર પાખે ભાણુના ! ૪

[હે ભાણુના પુત્ર મેહ ! આ યૌવન-કુલવાડીમાં વિધ વિધ કુલ આબ્યાં છે. પણ એને કોઈ માળી નથી મળ્યો. અને રસગ્રાહી ભ્રમર વગર, સામાન્ય માખી એ કુલનું મુલ્ય પણ શું સમજે ?]

જુનાં તણને નીર, નવાં નવાણુ નિહાળવાં !
ફરતા કુવા ફેર, જળ એનું એ જેઠવા ! ૫

[હે મેહ જેઠવા ! જૂનાં નવાણુ ત્યજીને નવે કયે પ્રેમ-જળાશયે હું પીવા જઈ ? કુવાઓ નૃજવા હોય, પણ જળ તો એકનું એક જ છે.]

*મે મે કરતાં અમે, મેનાં તો મનમાં નહિ !
વાલાં પળ્યાં વદેશ, વિસારી વેણુના ઘણી ! ૬

[હું એ મેહ ! એ મેહ ! પુઠારુ છું. પણ મેહના તો મનમાં પણ નથી આવતું. મારાં પ્રિયજન તો મને વિસારીને પરદેશ ગયાં, હે વેણું પડાડના સ્વામી !

૧. ખરડાને 'ખેટ' કહેવાનો કસો અર્થ નથી. ૨. 'ઠંઢાળી' બદલે ચારણી ભાષામાં 'ઠંઢાળે' બોલાય છે.

● ખીલે પાઠ : 'મે મે કરતાં મે (અમારી) જીમરિયું નહિં ચિયું.'

૧તોળ્યું દીયો તમે, જોડવા છવાયે નહિ,
તારા અંગનાં અમે ભૂખ્યાં છેએ બાણના । ૭

[દે જોડવા । સંકેતવાતે દ્વિતી ભેગ કાઢ વટા પૂરવા માટે આપતો દોષ તેમ તમે સંકેત કરીને સ્નેહ આપો તો તો કેમ છવી સહાય । દે બાણના પુત્ર ! કું તો તારા સરીરની બૂખી છું.]

તું આંચે ઉમા ધણો, તું ઝે ગણે જણાણ,
મે ધાને મેમાન. જ ધડી જરડાના ધણી । ૮

[મેદ । તું આવે । ત્યારે અત્યંત હમંમ થાય છે. તું નય । ત્યારે ભણે કે વેદનાથી ગળું જણાય છે. દે મેદ । જે ધડી માટે તા મદેમાન બન ।

મે તું તો મેહ, વૂઠે વનસ્પતિ રવળે,
જાકળને જામે જોમ નો પાકે બાણના । ૯

[દે જોડવા । તું તો મે (વરસાદ) સમાન છે. તું વરસે ત્યારે જ વનસ્પતિ ફાણે છે. કાંઈ જાકળનાં વર્ષામૂથી ભૂમિમાં ધાન્ય ન પાકે. મતલબ કે તારા બરપર પ્રેમ-સીચન વિના થોડી થોડી માયા બતાવીને તું ચાલ્યો જ તેમાં મારું જીવન ગ્રુધરે નહિ.]

૨. વર્ષારંગે

જેમ વાટે જોના જોવાં તો ચાખામું બેહું. વરસાદને નિદાણી ફળણીની મન-વેદના વધી. એવે મે (વરસાદ) અને મેદ (જોડવા) અન્નેનું સામ્ય કદખીને વિલાપ થવાન્યા : આ આખા વિલાપમાં કવિએ 'વરસાદ અને વિજળી'નું રૂપક બાંધ્યું જણાય છે.

મોટે કપલુએ મેહ આંચો ધરતી ધરવતો,
અમ પાંતીનો એહ જાકળ ન વરસ્યો જોડવા ૧૦

૧. તોળ્યું દેવી : વટ પડેલી તે પડેલી. કાંઈ નિરાધાર મનુષ્યને દેવો વખત ટકાવ આપી માટે સમય વચાવી દેવો, જે અર્થમાં દંતુ વપરાય છે. ૨. જણે : કાણે : પદેર્થ દલી તેવી થાય. ૩. ફેરડ. ૪. પ્રત્યેક (અથવા 'વર્ણિત' પરથી)

[ક્રાંતિ'ક મહિનામાં સહુને સિવાયો' સંભરે છે. તનમાં દાઢ વાય છે. માટે દે આશપરાના સ્વામી મેઢ નેઢવા । હું મને લાગ' (સ્નેહપી) બોલ્યુ આવ ।]

માગશરમાં માનવ તણા સહુના એક જ ન્યાસ,
(ઇ) વાતુનો. વિશવાસ બળ્યું કરશે નેઢવો । ૧૫

[માગશર માસમાં તો સહુ માનવીના એક ન્યાસ થઈ નય છે. (ત્રિવલ્લો બહાં રતી સડતાં નથી.) મેં તો માનેલું કે એ વાતનો વિશાસ કરીને મેઢ નેઢવો પણ મારી પાસે આવશે.]

પોષ મહિનાની પ્રીત બળ્યું કરશે નેઢવો;
રાણા । રાખો રીત, બોલ હઈ બરડા-ધણી । ૧૬

[મેં તો બલેલું કે ઉર્જા પોષ મહિનામાં તો નેઢવા-પુત્ર પ્રીતિ કરશે. દે બરડા-ડુંગરના રાત્ર, મેઢ હીધા પછી હવે તો સત્કર્મ બને ।]

માહ મહિના માંય ઢાલ ત્રંબાણુ મૂશકે;
લગન ચોખાં લે આવ ! વધાણું વેણુના ધણી । ૧૭

[માહ મહિનામાં વિવાદની જગ હોવાથી ઢાલનગારાં વાગે છે. મહિ દે વેણુ ડુંગરના ધણી મેહ । હું મેં ને હાથ વિધિની લગન-કોઠી મેઢલે તો હું વધાણી લઉં]

ફાગણ મહિને પુલ, કેશૂડાં ઢોળ્યાં ઘણાં,
(એનાં) મોંધાં કરજો મૂલ, આવીને આશપરા-ધણી । ૧૮

[ફાગણ મહિને કેશૂડાં વગેરનાં ધણી કુલો ખીલ્યાં છે. પરંતુ દે આશપરાના રાત્ર । તમે આવીને એ કુલોનાં મૂલ્ય મોંધાં કરો. (અત્યારે તો એ મારે મન નકામા છે)

ચૈતરમાં ચત માંચ કોળામણ વળે કારમી,
(એની) ઉલટ ધણી અંગ-માંચ, આવો આલપરા-ધણી ! ૧૯

[ચૈત્ર માસમાં બહારની વનસ્પતિની માફક મારા ચિત્તની અંદર પણ નવી ઉર્મિઓની વસમી કુંપળો ફુટે છે. એ ઋતુનો ઉલ્લાસ મારા અંગમાં ઉભરાય છે. માટે હે આલપરાના ધણી ! તમે આવો]

રવૈશાળે વનમાંચ આંખે સાખું ઉતરે,
તમ ંહોણી કરમાય, વિન્નેગે વેણુના ધણી ! ૨૦

[વૈશાખમાં આંખા પરથી કેરીની શાખો પડે છે. પરંતુ હે વેણુના સ્વામી ! તારા વિયોગમાં એ ફળો સુકાઈ જાય છે. કોઈ એનો ખાનાર નથી.]

જેઠ વસમો જાય, ધર સૂકી ધોરી તણી,
પૂછલ પોરા ખાય, જીવન વિનાનાં જેઠવા ! ૨૧

[જેઠ મહિનો એટલો વસમો જાય છે કે બળદનાં કાંધ (ગરદન) સુકાઈ ગયાં. નિશ્ચેતન થઈ ગયેલાં, પૂંછડે પડેલાં એ પશુઓ વિસામા ખાતાં ખાતાં દળ ખેંચે છે. (મારા અંતઃકરણની પણ એ બળદો જેવી લાચાર હાલત બની છે.)]

૧. પાકાન્તર

ચૈતર માસે છેડ રોલરિયા ! દહએ નહિ,
ખતિ ખખડું લે ! વિન્નેગણુની વેણુ-ધણી !

[હે રોલર-પુખ્ત સમા પ્રીતમ ! ચૈત્ર મહિને આવો દગો ન દહએ. દહે તો દેશિયી આ વિયોગિનીની સાર લેવા આવ !]

૨. પાકાન્તર

વૈશાખ મહિના માંચ આંખા રાણું ઉતરે,
સાખું લે સરદાર, વેરો વીજોઈના ધણી !

૩. પશુ તાકાદ ગુમાવીને લથળી પડે એને “પૂછડે પડયું” અથવા “પૂછલી ગયું” કહે છે.

અપાક કોરાઠો ઉતર્યો, મેયલ પતંજ્યો મે,
હલને ટાકક દે । છવન ઠાંસે જેઠવા ૨૨

[અપાક પણ કોરા ન પૂરો થયેલ મે (વરસાદ અથવા મેઠ
ઝરો) તો કોરા નીવડ્યો દે જેઠવા । થોડા વરસોને પણ માણ
હિને ઠંડક દે, તો છવન થોડું અવલગ્ની રહે.]

આવણુ મહિનો સાબડો જેમ તેમ કાઢ્યો જે,
તમ વણુ મરણું મે । સોજાં રાખો સાણના । ૨૩

[આખો આવણુ મહિનો પણ રહિ વિના મહિ મહિ કાઢ્યો, હવે
તો તમારા વિના અમે મરી જઈએ. દે સાણુ જેઠવાના પુત્ર । મને
તમારી સાથે રાખો ।]

હાથી પૂછ્યો હાથ, (એને) કેમ કરી ઉઠાડીએ ।
જેઠવા વિચારી જોય, બાહરવો જાય સાણના । ૨૪

[આ તો બાહરવો પણ કોરા જાય છે, દે જેઠવા । જીભ નાના
પણ પૂછ્યાં (ચિત્તનહીન). હાથ તેને તો દરોહ લપાયે ઉઠાડીએ, પણ
હાથી જેવું થોડું પણ પણ ન્યારે આવી અનારહિને પરિણામિ હાથી
જાય છે, ત્યારે એને કેમ કરીને બેઠા કરવો । જ્ઞાતિ એ છે કે પૂછ્યેલ
હાથી જેવી હાથાર મતિ મારા બલવાન પ્રેમની બની ગઈ છે.]

આસો મહિનાની અમે રાણા । લાલચ રાખીએ,
ત્રોડિયું ધર્યું તમે, છુટ્યું નો જાય જેઠવા । ૨૫

[દે મેઠ ! દબલ આસો માસમાં પણ અમે તારી આસા રાખેલી
છે. પણ તમે એ (રનેહ-જળની) સરવાણીઓ તોડી નાખી
હવે મારાથી છવાશે નહિ.]

મા તણાવ તું મેઠ । તારા વેઠ્યાં નહિ વરતીએ;
(એક) સગપણુ ને રનેહ તારે તાણ્યે તૂટ્યો. ૨૬

[રે મેક ! હું હવે વધુ ન લંબાવ, તારું દુઃખ સહતાં સહતાં
રે અમારાં વર્ષ નહિ ઉઠશે શકાય. જમતના સ્નેહસંબંધો એક
તરફ લખાવના થશે જ હશે.]

વધુ સારે વધુ સાગરે, વધુ નાતરીએ નેહ,
વધુ માનવરે છતીએ, તું વધુ મરીએ મેક ! ૨૭

[રે મેક ! મને રે સ્નેહી નિના, સંબંધી નિના, અરે માતાપિતા
નિના, તું જાણે સગાં માત્ર એક તારા અમારે જ મોત નીપજે.]
અ. ડી. જી. : મને તારા, પત્નનો સમાવ માલિયા ગવાયો છે.

૧. નિશ્ચય કૈજળી આભારણ પડાડ પર ધ્રુમળી નગરમાં
જાણે, મેકની મેરી નામે રબી રબી મેળાં બોલે છે.

અ. ડી. જી. : મેકની, કૈજળી, નગરમાં મુળી છે
મેકની, કૈજળી, નગરમાં, મેકની મુળી મે' ! ૨૮

[રે મેક ! મને રે સ્નેહી નિના, સંબંધી નિના, અરે માતાપિતા
નિના, તું જાણે સગાં માત્ર એક તારા અમારે જ મોત નીપજે.]

૧. મેકની, કૈજળી, નગરમાં મુળી છે
મેકની, કૈજળી, નગરમાં, મેકની મુળી મે' ! ૨૯

[રે મેક ! મને રે સ્નેહી નિના, સંબંધી નિના, અરે માતાપિતા
નિના, તું જાણે સગાં માત્ર એક તારા અમારે જ મોત નીપજે.]

૧. મેકની, કૈજળી, નગરમાં મુળી છે
મેકની, કૈજળી, નગરમાં, મેકની મુળી મે' ! ૩૦

૧. મેકની, કૈજળી, નગરમાં મુળી છે

મેકની, કૈજળી, નગરમાં મુળી છે

મેકની, કૈજળી, નગરમાં મુળી છે

સુંઝવ મા'તું મે ! ઉંઠાં જળમાં ઉતારીને,
 મોડું દેખાડ મે ! ભોંઠપ મ દે લાણુના ! ૩૦

[દે મેદ ! ટું મને આટલી દદ સુધી ઉંઠા પાણીમાં ઉતાર્યા પછી
 (આટલા સ્નેહ સંબંધમાં મને જીરોન્યા પછી દવે) આમ કનિષ્ઠ
 ન કરે. મોં બતાવે.]

પરમેશ્વર પાછાં વળ્યાં, તરસા ઝાઝી છે;
 તું વણ વાલા મે, અગન્યું ક્યાં જઈ ઓલવું ? ૩૧

[મને તુષા બદ્ધ જ લાગી છે. ખજૂ મારે પાણીના પરબ પરથી
 (પ્રદ મૈમના બરપૂર સ્થાન પરથી) પાળ વળવું પડે છે. દવે તો કહે
 મેદ ! તારા વિના મારી તુષાની આમ ક્યાં જઈ ઓલવું ?]

ઉનાળાના અમે લાંબા દિ' લેવાય ને,
 'તોણ્યું' હઈને તમે છવતાં રાખો જોઠવા ! ૩૨

[દે જોઠવા ! અમારાથી આ વિરદ રૂપ ઉનાળાના લાંબા દિવસો
 નથી લીધારી રાખતા. દવે તો જોમ તરીકેને કાઠ માગ્યું આપીને છવડિ,
 તેમ તમે ખજૂ મને થોડું થોડું દેત આપીને છવડી રાખો.]

બાપેયો બીજો પાલર વણ પોવે નહિ,
 સમદર બરિયો છે, (તાર) જળ નો ઘોટે જોઠવા ! ૩૩

[દે મેદ ! બાપેયો પછી પાલર (વરસાદનું નવું) જળ સિવાય
 બીજો ક્યાંય પાણી પીએ નહિ સમુદ્ર બર્યો દોષ છતાં તેમાં ક્યાં
 સરખાવે ન પામે. એ જ દસા મારી છે. બીજો બરપૂર સ્નેહના પાણી
 પાલર દોષ, તો ખજૂ મારે મન તો માવ એ મેદ (જોઠવા)ની જ
 મીલિને સ્વીકાર કરે]

માથે મંડાવેલો મેલ, તવરા મેલીને વરસ્યો,
વરસ્યો જઈ વદેશ, ઉનાળો રીંગો ઉઝળી । ૩૪

['મં' માનેશ' કે આ મથાજ પર અંધારેલા મેલ તો બરપૂર થઈ
કરશે. એટલે કે આગલી પ્રીતિ જાગ્યા પછી તો મેલજી અંતર આજ
ક્યની નાખશે. પરંતુ ત્યાં તો ને મેલ । તું વિદેશે જ્યાં વરસ્યો
(અન્યને રનેદ આપવા ગયો.) ઉઝળીને તો વિગાળતો ઉનાળો જ રહ્યો.

રમે મે કરતાં અમે જાપેયા મોઢેં જોલિયેં,
નજર વિનાનો ને(લ) જાપે ને જરડા ઘણી । ૩૫

[જાપેયાની માફક હું પણ 'જો મેલ ।' 'જો મેલ ।' પુકારું છું
પરંતુ તે જરડાના રવાળી । દષ્ટોદય મળ્યા ત્વના રનેદ નથી જાહેરો.

આવ્યાં આશા કરે, નિરાશ એને તો વાળીએ;
તળડુક દુંધારે જોઈંકપ આછી વાળુના । ૩૬

[આશા કરી આવેલીને નિરાશ કરી પાછી વાળશે ન મટે. જે
મેલ । તારા આવા દુંધારા થકી મને ધાળી લગ્ન આવે છે, તે બાજુ
જેઠવાના પુત્ર ।]

વરમંડ જોટાં વાઢળાં, વાયે ટાઢા વા,
મેનુ કોઈ ન માનશે (જે)માર્યાં જાપને મા । ૩૭

[આ બીમર્ગા (આધારમાં) ચરેલાં વાઢળાં નહીં છે. આ ઠડે
પવન ટુકે છે. પણ હવે જે મેલની એવી જોધાળીઓ પર કોઈ
જાણીય ન રાખજો. (જે કમારો છે. આશા આપીને પાત્ર નહિ આવે.)
કેમ કે એ તો પોતાનાં માણાપને (જળને તથા સૂર્યને) મારી નાખનાર છે.
(ખીલને થું છવાડશે !)]

૧. વરસાદની ઢાળી ધારાઓ, જેને 'દોરિયા' પણ કહે છે.

૨. પાઠાન્તર : મેલીએ બેઠા મે જોલામણાં બહુ કરે,
નજર વિનાનો ને જાહે નહિ જરડાધાળી ।

૩. પાણીને સુકાવીને મેલ જંધાય છે, તથા જંધાય પછી સૂર્યને
ટાંછી દે છે. એ અર્થ જેસતો જણાય છે.

મેહ એવો બારીએ રોડું કાઢીને જવાળ આપે છે:

ચારણ એટલા દેવ, ભોગમાયા કરી બાણીયે;
 ઘોઢીનાં ખપર ખપે, (તો) જુડે બરડાનો ધણી. ૩૮

[હે ઉજળી! અમારે રજપુતોને મઠિ તો ચારણ બતિનાં એટલાં દોઢાં, તેટલાં દેવ વૃક્ષ લેખાય. તું ચારણ-કન્યા છે, એટલે તને તો હું દેવી સમ માનું છું. જો તમારા સરખાં ઘોઢીનાં પાત્રો હું પીઉં, તો તો હું બરડાનો સ્વામી નાચ પામું.]

તમે છોડ ચારણ તણાં, લાણું લોપાય ને;
 રેમન બગાડું અમે, (તો) આસપરે લાજે ઉજળી! ૩૯

[હે ઉજળી! તું તો ચારણનું સંતાન છે. તારી શબ્દ મર્યાદા મારાથી ન જ લોપાય. જો હું મારું મન બગાડું, તારા પર પ્રેમ કરવાનો કુવિચાર સેવું, તો મારો આસપરે હું જ બદનામ થાય.]

કણ ને કાણા કોય, ભણ્ય તો કહિં ગાઠાં ભરી;
 હૈયે ભૂખું હોય, (તો) આસપરે આવે ઉજળી! ૪૦

[તું કહે તો તને અનાજનાં ગાઠાં ભરી ભરી આપું. ભવિષ્યમાં જ્યારે જ્યારે પેટમાં (દેયે) ભૂખ હોય, ત્યારે ત્યારે સુખેથી આંહી આસપરે આવીને અનાજ લઈ જાશે.]

૧ ઘોઢીનાં ખપર : ચારણીને પરણવું જો ઘોઢી પીવા બરોબર પાપકર્મ કહેવાય. અથવા તો એવો અર્થ હોય કે “જો હું રજપૂત તને ચારણીને બદેન કરી ન માનું, પરંતુ, તો તો મારણો મારે કોરે ચાલાં કરી ખપરે મરી ભરી ઘોઢી રેડું, ને એટલું બધું ઘોઢી રેડાય કે હું બરડાનો રાજા બની જઈશ, નાચ પામું.”

ઘોઢીનાં ખપર ખપે, (તો) ચારણ ઉજળી!

જો બીજે પાઠ છે; નધુ વાસ્તવિક લાગે છે.

૨ “અમે મન બગાડું” એ પરજની (ચારણી) લાપાનો પ્રયાગ છે.

માથે મંડાળો મેહ, 'વરા મેલીને વરસશે;
વરસ્યો જઈ વહેશે, ઉનાળો રીંગો ઉજળી ! ૩૪

['મે' માનેણું કે આ મયાળ પર અમારો મેહ તો જરૂર થઈ
કરશે. એટલે કે આટલી પ્રોતિ જમાવ્યા પછી તો મેહજી અંતર આર્ષ
કરી નાખશે. પરંતુ ત્યાં તો દે મેહ ! તું વિદેશે જઈ વરસ્યો.
(અન્યને સ્નેહ આપવા ગયો.) ઉજળીને તો વિગોગનો ઉનાળો જ રહ્યો.]

રમે મે કરતાં અમે બાપેયા ઘોડે જોલિયે,
નજર વિનાનો ને(હ) બાપે નૈ જરડા ઘણી ! ૩૫

[બાપેયાની માફક હું પણ 'ઓ મેહ !' 'ઓ મેહ !' પુકારું છું.
પરંતુ હે જરડાના સ્વામી ! દષ્ટોદષ્ટ મળ્યા ત્વના સ્નેહ નથી બાકતો.]

આંખ્યાં આશા કરે, નિરાશ એને તો વાળીએ;
તબડુક હુંકારે લોંઠપ ઝાઝી બાણુના ! ૩૬

[આશા કરી આવેલીને નિરાશ કરી પાછી વાળવી ન થઈ. હે
મેહ ! તારા આવા હુંકારા થકી મને ધણી લગ્ન આવે છે, હે ભાણુ
જીવાના પુત્ર !]

વરમંડ ખોટાં વાહળાં, વાયે ટાઢા વા,
મેનું કોઈ ન માનશે (મેએ) માર્યાં બાપને મા ! ૩૭

[આ બીમમાં (આકાશમાં) ચડેલા વાહળાં નૂકાં છે. આ કંડો
પ્રવન કુકે છે. પણ હવે એ મેહની એવી અંધાળાંના પર કોઈ
શ્રદ્ધાસ ન રાખે. (એ કારણ છે. આશા આપોને પણ નાહિ આવે.)
કેમ કે એ તો પોતાનાં માબાપને (જળને તથા નર્તન) મારી નાખનાર છે.
(ખીલને શું છવાડશે ?)]

૧. વરસાદની ઘણી ધારાઓ, જેને 'દારવા' પણ કહે છે.

૨. પાઠાન્તર : મેહીએ બેઠો મે બોલામણા બહુ કરે,
નજર વિનાનો ને બાકે નાહિ જરડાવણી !

૩. પાણીને સુકાવીને મેહ અંધાય છે, તથા અંધાયા પછી સૂર્યને
દાંકી દે છે. એ અર્થ બેસતો જણાય છે.

૧૨૩
૨૨૧

મિલે નેરો ભારીએ રેડું કાઢીને જવાળ આપે છે:

આશુ એટલા દેવ, ભોગમાયા કરી ભાળીયે; ૩૮
લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ)જુડે બરદાનો ધણી.

[દે દલજી! અમારે જનપુતોને મટિ તો વારણ ભલિનાં નેટલાં
શોભા, તેટલાં દેવ દલજી લેખાય. ઘં વારણ-કન્યા છે, એટલે તને તો હં
તેથી સમ માનું હં. જો તમારા સરખાં લોહીનાં પાત્રો હં પીજ, તો
તો હં બરદાનો રજાખી નાસ પામું.]

તમે ઇશુ આશુ તણાં, લાજુ લોપાય ને;
જાન બગાડું અમે, (તિ)આભપરે લાજે ઉજળી! ૩૯

[દે દલજી! ઘં તો આશુઘં સંવાન છે. લારી દલજી મર્યાદા
મારાથી ન જ લોપાય. ને હં માત્ર મન બગાડું. વાસ પર પ્રેમ
કરખનો કવિચાર સેવું; તો મારો આભપરે કુંવર બાદનામ થાય.]

કણ ને કાણા દોય, ભણ્ય તો દઉં ગાલં બરી;
હૈયે બૂખું દોય, (તિ) આભપરે આવે ઉજળી! ૪૦

[ઘ કહે તો તને અનાજનાં ગાળં બરી બરી આપું જાણીયા
આશુ અમારે પદમા (દિય) બૂખ દોય, ત્વરે ત્વરે મુખિયો આંદો
આભપરે અ રાને અનાજ લા મળે.]

૧ લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ)જુડે બરદાનો ધણી.
૨ આશુ એટલા દેવ, ભોગમાયા કરી ભાળીયે;
૩ લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ)જુડે બરદાનો ધણી.
૪ આશુ એટલા દેવ, ભોગમાયા કરી ભાળીયે;
૫ લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ)જુડે બરદાનો ધણી.

૬ આશુ એટલા દેવ, ભોગમાયા કરી ભાળીયે;
૭ લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ)જુડે બરદાનો ધણી.
૮ આશુ એટલા દેવ, ભોગમાયા કરી ભાળીયે;
૯ લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ)જુડે બરદાનો ધણી.

માથે મંડાણો મેહ, ૧વરો મેલીને વરસશે;
વરસ્યો જઈ વહેશે, ઉનાળો રીયો ઉજળી ! ૩૪

[મેં માનેલું કે આ મયાળ પર અમારેલો મેહ તો જરૂર થઈ
કરશે. એટલે કે આટલી પ્રીતિ જમાવ્યા પછી તો મેહજી અંતર આડું
હવે નાખશે. પરંતુ ત્યાં તો છે મેહ ! હું વિદેશે જઈ વરસ્યો
(અન્યને સ્નેહ આપવા ગયો.) ઉજળીને તો નિગોગનો ઉનાળો જ રહ્યો]

રમે મે કરતાં અમે જાપૈયા ઘોડે જાલિયે,
નજર વિનાનો નેહ જાધે નૈ જરડા ઘણી ! ૩૫

[જાપૈયાની માફક હું પણ 'જો મેહ !' 'જો મેહ !' પુકારું કે
પરંતુ હે જરડાના સ્વામી ! દુષોદ્ધ મળ્યા પના સ્નેહ તથી ખાડોતો]

આંખ્યાં આશા કરે, નિરાશ એને તો વાળીએ;
તબડુક દુકારે લોંઠપ ઝાઝી લાણુના ! ૩૬

[આશા કરી આવેલીને નિરાશ કરી પાછી વાળવી ન થઈ. હે
મેહ ! તારા આવા દુકારા થકી મને ઘણી લગ્ન આવે છે, હે ભાઈ
જેવાના પુત્ર !]

વરમંડ જોટાં વાઢળાં, વાયે ટાઢા વા,
મેનું કોઈ ન માનશે (મેએ) માર્યાં જાપ ને મા ! ૩૭

[આ બીમમાં (આકાશમાં) ચોટલા વાઢળાં નૂકાં છે. આ ઠંડો
પવન કુકે છે. પણ હવે એ મેહની એવી અંધાણીએ પર ફેલે
ભયંક ન રાખે. (એ કહારો છે. આશા આપીને પણ નહિ આવે.)
કેમ કે એ તો પોતાનાં માળાપને (જળને તથા સૂર્યને) મારી નાખનાર છે.
(ખીલને છું જવાડો ?)]

૧. વરસાદની ઠાણી ધારાઓ, જેને 'દોરયા' પણ કહે છે.

૨. પાઠાન્તર : મેરીએ જોડા મે જોલામણાં બહુ કરે,
નજર વિનાનો ને જાડે નાહે જરડામણી !

૩. પાણીને સુકાવીને મેહ અંધાય છે, તથા અંધાયા પછી સૂર્યને
ઢાંકી દે છે. એ અર્થ બેસતો જણાય છે.

મેલ એકલો બારીએ રોડું કાઢીને ન્યાળ આપે છે:

ચારણ એટલા દેવ, ભોગમાયા કરી જાણીયે;
લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ) છુટે જરડાનો ધણી. ૩૮

[હે લગ્ન! અમારે રજપુતોને મટિ તો ચારણ જાતિનાં એટલાં થોડાં, તેટલાં દેવ દુસ્ત્ર થયાય. ઇં ચારણ-કન્યા છે, એટલે તને તો હું જે સમ માણું છું. એ તમારા સરખાં લોહીનાં પાત્રો હું પીજ, તો તો હું જરડાનો સ્વામી નાથ પામું.]

તમે છોડ ચારણ તણું, લાણું લોપાય ને;
રમન બગાડું અમે, (તિ) આસપરે લાજે ઉજળી! ૩૯

[હે લગ્ન! ઇં તો ચારણનું સંતાન છે. તારી લગ્ન મર્યાદા મારાથી ન જ લોપાય. એ હું મારું મન બગાડું, તારા પર પ્રેમ કરવાનો કુવિચાર સેવું, તો મારો આસપરે હું મર જઈનામ થાય.]

કણ ને કાણા કાપ, ભણ્ય તો કહિં ગાલાં ભરી;
હૈયે ભૂણું હોય, (તિ) આસપરે આવે ઉજળી! ૪૦

[ઇં કહે તો તને અનાજનાં માડાં ભરી ભરી આપું. ભવિષ્યમાં ન્યારે ન્યારે પેટમાં (દેવ) ભૂખ હોય, ત્યારે ત્યારે કુખેથી આંધી આસપરે આવીને અનાજ લઈ જશે.]

૧ લોહીના ખપર: ચારણીને પરણવું એ લોહી પીવા જરોજર પાપકર્મ કહેવાય અથવા તો એવો અર્થ હોય કે “એ હું રજપૂત અને ચારણને બહેન કરી ન માણું, પરંતુ તો તો ચારણો મારે કારે કરી ખપરે મરી જરી લોહી રેડે, ને એટલું જવું લોહી રેડાય હું જરડાનો રાજ બૂઝી ભડું નાથ પામું.”

૨ લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ) ચારણુ ઉજળી!

બીજે પાટ છે, વધુ વાત્તાવિક લાગે છે

૩ “અમે મન બગાડું” એ પરજની (ચારણી) લાપાનો પ્રયોગ

માથે મંડાણો મેહ, ૧વરા મેલીને વરસથે;
વરસથો જઈ વદેશ, ઉનાળો રીયો ઉજળી ! ૩૪

[મેં માનેલું કે આ મથાળ પર અંધારેલો મેહ તો ભરપૂર થઈ જશે. એટલે કે આટલી પ્રીતિ જમાવ્યા પછી તો મેહજી અંતરમાં ક્ષમી નાખશે. પરંતુ ત્યાં તો હે મેહ ! તું વિદેશે જઈ વરસે (અન્યને સ્નેહ આપવા ગયો.) ઉજળીને તો વિયોગનો કનાળો જ રહ્યો !]

રમે મે કરતાં અમે બાપૈયા ઘોડે બોલિયે,
નજર વિનાનો નેહ બાધે નૈ બરડા ઘણી ! ૩૫

[બાપૈયાની માફક હું પણ 'ઓ મેહ !' 'ઓ મેહ !' પુકારું છું. પરંતુ હે બરડાના સ્વામી ! દષ્ટોદષ્ટ મળ્યા ત્યાં સ્નેહ નથી બાળેલો]

આબ્યાં આશા કરે, નિરાશ એને તો વાળીએ;
તબડુક ટુંકારે ભોંઠપ ઝાઝી ભાણુના ! ૩૬

[આશા કરી આવેલીને નિરાશ કરી પાછી વાળવો ન ઘટે. હે મેહ ! તારા આવા ટુંકારા થકી મને ઘણી લગ્ન આવે છે, હે લલ્લુ ભણના પુત્ર !]

વરમંડ ખોટાં વાદળાં, વાયે ટાઢા વા,
મેનું કોઈ ન માનશે (મેએ) માર્યાં બાપ ને મા ! ૩૭

[આ બીમમાં (આકાશમાં) ચહેલા વાદળાં નહીં છે. આ કોઈ પવન ફૂટે છે. પણ હવે એ મેહની એવી અંધારોમાં પર કોઈ ભાવેલ ન રાખે. (એ ઠગારો છે. આશા આપીને પણ નાકે આવે.) કેમ કે એ તો પોતાનાં માળાપને (જળને તથા સૂર્યને) મારી નાખનાર છે. (બીજાને શું છવાડશે ?)]

૧. વરસાદની ઘણી ધારાઓ, જેને 'દોરવા' પણ કહે છે.

૨. પાઠાન્તર : મેડીએ જોડો મે બેલામણ નહુ કરે,
નજર વિનાનો ને બાડે નાકે બરડાવળ.

૩. પાણીને સુકાવીને મેહ બંધાય છે, તથા બાપૈયા તરીકે સૂચને દાકી દે છે. એ અર્થ બેસતો જણાય છે.

શીત-કથાઓ

મેઢ નેના બારીએ રૂઝું કાઢીને જવાબ આપે છે:

ચારણ એટલા દેવ, ભોગમાયા કરી બાણીયે;
લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ)જુઠે બરડાનો ધણી. ૩૮

[હે દેવળી! અમારે રજપુતોને મદિ તો ચારણ બતિનાં નેટલાં
ગાં, તેટલાં દેવ વસ્ય લેખાય. ઘં ચારણ-કન્યા છે, એટલે તને તો હં
તેથી સમ માણું છું. જો તમારા સરખાં લોહીનાં પાત્રો હં પીર, તો
તો હં બરડાનો સ્વામી નાચ પાણું.]

તમે ઊર ચારણ તણાં, લાણું લોપાય ને;
રમન બગાડું અમે, (તિ)આભપરો લાજે ઉજળી! ૩૯

[હે દેવળી! ઘં તો ચારણઘં સંવાન છે. તારી લગ્ન મર્યાદા
મારાથી ન જ લોપાય. જો હં માઠું મન બગાડું, તારા પર પ્રેમ
કરવાનો કુચિવાર સેવું, તો મારો આભપરો હુંબર બદનામ થાય.]

કણ ને દાણા કાંય, ભણ્ય તો દહિં ગાવાં ભરી;
હૈયે ભૂખું હોય, (તિ) આભપરે આવે ઉજળી! ૪૦

[ત કહે તો તને અનાજનાં ગારાં ભરી ભરી આપું. ભવિષ્યમાં
જ્યારે જ્યારે પેટમાં (દે) ભૂખ હોય, ત્યારે ત્યારે મુખેથી આંહી
આભપરે બારીને અનાજ લઈ જાશે.]

૧ લોહીનાં ખપર. ચારણીને પરજીવુ એ લોહી પીવા બરોબર
પાપકર્મ કહેવાય અથવા તો એનો અર્થ દોય કે જો હું રજપુત
તને આનાને બદલ કરી ન માનું, પરંતુ, તો તો આગળે મારે કોરે
ચાના કરી ખાઉં તરી નરી નાહી કેડે, ને એટલું બડ લોહી રેડાય
૨ હ બરડાનો સ્વામી જુઠું નાચ પાણું

૩ લોહીનાં ખપરે ખપે, (તિ) ચારણુય ઉજળી!

અ બીજાં ૧-૨, ૫૬૩ થી ૫૭૨ સુધી લાગે છે

૪ જ્યારે જ્યારે પેટમાં ભૂખ હોય, ત્યારે ત્યારે મુખેથી આંહી

માથે મંડાણો મેહ, ૧વરાં મેલીને વરસશે;
વરસ્યો જઈ વદેશ, ઉજાળો રીયો ઉજળી ! ૩૪

[મેં માનેહું કે આ મથાળ પર અંધારેલો મેહ તો બરપૂર થી
કરશે. એટલે કે આટલી પ્રીતિ જમાવ્યા પછી તો મેહજી અંતર ચાલું
હાવી નાખશે. પરંતુ ત્યાં તો હે મેહ ! તું વિદેશે જઈ વરસ્યો
(અન્યને સ્નેહ આપવા ગયો.) ઉજળાને તો વિગાગનો ઉજાળો ન રહ્યો !

રમે મે કરતાં અમે બાપૈયા ઘોડેં બોલિયેં,
નજર વિનાનો ને(હ) બાથે ને જરડા ઘણી ! ૩૫

[બાપૈયાની માફક હું પણ 'ઓ મેહ !' 'ઓ મેહ !' પુકારું કે.
પરંતુ હે જરડાના સ્વામી ! દુષ્ટોદ્ધ મળ્યા તવના સ્નેહ તથા બાપૈયા !

આવ્યાં આશા કરે, નિરાશ એને તો વાળીએ;
તળડુક દુંકારે લોંઠપ ઝાઝી લાણુના ! ૩૬

[આશા કરી આવેલીને નિરાશ કરી પાછી વાળવી ન થઈ. કે
મેહ ! તારા આવા દુંકારા યકી મને ઘણી લગ્ન આવે છે, હે સજ્જ
લેખના પુત્ર !]

વરમંડ ખોટાં વાહળાં, વાયે ટાઢા વા,
મેનું કોઈ ન માનશે (મેએ) માર્યાં બાપને મા ! ૩૭

[આ બ્યામમાં (આકાશમાં) ચડેલાં વાહળાં નહીં છે. આ કિસ
પવન ફૂટે છે. પણ હવે એ મેહની એવી એંધાણીઓ પર મેહ
જવાસ ન રાખતો. (એ કહારો છે. આશા આપીને પણ નાહિ આવે.)
કેમ કે એ તો પોતાનાં માળાપને (જળને તથા સૂર્યને) મારી નાખનાર છે.
(ખીલને શું જવાડશે ?)]

૧. વરસાદની ધાળી ધારાઓ, જેને 'હોરિયા' પણ કહે છે.

૨. પાઠાન્તર : મેહીએ જોઠા મે બોલામણાં બહુ કરે,
નજર વિનાનો ને બાઝે નાહિ જરડાવણી !

૩. પાણીને સુકાવીને મેહ બંધાય છે, તથા બંધાયેલા પછી સૂર્યને
દાકી કે છે. એ અર્થ બેસતો જણાય છે.

મેઘ સહવે બારીએ ડોડું કાઢીને જવાળ આપે છે:

ચારણ એટલા દેવ, જોગમાયા કરી જાણીયે;
 'લોહીનાં ખપર ખપે, (તો) કુલુટે બરડાનો ધણી. ૩૮

[દે હજી! અમારે રજપુતોને મળે તો ચારણ જાણનાં એટલાં લોહી, તેટલાં દેવ વસ્ત્ર લેખાય. હું ચારણ-કન્યા છે, એટલે તને તો હું કેવી સમ માતું છું. જે તમારા સરખાં લોહીનાં પાત્રો હું પીઉં, તો તો હું બરડાનો સ્વામી નાથ પામું.]

તમે છોડ ચારણ તણાં, લાલું લોપાય ને;
 રમન બગાડું અમે, (તો) આજપરોલાજે ઉજળી! ૩૯

[દે હજી! હું તો ચારણનું સંતાન છે. તારી હજી અર્થાંશ મારાથી ન જ લોપાય. જે હું મારું મન બગાડું, તારા પર મેં કશાનો કુવિચાર સેકું, તો મારો આજપરો કુંજર બદનામ થાય.]

કણ ને કાણા કોય, ભણ્ય તો હઉં ગાઠાં ભરી;
 હૈયે જૂણું હોય, (તો) આજપરે આવે ઉજળી! ૪૦

[હું કહે તો તને અનાજનાં માડાં ભરી ભરી આપું. ભવિષ્યમાં જ્યારે જ્યારે પેટમાં (દેશ) જૂળ હોય, ત્યારે ત્યારે મુખેથી આંહી આજપરે આવીને અનાજ લઈ જશે.]

૧ લોહીનાં ખપર : ચારણોને ખરણુનું એ લોહી પીવા બરોબર પાપકર્મ કહેવાય. અથવા તો એવો અર્થ હોય કે “જે હું રજપૂત તને ચારણોને બદેન કરી ન માનું, પરંતુ, તો તો ચારણો મારે કારે ત્રાસ કરી ખપરે. તરી ભરી લોહી રેડે, ને એટલું જણું લોહી રેડાય કે હું બરડાનો રાજા બની જાઉં, નાથ પામું.”

•લોહીનાં ખપર ખપે, (તો) ચારણ્ય ઉજળી!

જે બીજે પાક છે; વધુ વાસ્તવિક લાગે છે.

૨ ‘અમે મન બગાડું’ એ પરજની (ચારણી) લાપાનો પ્રયોગ છે.

આંયાંથી બંને ઉજળી ! નવેનગર કર મેહ,
બંને રાવળજામને, છોગાળો ન દે છેહ. ૪૧

[હે ઉજળી ! તારે અનાજ ન લેતું હોય, પણ રાત્રને જ ખા-
ણું હોય, તો સુખેથી તું નવાનગર જઈ રાત્ર રાવળ જામની સાથે
સ્નેહ કર. એ છોગાવાળો (રસિક) રાત્ર તને દગો નહિ દે.]

૪. હતાશાનું રૂદન : મેહને શાપ : વિદાય.

આવી હલકી ભાષામાં પોતાની અવગણના થતી સાંભળીને ચારણ-
કન્યા રોમેરોમે સળગી ઊઠી. પોતે જેને જીવનનાં પ્રેમ, પવિત્રતા ને
પ્રતિષ્ઠા અર્પણ કરી નાખ્યાં છે, તેનાં જ મ્હોંમાંથી આ શબ્દો પડ્યા;
ઉજળીના શિર ઉપર જાણે એટલાં વજ્ર પડ્યાં. એ કળકળે છે:

સાકરને સાદે જોલાવતો ખરડાનાં ધણી,
(આજ) કુચા કાંઉ કાઢે, જાતે દાંડે જોઠવા ! ૪૨

[હે ખરડાના સ્વામી જોઠવા ! આજ સુધી તું મને મીઠે સ્વરે
જોલાવતો, ને આજ જાતે દિવસે મ્હોંમાંથી કુચા જેવા શુષ્ક ને હલકા
શબ્દો તું શીદ કાઢે છે.]

રજાણે વીંછી ચડાવીએ, ટાકર મારે તેહ,
માગી લીધો મેહ, ખરડાના બિલેસર કને. ૪૩

[પરંતુ સાચું, તું આવું જોલે એમાં આશ્ચર્ય નથી. કેમકે જમ
નણી બુઝીને છાણા પર ચડાવેલો વીંછી તો ડંખ જ મારે એ સહજ
છે, તેમ મેં પણ હે મેહ ! તને ખરડા કુંગરના બિલેશ્વર મહાદેવ
પાસેથી મારી જાતે જ માગી લીધો, તારા સ્નેહને મેં નણી બુઝીને
અંગીકાર કર્યો, એટલે મને તારા જેવા કૃત્તનીના વિષદંશ થાય જ.]

૧ આ દોહો ક્ષેપક જણાય છે. તે સમયે રાવળજામ નહોતો.

૨. 'જાણે વીંછી ચડાવેલો' = નણી બુઝીને સંકટ બહારવું.
(દૌડિક કહેવત)

આવડિયું અમે, જેઠીરાણુ ! બણેલ નહિ,
(નીકર) પિયર પગ ઢાંકે, બેસત બરડાના ધણી ! ૪૪

[દે જેઠા રાણા ! તારી અધમતા આટલી હદે દરો એ મેં
અધ્યું નહોતું. નહિ તો દે બરડાના સ્વામી ! હું મારા પગ ઢાંકીને
મારા પિયરમાં જ બેસી રહેતઃ અખંડકીમારમત મારણુ કરી લેત.]

ઉતરીને દીધા છેક, રહાલીતલ હળવાં થયાં,
'મનમાં નોતું' મેક, (તો) ભાણુના ! નાકારો ભલો. ૪૫

[દે મેક ! તેં મને ઉતરીને દોઝા દીધો. હું-આંદી સ્નેહાથી
આવનારી-દલકી પડી. જો તારા મનમાં સ્નેહ નહોતો, તો દે ભાણુ
જેઠાના પુત્ર ! મને પ્રથમથી જ ના પાડવી બહેતર હતી.]

મનમાં હૂતું મેક, (તો) નાકારો ઠાં ન મોકલ્યો !
લાણું રઅમણી લે, ભોંઠાં પાડયાં ભાણુના ! ૪૬

[દે મેક ! જો આણું કપલ તારા મનમાં હતું, તો મને 'ના'
કેમ ન મોકલી ! મારી લાજ લખે તેં મને ભોંટી પાડી.]

પરદેશીની પીઠ જેઠીરાણુ ! ભણી નહિ,
વાણીને માયાં વીર, ભાયે બરીને ભાણુના ! ૪૭

[દે જેઠા રાણા ! મારી-પરદેશી માનવીની પીઠ તું ન સમજ
શક્યો. દે ભાણુના પુત્ર ! તેં તો ભાવભાં બરીબરીને મને વીર માવો.]

આશિયાળાં અમે, ઝટાઠાલલ દળિયાં નહિ,
મેળીઆત રાખ્યાં મે ! ૪૮

૧. દાહનાર (દાહીતલ, દાહનલ, મારનલ અનેકે પ્રદેશો ચારણી
ભાણના 'લલ' પ્રત્યયથી બન્યા છે.)

૨. અમણી : અમારી (ચારણી પ્રદેશ) છે: લલ. ચારણી પ્રદેશ

૩. ઝટાઠાલ : (આશિયત મનુષ્ય દેશમાં રહ્યામણે મ્હે:યે પોતાના
આશ્રયસ્થાનાનાં દારના ટોટા લાગી રહ્યું રહે છે તે પરથી) લાગ્યાર.

૪. રહાઠાલ (અધિકારમાં અધવાં દોઝામાં કહેવત અલ પડી છે.)

[હું તારી ઓશિયાળી (આગ્રિત) બનીને તારા ઘરના ટોડા જાલી હમેશાં તારી દયા ચાચતી જ રહી. એ દયામળી દાસત રળી જ નહિ અને હે નેહવા ! તેં મને સદાને માટે મેંણાં ખાતી (કલંકિત) કરી મૂકી.]

ખાળોતીયાનાં બળેલ, (અમે) ધાતુ*માં ઠરિયાં નહિ,
તરછોડયાં તમે, જામોકામો નેહવા ! ૪૬

[* હું તો ખાળોતીઆમાં સૂત્રા લાયક (ખાળક) હતી તે દિવસથી જ હુઃખી છું. મારે ખાળપણુ નિરાધાર ગયું. માતાના સ્તન પર પશુ હું નથી ઠરી. (માતું ધાવણુ ન પામી.) ને છેવટે તેં પણુ મને સદાને માટે તરછોડી !]

તાવમાં માણસ જેમ આઘાં ઠેલે અન્નને,
મે'ને લાગી એમ અફીણુ રેડાખી ઉજળી. ૫૦

[તાવમાં પીડાતો મનુષ્ય જેમ કંઠાળા અન્નને તરછોડે, તેમ આજે મેહ નેહવાએ પણુ મને ધણાથી તરછોડી. હું ઉજળી એને અફીણુ સમ કડવી લાગી.]

રઅલડાણું* અમે, મુસલમાન મળ્યો નહિ;
છેલ્લી છાંટ તમે, જળની નાખો નેહવા ! ૫૧

[હું બ્રાહ્મ જાતી. કોઇ મુસલમાન મળ્યો નહિ, કે જેને સ્પર્શને હું મારી આભડછેટ નિવારું. માટે હવે તો હે નેહવા ! તું જ મને છેલ્લી વાર પાણીનો છાંટો નાખી લે.]

*આ કુહો સૂચવે છે કે ઉજળીની માતા બહેલી મરી ગઇ હતી.

૧ 'રેડાખી' : 'સરખી'નું રૂપાન્તર લાગે છે.

૨ કોઇ ચાંડાલને અડકી જવાય તો તે આભડછેટનું નિવારણ લે રીતે કરવાનો લૌકિક રિવાજ હતો: કાં પાણીના છાંટો લઇને, અથવા મુસલમાનને અડકીને. આંહી ઉજળી પણુ પોતાને મેહલ જેવા ચાંડાલના સ્પર્શ યકી હોવાત યએલી માને છે. પરંતુ આ અર્થ સંગત નથી જણાતો. તેમ હોવ તો ઉજળી છાંટ નાખવાનું નેહવાને ન કહેત.

શેણી-વીજણુંદ

જૂના સમયની ગીરનો કડિા બનાવતું ગોરવીઆણી ગામ હતું છે. એ ગામમાં વેદો ગોરવીઆણા નામે પરચ્યા (માસધારી) ચારણ રહેતો. વેદને શેણી નામે એક દોકરી હતી. એ વેદને ધેર વીજણુંદ ભાંચવીઆ નામનો એક જુવાન ચારણ ગીરમાંથી આવતો અને પોતાનું જંતર (ખીન) બળવી ગામડિયા દાયરાને ડોલાવતો. જંતર બળવવામાં એ પ્રવિણ હતો એટલું જ નહિ પણ એ સંગીતમાં પોતાનો સમસ્ત પ્રાણ ફેલાવી દેતો.

અનેક રૂપાળી રાત્રિયે વેદ ચારણના ધરના યોગાનમાં વિજણુંદનું જંતર સવારોમવાર બળ્યા કરતું, વીજણુંદના કંઠમાંથી પ્રેમનાં, વિશ્વાસનાં ને ચોરત્વનાં ગાન વહીવટાં. જુવાન શેણી ધરની ઓથે બેસીને એ સંગીત સાંભળતી, અને ગાનાર સાંભળનાર વચ્ચે અખોલ પ્રીતિ બધાપે જતી હતી.

એક દિવસ વીજણુંદના સંગીત પર બેઠા પ્રસન્ન થયેલા વેદ આપ્યે એને કહ્યું 'તું મામ તે આપુ.' વીજણુંદે વિશ્વાસ ધરીને શેણી સાથે વિવાદ મગ્યો. પણ એવા બટકના બિખારીને પાતાની સાકંવાઈ દીકરી શેણી પરજાવવાનું વેદને નડેતું મળતું. એને વીજણુંદ સમક્ષ એક ચિઠ્ઠી રાત શ્રી : 'આજથી બરાબર એક

કળ કળ કરશે કાગ, ધુમલીનો ધુમટ જશે,
લાગે વધતી આગ, રાણા ! તારા રાજમાં. ૫૬

[હે રાણા ! હું શાપ આપું છું : કે આ નગર પર કાગડા કળકળશે.
(નગર ઉત્તળડ બનશે.) ધુમલી નગરના ધુમટો તુટી પડશે. અને તારા
રાજમાં વધુ ને વધુ આગ લાગશે.]

જળનાં કેડા જેહ, દબાણાં થકાં ડસે,
(પણ) 'વશીઅરનાં રવેડેલ જીવે ન કે દિ' જેઠવા ! ૫૭

[પાણીમાં રહેતા પામર જળસાપો તો પગ તળે દબાયા હોય તો
જરા ડસી લે છે. એના દંશથી કંઈ મૃત્યુ ન નીપજે. પરંતુ મહા-
વિષધારી સર્પનાં ડસેલાં માનવી તો કદાપિ ન જીવે, હે જેઠવા ! એવી
રીતે, પામર મનુષ્યાનાં શાપ ન ફળે, પણ મારા સમ દુલિન ને પવિ-
ત્રારણુ-કન્યાના શાપ તારો નાશ કરી નાખશે.]

૧. 'વશીઅર' એ 'વિષધર'નું રૂપાન્તર છે.

૨. 'વેડેલ' શબ્દ આંહી 'કરડેલ' એ અર્થમાં ચાલ્યો છે. સામાન્ય
'રીતે 'વેડલુ' એટલે 'તોડલુ'; જેમ કે 'આંખો વેડવા' = કેરીઆ તોડવી

એતર પાંકયું, કણુ ઝરે, મન એકું માણે
વલ્ય વેલો બીજલુંદા । (તને) શાઝાં રંઝાઠે ૮

[દે બીજલુંદા । મારા ઇચ્છનનું એનું પાંકી વધુ. યોગન રૂપી રાજા
હરી નંપ છે. અંતઃકરણ તારી રાદ એવું માળા પર એકું છે. દેવે તો
તું નદેલો નદેલો પાંકી વળ । કેમકે મારા ઇચ્છનફેરને નાદાન ચારણ
દમેદવારો રૂપી શાઝાં સતાવે છે. અર્થાત, બીજલું બેનકર ચારણો અને
પરણવાના અપત્નો હરી અને પીરે છે. (શાઝાં) નામના પશુઓ
નાદાની માટે અશ્વત્થ છે.]

એતર પાંકયું પાંક ધિયો, મન એકું માણે;
અધવચ રેલ્યાં એકલાં, હાલ્ય હેઝ હેમાણે । ૯

[મારા ઇચ્છન રૂપી એતર પાંકયું છે, યોગન રૂપી પાંક (લીલા
રાજા) શેઠાઈને આવા મટિ તૈયાર કરી મૂકેલ છે. મારું મન માળા
વપર એકું એકું વાટ જીવે છે. પરંતુ મને તો બીજલુંદે અધવચિ
રજાવી. દે હાલ્ય । દેવે તો દિમજીએ આલો ।]

બીજલુંદની વરમાળ, બીજની બાંધું નહિ;
ચારણ હોય લખચાર, (તેને) બાંધવ કેહી બોલાવીઓ । ૧૦

[દે પિતા । હું બીજલુંદ સિવાય બીજ કોઈની વરમાળા માટે કંઈ
નહિ બાંધું. બીજ ચાર લખ ચારણો હોય તો ન શું । એ તમામને હું
‘આઈ’ કહીને બોલાવીશ. માટે બીજ કોઈનો સાથે લખ નથી કરવો.]

મત્યું શું દો માનવી ! જગજગણની જૂજવી,
આટલી ઠાઠાપ હતી (તો) બીજલુંદ કાં વાળ્યો નહિ । ૧૧

[બીજ પરણવાની સલાહ આપનાર નામલોકોને રોજી કહે છે : હ
માનવીઓ । દેવે તમે દરેક તમારી જુદી જુદી સંવાદો શું આપી
રહ્યા છો । તમારા સહમાં આટલું ઠાઠાપ્પ દેવ, તો તે દિવસે જ
કેમ બીજલુંદને માફી ન વાળ્યો ?]

૨. શેણીના પિતાની શર્ત પૂરી કરવા વીળણુંદની
વિદાય : શેણીની વર્ષભર વાટપ્રતીક્ષા : વર્ષને
અંતે નિરાશ : હિમાલય તરફ ગમન

વીળણુંદ હાલી નીકળ્યો, ૧ પોઠીડા પલાણે,
રહાણો થાને ગણે(શ) ! (તો) વીળણુંદ પાછો વળે. ૫

[પોતાના પોઠીઆ (બળદ) પર પોતાની ચીજવસ્તુ લાદીને વીળણુંદ
ચાલી નીકળ્યો. શેણી જંગલના તેતરને કહે છે કે “હે ગણેશ ! હું
વીળણુંદની આડે ઉડીને ડાખી બાજુ ઉતરી જાને ! તો વીળણુંદ
અપશુકન થયું સમજને એક વાર પાછો વળી આવે.”]

વરસ વજ્યાં વાદળ વજ્યાં, ધરતી લીલાણી;
(એક) વિળણુંદને કારણે શેણી સુકાણી. ૬

[એક વર્ષની અવધિ કરી હતી તે વર્ષ પાછું વજ્યું. વાદળાં પશુ
ગયે વર્ષે જતાં રહેલાં તે પાછાં વજ્યાં. સમય અને મેહ, બન્નેના
પ્રવાસ પૂરા થયા. મેહને પુનર્મિલને પૃથ્વી લીલડી બની ગઈ. પરંતુ
તેઓની જ સાથે ગએલો પ્રવાસી વીળણુંદ પાછો ન આવ્યો તેથી
જગતભરમાં એક શેણી જ સુકાઈ ગઈ. આ દોહો બતાવે છે કે વીળ-
ણુંદ બરાબર આપાઠ બેસતાં નવચાંદરી ભેંસો લેવા ઉપડ્યો હતો.]

ચડ ટીંબા, ચડ ટેકરી, ચડ ઝગુંદાળી ધાર !
ઝઝોઝત ! ઉછાળો લઈ વીળણુંદ પાછો વાળ ! ૭

[ગોરવીઆળી ગામના પાદરમાં ઝોઝત નદીને કાંઠે કબેલી શેણી
કહે છે કે “ઝો ઝોઝત ! હું ટેકરા ટેકરી ચડીને, ઝુદાળી નામની ધાર
પર ચડીને, હંચા ઉછાળા લઈને, ક્યાંય વીળણુંદ વિદાય તો નજર કર
અને એને પાછો વળવાનું કહે આ બંડન.”]

૧. અસલના ચારણો પોઠીઆ(બળદો)ને વાડન નરીને વાપરતા.

૨. તેતર પક્ષીને ગ્રામ્ય શકુનોની પરિમાપના ‘ગણેશ’ કહે છે.
પ્રવાસને આરંભે તેતર ડાખી બાજુ ઉતરે તો અમંગલ શુકન સમ-
પ્રવાસી પાછો વળી જતો.

૩. ટેકરીનું નામ. ૪. નદીનું નામ.

લાલ મુરંગી પાતીએ, ઠંસર લીને વાન,
હાથેા જતો હાટડે, જંતરવાળો જીવાન. ૧૬

[યોગી ચોળીને જવાબ આપે છે કે “હા, લાલ મુરંગી કારના પાતીઆ (ફેટા) વાળો, અને ચરીરે જરા સ્વામવરણો એક બીનધારી જીવાન હમણાં જ બનરખાં સાધ્યો જતો હતો.]

ચોળી એ સંખળીને પેલી બની દોડવા લાગે છે. તર્ત પાછી અટકી બચ છે. માથા પર એટલેક કામળીને લાકડી પર ચડાવી લઈ રસરાવે છે. બાહે છે :

આહું તો ચુંકું નીકળે, પોડયે લાજ મરું;
વીંજણુંદ વાગડ ઉતર્યો, ઉણી મપોત્યું કરું; ૧૭

[હું ધારી ધારી આહું છું તો પગમાં બલે ખીલીએ બેઠાની દોષ એવું લાગે છે; (કમો મારે ને વીંજણુંદને એટલું ઉકું પડે છે એ મારાથી સહેવાઈ નથી.) અને એને જલ્દી આંખી જવા મારે દોડું છું, તો મને ચોળીની લાજ આવે છે. મારો વીંજણુંદ તો છેક વામડ મેથેમાં ઉતરી ગયો છે. એટલે હવે હું લગી લગી મારી એટલગીને લાકડી પર ચડાવી વાવડા રૂપે નિશાની કરું છું. કદાચ આસપાસ કયાંયે વીંજણુંદ દોષ તો મારી કામળી એજખીને એ નિશાની પર સાધ્યો આવે.]

૪. દિમાલવમાં પહોંચીને બક્ષમાં ચોળી
ગાત્રો ગાળવા બેસી બચ છે.

દાદ હેમાળે નવ ગળ્યાં, સોદામણ ચોળીનાં,
(તથા) ઈકાસા કેરે પૂતળે ચરણેવાં પડ્યાં. ૧૮

[સોદામણી ચોળીનાં દાદમાં દિમાલવવા દિમાર્માં ન જતાં. (કમો જગવા આવનારે સહેડે બેસવું એટલે એવો પમોદેસ હતો.) પણ

ગળીયું અરધું મીઠું, અરધામાં અરધું રીયું,
હવે મંસળતો હાથ, વીંતણુંદ પાછું વળે! રંર

[દે વીંતણુંદ! મારું અરધું અંજ ગળી ગયું. એમાંથી પણ અરધું જ રહ્યું. માટે હવે તો હાથ ધસતા, ખસતા તમે પાછા વળો. સોજી દેવે મરિ મંગે.]

વીંતણુંદ જતર વગાડ! હેમાણે હલકું દિયે;
એદા માછલમાર, માછલીયું ટોળે મળે. રંર

[હા હા હિમ-હંસામાંથી ચોણી કમર આપે છે : વીંતણુંદ, હવે તો તારું ખીન બેનથી છે. (ઉંચી વારે હું એ સંમિળતી સંમિળતી કિંતવથી મઠું) વીંતણુંદ ખીન બેનવા લાગ્યો. હિમાલય પદ્મ પાયાં છે છે. દુર-દુરનાં, સરોવરમાં જળ નાખતા અમ્બીમણિ, પણ કંઈવધુએ બનીને થંભી મરૂ છે. માછલીઓ પણ એ સંગીત સંભળવા માટે પાણીની સપાટી પર ટોળે વળે છે.]

જતરે કાંગડું, જઠ પંડી, મુઝ્યો મોલી ગ્રામ,
: વેદાની ચોણી હલ ગઈ, જત્રી ન કદિ રાગ! રંર

[એમાંથી વીંતણુંદનાં હાથમાંથી ખીન પડી જઈને બાંજી મરૂં. એમાં અરાધ પડી. વધતો મુખ્ય વાર વડી મણિ, ખીનમાર(નંત્રી)નો શબ પણ નીકળતો અટકી ગયો; ને ત્યાં ઉડાણમાં વેદાં ચારણની પ્રતી ચોણી પણ સીને ખાટ થઈ ગઈ એ.]

મુજે ખાંધી કાતે, પૂરે કંજી કંજીરે હું,
ચોણી જેવો સારો, વીંતણુંદ મેંથી વંચીએ રંર

*એ બાલ્યમાં પ્રેયમાં સરોવર ચી રીતે દોષ! માછલીઓ કમ હવે! અમ્બીમણિ અગાળી એ પ્રેય હો છે. કંજીરે કંજીરે કંજીરો જ હો.

વીંતણુંદ : સોજી દેવે હાથ, હલકુંદ મુઝ્યોદ મુઝ્યોદ
એવો ખાંધી કાતે, પૂરે કંજીરે કંજીરે.

રાણી-કુંવર

૫૦

રાણી રખારી માનતો હતો; મડવા પાસે વાંગર માનતો રહેવાથી હતો. અને કુંવર અમાઝ શાખાના આદિરની પુત્રી હતી. બન્નેનાં માલધારી કુંડુબોનાં તેસડાં સ્થાવર કુંગરામાં એકબીજાનાં નજીક પડ્યાં હશે; ત્યાં એસો ચારનાં ચારતાં, પુવાન વધનાં એ બન્ને જાણીને ડોત જાંબાએથી હતી. પરંતુ આદિર જાતિ રખારી કરનાં ઉંચેરી દોવાથી બન્નેની વચ્ચે વિવાહનો સંભવ નહોતો. એક દિવસ રાણી જોતો રહ્યો અને કાઠ આદિરની સાથે ૧૨ણાવી દેવામાં આવેલી અબોલ કુંવર સાસરિયા આવી નીકળી. તે પછી રાણી વતનમાં ન રહી શક્યો. કુંવરના સમાચાર મેળવો એને પગલે પગલે બમવા લાગ્યો. સંસારની ખરબચડને કારણે પોતે કુંવરને પ્રત્યક્ષ મળવા તો ન જઈ શક્યો. પણ કુંવરનાં સાસરિયા એક પછી એક જ રહેઠાણ આવી કરતાં કરતાં આસ્થા જતાં પડ્યાં હતાં, તે તે રહેઠાણ પર જઈને રાણી એ સૂનાં ખોરડાંમાં કુંવરની સ્મૃતિઓ અનુભવતો હતો. આખરે કુંવરનાં સાસરિયા ગિરકઠિ આવેલા સાણા કુંગર થી નીકળી ગિરના ઉંચામાં ઉંચા વિકટ કુંગર નાંદીવેલા પર જઈ રહ્યાં અને રાણી આવીને સાણામાં રોકાયો. કદાચ કુંવરનું કુંડળ કુવાસને ધડે (એ નામના કુંગર પર) ગણુ દોપ તેમ સમજી ત્યાં પણ આટો મારીને શુન્ય હૃદયે રાણી પાછો સાણા કુંગર પર આવ્યો. નાંદીવેલો અને સાણા કુંગર સાતેક ગાડને અંતરે સામસામા ઉભા છે. કુંવર નાંદીવેલે ઝુરે

[પણી તો વીનણુંદે જનતમાં પાગરની જેમ પેટ ભર્યા ક્યું.
બુખારી પીડાવને જાન ખાપું. (ખાવાપીવાનો રસ તો રહ્યો નહોતો)
અરેરે ! શેણી સરખા સંજાગને વિદાય દાવે વીનણુંદ પાછો વળ્યો]

શેણી-વીનણુંદની કથા મારવાડમાં પણ પ્રચલિત થયેલી જણાય
છે. તેની એંધાણી રૂપે નીચેના બે દોહા મળેલ છે: શેણી પોતાના
દાવને કરે છે:

કંકુબરણ કળાઈયાં, ચૂડી રત્તડિયાંડ,
ખીંઝા ગળ બિલગી નહિ, (યાને) બાણું બાંઢા ઠયાંડ ! ૨૭

[હે મારા બાહુઓ (બાંદડિયાં) ! તમારી કંકુવરણી તો કળાઈએ
(ફાણીથી નીચલા ભાગ) છે. તમારી ચૂડીઓ રાતીચોળ છે. પરંતુ તમે
વીન(વીનણુંદ)ને બળે ન વળગ્યા-ન લપેટાયા-ન આલિંગન કર્યું,
એટલે બળતે તમે ! ધિકાર છે તમને !]

સીંધડીરાં સોદાગરાં, શેણીરાં શેણાંડ,
ખીંઝા આંગળ બાંચળે, બિધ રૂડી બેણાંડ. ૨૮

[હે સીંધ દેશના શોદાગરો ! શેણીના સ્વજન વીનની પાસે આ
મારાં વેણ રૂડી રીતે વાંચળે !]

લોકમાંથી શેણી સંબંધે બે કથાઓ મળે છે.

૧ : હિમાલયમાં જર્તા રસ્તે વઢીઆરમાં ‘કુંવર’ નામના ગામે
‘ધોળ ગમારો’ નામના ભરવાડને ઘેર શેણી રાત રહેલી. ત્યાં શેણીએ
‘મીઠી ભળ’ નામના ઝાડનું દાંતણું કરી શાપ્યું હતું તેનું ઝાડ ઉગ્યું
હોવાય છે.

૨ : અંત સમયે ન્યા વીનણુંદ ચાલી નીકળ્યા ત્યારે શેણીએ
એને કહ્યું કે “જ, ભર લડકાવતો રહેજો.” એ મુજબ વીનણુંદ ભર-
(ભરવાડ)નો માગણ થયો. આજે પણ ભરવાડોમાં મહિવો યાય ત્યારે
માણેકસ્થંભ ઉપર વીનણુંદનું ચિત્ર કોરવામાં આવે છે. ભરવાડો અમુક
મુધી ‘ભાંચવીઆ’ને (વીનણુંદની સાખાના ચારણોને) કન્યાકોરી આપે છે.

ખાળે ખીલની હાથ, હલખતો ડગલાં ભરે,
હંસતા જેવી હાથ હોય કોટાળી કુંવરની. ૨

[ખીલ જીએનો ચાલ્યો તેા દંત વચરનાં ડગલાં ભરતી હોય છે.
પણ મારી કોટાળી કુંવર તેા હંસવતિએ ચાલે છે.]

ખાળે ખીલના વાળ, ઓડ્યેથી ; ઉંચી રિયા,
થોટા ચોસરિયાળ, દહ્યથી હેઠા કુંવરને. ૩

[આને જાને ખીલ જીએનાં આંધામાં, ઈના વાળ મરતી સુધી પણ
ન પડેલે એવા છપરા (નાન) હોય છે. અને મારી કુંવરના મુઠા
પર તેા જુએા ચા એથી પાડીને ગુથેલા એના ચોટલા ઉપ કમરથી
પણ નીચે દેખાતી થોતે છે.]

ખાળે ખીલની આંખ, ચુંચીયું ને ભુંચીયું,
મૂંઝીના જેવી આંખ, હોય કોટાળી કુંવરની. ૪

ખાળે ખીલનાં ઉર, હાથ ને હથળથે,
અછીઅછાળાં એ ઉર, હોય કોટાળી કુંવરનાં ૫

[ખાળે ખીલ જીએનાં ઉરનાં કે કી રીલાં પોતા પાડીને હલખે
છે. મારી કુંવરનાં ઉરનાં તેા વંદરસ્તીને લીધે કમળ અને અછીસાર
રહ્યાં છે.]

બહુ બોલે ને બહુ બંકે, લેવ લેવે કાંટે વેલ,
કેરકાં એને કાળીવર, (ખા) હાથ આંધણાં ચેલું. ૬

[કાંટા બંદ્ર જોડનારી, બંદ્ર બંધનારી, લંબારી, મોનારી, બંધે બે
પાતાની સળગી હોય, તેા એ એને કાંચો નામ કહેવે.]

મીઠું જાલે ને ચરહર, મરફીને કાંટે વેલ,
(એને) કે'લે કાંટા ન વાગળે, (ખા) હાથ આંધણાં ચેલું. ૭

[મીઠાખાડી, અલિંગી ખાનારી અને મીઠું મલકાવેને ન છપરા
અખાનારી એ બંને ને અન્ય કોઈની મળનારી હોય, તેા એ એને
કારા પણ ન વાગળે, એવી કુંવર કહે છે.]

ને રાણો સાણે કુંવરે રહે છે. ઝુરતી કુંવરનું શરીર સુકાવા લાગ્યું એટલે એના પતિએ માન્યું કે સ્ત્રીને ગિરનું પાણી લાગવાથી પેટમાં સારણુગાંઠ થઈ છે. તેથી એણે કુંવરને પેટે દવા તરીકે ડામ દેવરાવ્યા. બીજી બાજુ રાણાને સાચેસાચ ગિરનું પાણી લાગ્યું ને એનું પેટ વધી ગયું. એના પગનું બેર શોષાઈ ગયું. ઝાઝુ છુલ્લુ વાની કે ફરીવાર પરસ્પર મળવાની હવે આશા નથી. તે વખતે આર્થીતાની એક દિવસ રાત્રીએ કુંવર આવી પહોંચે છે, અને એ બન્ને પ્રેમીઓનાં હાડપીંજર બની ગએલાં બદ્ધરત શરીરો એક જ આલિંગનની બીંસમાં ખાંગી જઈ એકસાથે શ્વાસ ત્યજે છે.

હહાઓમાંથી તો ફક્ત આટલી જ કથા તારવી શકાય છે. પરંતુ મહુવા પંચકના અનેક માલધારીઓમાં એવી વાત પ્રચલિત છે, કે સાણે રાણો સુતેલો તેમાં કુંવર આવી. રાણાના શરીર પર ઓઢેલું વસ્ત્ર કુંવર ચુપચાપ ખેંચવા લાગી. કદાચ પોતાની બેંસ લગડું ચાવતી ખેંચતી હશે એમ સમજી રાણાએ બેંસને આવે શબ્દે ડચકારી : “ હે-હે, માવડી ? ” પછી તો કુંવર પ્રગટ થઈ. પરંતુ રાણાએ એને અન્નણે અન્નણે “ માવડી ” કહી દીધેલી તેથી ત્યાર પછી રાણાએ કુંવરને જીવનભર મા બંદન કરીને જ રાખી હતી.

[વક્ર વિગતો માટે જુઓ-રસધાર ભાગ ૫]

§

૧ : કુંવરનું સૌંદર્ય

જન્મમાં ટોર ચારતો ચારતો રાણો પોતાની પ્રેમિકાને વિશે ઓલા ઘસોપિલા કહવારો ગાયા કરે છે :

કુંવર કાળો નાગણી, સંકેલી નખમાં સમાય,
(બિંદુ) -રડયું ઠગ નો આતરે, કુંવર ચાખાડય કે'વાય. ૧

[કાળી નાગણી એવું એના રૂપનું ઝર છે. એને એના પ્રેમરૂપી હાથ પરે એ કહે, તે એક હમડું પાનું સરી સકે નહિ. એને વરા વડ બવ. એવી કુંવર, સ.ખે ચાખાડી [ચમકાડ આ દરની રા.] કહેવાય છે.

હવે દેશોને મુંપડાં, જીને નેખમ જાય,
જોરડા ખાવા ખાય, (તોય) મન વાયું કરે નહિ. ૧૩

[મારો પ્રાણ કુંવરનાં જુનાં રહેઠાણોમાં જઈ જઈને સૂનાં મુંપડાં
વપાડી રહ્યો છે. પરંતુ એ જ્યાં ખાંભી જોરડાં તો અને ખાવાં ખાય
છે. છતાં દેશ એ કુંવરના નિવાસોમાં બટકઈ રોકાઈ નથી.]

કાગા જમત હે આંગણે, ખનખન પથારા,
સાણા ! સાજણ કયા ગયાં, મેલીને ઉતારા ? ૧૪

[એ ઊંચ ભિન્ન થઈ ગયેલાં મુંપડાંને આંગણે કાગડા ચણી રહ્યા
છે. ઉતારાઓ અસ્તબ્ધ પડ્યા છે. સાણા કુંવરને પૂછે છે કે
“હે બાપ, આ ઉતારા છોડીને મારાં સ્વજનો ક્યાં ચાલ્યાં ગયાં ?”]

જોસર જેનો ચોટલો, નાક ભાવીલાં નેણ,
સણે પૂછે રાવણને, કોઈ દીકાં મુંળાં સેણ ? ૧૫

[હે રાવણ નહીં ! જેનો ચાર સયે કુચેલ ચોટલો છે, અને જેનાં
નાક કાન તથા નેણ ધાડીલાં છે, એવી મારી સજનીને તે કયાં સેણ ?]

૩ : કુંવરની મનોદશા

સાણે વીળું સાટકે, નાંદે અમારા નેસ,
કુંવર બચ્ચું કુંજનું, બેઠી જાણે વેશ. ૧૬

[સાણા કુંવર ઉપર વિલગી અમારા કરે છે, અને અમારાં નેસાં
દબે તો નાંદીરેલા ઉપર છે. કુંજડીના બચ્ચા જેવી કુંવર બાજુડે વેશ
નાંદીરેલે બેઠી છે.]

આણે ધારાગા કાઢીઆ, વાદળ અમડી વીજ,
રૂદાને રાણે સાંભર્યો, આવી આપાદી બીજ. ૧૭

[આસમાનમાંથી મેઘની ધારાઓ નીકળી. વાદળમાં વિલગી કુચડી
કુંવરના હૃદયને રાણે સાંભર્યો. કમલે આપાદ મંદિનાની બીજ આવી.]

૧. “બાળેવેશ” “બાજુડે વેશ” એ. પ્રયોગ રૂપાળી સ્ત્રીની પ્રસસ્તિ
માટે થાય છે.

ઝાળમુખાં ને રીસાળવાં, નીચાં ઢાળે નેણ,
(એને) કાળી નાગણુ કરડળે, (મર)હોય આપણું શેણ! ૮

[શુસ્સાથી કાણું મ્હોં કઢનારી, રીસાળ, નીચી નજર ઢાળનારી,
એવી સ્ત્રી લયે આપણી પોતાની સજની હોય, તો પણ એને કાળી
નાગણીના દંડે યજ્ઞે !]

હસમુખાં ને હેતાળવાં, અમૃત વરસે નેણ,
(એને) કાટો કે'દિ મ વાગળે, (મર) હોય પારકાં શેણ. ૯

[જે સ્ત્રી હસમુખી, હેતાળ, નેત્રોમાંથી અમૃત વરસાવતી હોય, તે
લયે અન્યની સ્ત્રી હોય, તો પણ એને કાટો સુધ્ધાં ન વાગળે !]

રાણા ! રાતે ફુલડે ખાખર નાંધાલિયાં,
સાજણુ ઘેરે સામટે આણાત ઉઘલિયાં. ૧૦

[જન્મક્રમાં ફાગણ મહિને ખાખરાનાં ગ્રાડ રાતાંચોળ કશુડાંનાં
ફુલે કાજવાં હે વ, તેવી ગોખીતી રાત્રી ચુકડીઓ એકીને ચાલતી ભન-
ડીઓનાં દંદ વચ્ચે વાંટગાળને ચાખાડી કુંવર આણું વળી સાસરે
ચાલી જાય છે !]

૨ : રાણાનું પરિભ્રમણ

મેઢયું વાંગર ને માઢીયું, મેઢી મહુવાની ખગતર,
હમલાં દિ' ને રાત (માર) ભરવાં પડે ભેરઁઈનાં. ૧૧

[મેં તો સદાને મટિ મારા ગામ વાંગર ને માઢીયું ત્યજી દીધાં
મહુવાની ખગતરે હમલાં કુંવરનાં પુત્ર તુ દેવગથી મદુ થઈ પડયું.
હવે તો મારે ભરવગાં નરેલ નાનતા અંદા મારા દિ' છે !]

રાણા કે' રહીયું નહિ નનડું ટેક ધરી,
કપરા એવ કડી હુ સીતલ હમણુ રડયું. ૧૨

[રાણા નહિ છે કે નહિ નનડું ટેક ધરી, કપરા એવ કડી હુ સીતલ હમણુ રડયું.
રાણાની નહિ નહિ નનડું ટેક ધરી, કપરા એવ કડી હુ સીતલ હમણુ રડયું.
રાણાની નહિ નહિ નનડું ટેક ધરી, કપરા એવ કડી હુ સીતલ હમણુ રડયું.]

૪ : શાળા કુંવરમાં શાળાની આત્મ-વેદના

સાહે મન સુત્ર નહિ, પુંવાચને પટે,

આંખું આટો લે, રાત્રું મન રાત્રી બલે. ૨૨

[રાત્રી બિાયા કરે છે કે મારું મન શાળામાં સંનિધી મુખ ન થાયું. કાલ્ય કુંવર પુંવાચના પ્રદા નામના નામના કુંવર પર હોય એમ સમજું છું ત્યાં મેં. ત્યાંથી અંટિ મારીને મારું રાત્રું મન પાછું આવીને પડ્યું છે.]

કુંવર ઉછળે બલ ઉછળે, (૪) શીદ ઉછળ શાળા!

અથ કુંવર મનાવશું, (૪) પડ્યો કેને પાત્રા ૨૩

કુંવર નેમ કાળે દાહી નીકળે ત્યારે એને સત્તો ઉછળતો હાથ છે.

[કે શાળા કુંવર ! કે પત્થર ! કુંવર મારાથી રીસાયને આમ તેમ કુંવર મારી નાસે છે, એને તો કાલે જ મનાવી લેશું. પણ એમાં તો શીદ વળાળા મારે છે.]

એક કામગાને એક પેતે પડે છે :

ક્યાંથી આંખો કાગ, વનરાવન વીધે કરે !

કહેને કેદાક પાર, ક્રિયે આરે કુંવર ઉતરી ? ૨૪

[જો કામગા ! તું આ વન વીધીને ક્યાંથી આવે છે ? તે કુંવરને ક્યાંથી રીડી ? કદ નહીને આરે જઈને કુંવર ઉતરી છે.]

પાતળ પેટી, પીળરંગાં, પસવને પારે,

કુંવર કુંપો, કાસનો, ઉતયાં કયે આરે ! ૨૫

[પાતળા પેટવાળો છે, રંગ અપેક્ષાસ્થ-પીળો છે, 'પસવ' (દાણુની ભવના પ્રાણી) નેવી કુંવાળો તો એની કાયા છે : કુંવર કાયાના સીસા સરખી નાનુક છે, એવી કુંવર કયે કદિ ઉતરી છે આમ કાયા.]

અને કે કાળ કુંવરને એટલો સહેલો કે

ગર સાગી જૂઠા ગળ્યા, પેટે વધ્યો પીયો,

કાગા બેલુલો કુંવરને, શણે સાણે રીયો. ૨૬

૧ પીયો : જોગારનો રોગ.

ઢોઢે મોર કણકીઆ, વાઢળ મળુંકી વીજ,
રુઢાને રાણા સાંભર્યો, આવી આપાઢી બીજ. ૧૮

[ગામડાંનાં ગઢ કોટ ઉપર અને ઢુંગરાની રોચ ઉપર મોરનાં ઢુંગરાં આપાઢી બીજ આંબમાં ઢેખાણી. હઢયને રાણા ગાંઢ આંબ્યો.]

રામરામીયું રાણા ! (ગને) પરઢેશની ચોગે નહિ;
છેટાની સેલાણા ! વસમી વાંગરના ધણી ! ૧૯

[હે વાંગર ગામના રાસી રાણા ! વઢેમાયુંઆની રાસે મોઢેજ તારા રામરામ મને આપેથી પઢોચતા નથી. છેટાની વાટા બહુ વસમી છે. આપણે ધણી ઢૂર પડ્યાં બીજે.]

‘રાખડીયું’ રાણા ! બળેવની બાંધી રહી,
છોઢને સેલાણા ! કાંઢેથી કુંવર તણે. ૨૦

[આ રાણા ! ગણ બળેવ તે આવીને સોમમાં પીપળાને બી મારે કઢિ રાખડી બાંધી હટી, તે એમની એમ રહી છે. હવે તો હ આવીને તારી રાખડી છોડી ન.]

છાતું છાતું વિન્નગે છૂરની કુંવરતું રીરીર રોપાવા લાગ્યું. ત્યારે એના પરણેલા પતિને બ્ઢેમ આંબ્યો કે કુંવરના પેટમાં સારણમળેનો રોગ હરો. તેથી એ કુંવરના પેટ પર ડામ ઢેવા લાગ્યો. મુખેથી ચપ આપ રહી સહી લેતી કુંવર મનમાં મનમાં છું કહે છે :

સારણગાંઢયું સગા ! કાળજની કળામ ને,
(એનાં) આસઢ અલબેલા રાણાની આગેજ રીચાં રી

[હિ નાઢાન સંગાં, એ સારણગાંઢા તો કાળજની અંદર ઉપેઢ છે. સમે એ નહિ ઢેખાય; અને એની ઢવા પાંજ બીજ કોઇની પાસે નથી એ આસઢ તો રાણાની પાસે જ રહ્યું.]

૧. આપણ વઢી એકમના દિવસને બળેવ કહેવાય છે. તે દિવસે બ્ઢેનો ભાઇએને કઢે રક્ષા-બંધન (રક્ષણની આશિષોવાણો ઢેરો) બાંધે છે. આંહી રાણાએ કુંવરને રાખડી બાંધ્યાતું શી રીતે કહેવાય છે તે સમજવું નથી.

ક્રમો-વીકેાઈ

આ હિર જાતિનું આ જોડું ક્યાંનું રહેવાસી હતું તે દાહાઓમાંથી નીકળતું નથી. ક્યાં માત્ર આટલી જ પ્રચલિત છે : ક્રમો બહારગામ ગએલો : પાછળથી એનો પર-ગામવાસો મિત્ર કાળો જાલ મહેમાન બનીને આવ્યો. કમાની વાટ જોઈ એક એ દિવસ રોકાયો, પછી આપ્યો ગયો. ક્રમો ઘેર આવે છે. વિકેાઈ એને મિત્ર આવી ગયાના સમાચાર આપે છે. નિર્દોષ ભાવે એ ઓ પતિની પાસે પતિના મિત્રનાં વખાણ કરે છે. રાત પડી. કંપતિ સૂતાં. આચીતો ક્રમો જાગી જાયો. એને અદેશ પડ્યો કે મતેસાં ઓ નીંદરમાં પણ 'વાદ કાળો જાપા વાદ કાળો જાલ ।' એવું કંખી રહી છે. ઓના સિવળ પર પોતે બેઠાંયો. જગાડી. કહ્યું કે = આલી જા કાળા જાલ પાસે. તું તો એને જ કંખી રહી છે."

વીકેાઈનું અંતઃકરણ પવિત્ર હતું. એણે શુદ્ધ ભાવે કાળા જાલને વખાણેલો. કાળો તો એને મન ખાઈ સમાન હતો. ધણીના મનનો મેલ ધાવા એણે ધણા કાલાવાલા ક્યાં-પણ રહી. પણ કમાનો સંસ્થા ૮-પો જ નહિ. એણે વીકેાઈને જોડાવરીથી પર બહાર કાઢી રજળતા પૂરી રીધી. વીકેાઈ કાળા જાલને ઘેર મઠ. પોતાનાં પીતરો વખાળ્યા. કાળાએ એને ધર્મની બેઠન ગણી આપી.

‘કમા ! કાઠી મ મેલ્ય, કાલમે કાઠેડું કેવાણ,
પાલી અમણું પેટ, અથવાલાંએ ઉકેલણ. ૪

[જોશી વિનવે છે : કે કમા, હું અને કાઠી ન મૂક. કાઠી મૂકવાથી હું ‘કાઠેડું’ બનું છું. જે કાઠી તો હું અને તારી કાઠી અને કાઠી રહેવા દે. મારું પેટ કિંક પાલી કેટલું અનાજ અને છે, પણ હું અમણી પાલી આપીશ તો તેલંકી હું પરજીવન કરીશ.]

કમા ! તેને આથ, કાલમાં તેલ ઉનાં કરી,
પંડામાં હમેજો પાપ, આજું અંમટે લાગશે. ૫

[કે રવજન ! હું કાલમાં તેલ મરમ કરીને મારું સત્ત્વ લઈ જો ! જે વન્ય તેજમાં હું મેલું. જે મારા દેહમાં પાપ દશે તો અંમે ભાગ્યે જીવશે, નહિ તો અને જે તેલને સીલવ રપસં પરી.]

પાલરને પલુગે નવખંડ નીલો યાથ,
વીકાઈની વિનતિએ કમા મન કાઠયું નહિ. ૬

[વરસાદના યોગે હાંધ વરશે તો તેથી નવે ખંડ પૂર્યા લીલી મધ અથ-અપી પૂર્યા પર વનરપતિ લેતી અથ; પરંતુ કમાનું મન તો જે પૂર્યાથી થે કાઠાર, એટલે વીકાઈની આટલી બધી આજ્ઞા વરસવા ક્યાં થે લગારે લીલું ન થયું.]

સગતગિયું સમા ! (૧) તો ઇંદરગદથી આણીએ,
(બી) ફૂલેરિયું કમા ! (૨) તો કાળજથી કલાવીએ. ૭

[કે સમા ! હું કહે તો હું લાલ પત્રના બેડાની સગતળીએ ઉઠે હકારમંડી મગલી હઈ, ને બીજી પણ વધુ મુકોમળ બેડલી હોય તો મારા કલેલમાંથી સાગરી કાઠીને તારા પત્રની સગતળીએ બનાવો આપું.]

પાઠીતર-

૧: કમા ! અમું મ કાલ્ય, ધરમાંથી ધાંપાં કરી,
દરમંદવાળાં દાટ, કમા ! તેં દાથે કર્યાં.

૨: કમા ! કાઠી મ મેલ્ય, હાંધુંથી અને કાઠી,
વપાડી દેથે દેલ્ય કથે વનબધ વરતણી

આખો. કાળાને આશા હતી કે કમો પરતામને કામક વિષય તેડવા આવશે.

દોહામો માન આટલા જ છે. બીજા શેષક દશે ખરા. પણ સાંગિપાંગ સાચી વાત કિતારી આપે એવા સંપૂર્ણ દોહાની સંકલના જડતી નથી.

§

૧ : નિર્દોષ વીકોઈના કાલાવાલા

કીધી હોત કમા ! (તા) ધોખો મન ધરત નહિ,
સ્વપનામાંય સગા ! અંખી હૃદય કાળા ઝલ સુ. ૧

[હે કમા ! મારે ને કાળા ઝાલને જીવનમાં તો કરો અંખીય છે જ. નહિ, પણ હું સ્વપ્નેય જે એને અંખી હોત ને તું કાલી મૂંડો હોત, તો મને માફ ન લાગત.]

એવા કાલાવાલા કરતી વીકોઈ ધરના આંગણમાં છાપરાની વધે જાલીને ખસિયાણી. પણ ગએલી હંસી રહે છે.

વીકોઈ ! વળા મ આજ્ય, વળે વાસીંગણું નહિ,
જઈ કાળો જીવાય ! કમા મન કોજયું નહિ. ૨

[કમો એનો હાથ વળા પરથી ખસેડીને કહે છે : હે વીકોઈ ! ધરના વળા ન પકડ. વળા પકડીને તું આંહી વાસ નહિ કરી શકે. હવે તો તું જઈને કાળા ઝાલને મારા જીવાર કહેજો. કમાતું મન હવે તારા તરફ નથી આકર્ષાતું; નથી ખીલતું.]

સાડું સારડીએ પાંજર માડું પીંગલાં
ફરતું પુઠડીએ ન જાઉં કાળા ઝાલસુ. ૩

[તું કહે તો હું સારડી વતી મારા દુઃખ-પીંજરને ફરતાં છેડ પાડી નાખું. પણ હું કાળા ઝાલને ઘેર એની સ્ત્રી બનીને તો નહિ જઈ.]

સાથે લે સંગાથ, (શિશુ)વહીઆતઆભ્યાંવરતવા,
(ત્યાં_તો)શાખ્યાં રણમાં રાત, પાદર તારે પોરસા ! ૫

[અમે વિદેશી વટેમાર્ગ - જીવતરની સંગાથી જીને સાથે લઈ તારે
આંગણ સુલસો કરવા આભ્યાં. ત્યાં તો જો પોરસા વાળા ! તારા પાદ-
રમાં જ અમને તો અંતરિયાળ રાત રાખી દીધાં.]

ઝોર્યાંતાં આવે, મધરાતે વાદળ ગળ્યાં,
(માર) રતન ગૂં રેલે, પાદર તારે પોરસા ! ૬

[જીવનની અધરાત થઈ ગઈ તે ઠાણે ઝોર્યાંતાં ભણે વાદળ
વરસ્યાં, ને મારું રતન વણાઈ ગયું.]

કાયા કંકુની લોળ, (અમે) સાંચવતાં સોનાં છ',
પડયાં રાંકને રોળ, પાદર તારે પોરસા ! ૭

[કંકુની પૂરણી સુરખી એ પ્રિયદમાની કાયાને કું સોના સુરખી
'મદ્યમૂઢી મણોને ભજવતો હતો. ત્યાં તો કું ગરીબ આદમી તારા
પાદરમાં આવીને ભૂંટાઈ ગયો. મારે સાચવેલું' થઈ રોળાઈ ગયું.]

બેઠલ બલ્ય કરે, 'સાંસલેલ સાંસા છ',
(ત્યાં તો) ફડકયું લે ફાળે, પાદર તારે પોરસા ! ૮

[દે પોરસાવાળા ! શિશુરીથી ત્રાસીને નાસેલ, શ્વાસભયું સસઠાં
લેમ પોતાની નાની શી' બખોલ કરીને તેની અંદર સિશુરીઓથી ટૂંક
પડ્યું રહે, તેમ કું પપ્પ મારી ચાણીશી ગરીબ બખોલમાં બને-
બાને વિસામો લેતો હતો. એમાં કાજરખી શિશુરીની ફાળ પડી, મારે
વિસામાનું પ્રાગ જીવી ગયું. ને કું હવે એ કાજરખી મોખરે, સિશુરીની
અમળ નરાધાર સસઠો દોડે તેમ દોડી રહ્યો છું.]

દલને ધમણ દે, દલલ ઉંટ વારે,
રીયું રાડયું લે પાદર તારે પોરસા ! ૯

[મારા કિલેને ભણે કે હવે ધમણ (બિડ) પડી છે. પડે ધમણ
હવે રોળાથી વણાઈ પાડેલા જાડની માફક એ બેઠાજી હોય છે. અમે

આ ઘટનાનાં સ્થલ, સમય, કે સાચા નામો જડતાં નથી
માત્ર 'પોરસો' દોહાગાં મશહૂર થયો છે.

§

જવ જેટલાં જળાં, વાળા મું ઘો વતન,
તો આણીએ ઉચાળા પાદર તમણે પોરસા ! ૧

[હે પોરસા વાળા ! મને જો જરાક જેટલાં જમીનનાં જળાં કાઢી
આપો તો હું આંહી તમારે પાદર રહેઠાણ કરીને મારી ધરવખરી
લઈ આવું.]

મેં આવી ઉતારો કર્યો જખખર વસીલો જોય,
(પણ) કામણુગાડું કોય પાદર તારું પોરસા ! ૨

[હે પોરસાવાળા ! તારા સરખો મોટો આશ્રયદાતા જોઈને મેં
ઉતારો કર્યો. પણ તારા ગામનું પાદર તો કામણુ કરીને મારી સ્ત્રીને
સંતાડી બેઠું છે.]

હૂતું તે હારાવિયો, ખજનો બેઠો ખોઈ,
(એક) કામણુગાડું કોઈ પાદર તારું પોરસા ! ૩

[હે પોરસાવાળા ! તારું પાદર એવું તો કામણુગાડું, એવું બંદ
કરનાર, કે મુજ ગરીબની જે મૂડી હતી તે હું આંહી ગુમાવી બેઠો.
મારા જીવનનો ખજનો ચોરાઈ ગયો.]

હૂતું કામળની કોર, છેડેથી છૂટી પીયું,
રતન ગીયું રોળ, પાદર તારે પોરસા ! ૪

[હે પોરસા વાળા ! અણસમજી ગામડિયો ગોપજન જમ પોતાને
મળેલા એકના એક રતનને કામળની કોરે ગાંઠ વાળીને બાંધી રાખે,
પણ ઉત્તરી કામળની ગાંઠ સારી વળે નહિ, આચારીએ એ છેડે વાળેલ
ગાંઠ છૂટી જાય, ને રતન રોળાઈ જાય; એ જ રીતે મેં અણુએ મારી રતન
જેવી ચારણીને કાળજી કરીને સાચવી નાહ. નદીના પટમા લણી
રાખી ! મારી બેકાળજીથી હું એને આંજ તારા પાદરમાં ગુમાવી બેઠો.]

તરસ્યાં જાત તજાવ (ત્યાં તો) સરોવર સૂકે ગયાં;
જગનિ હોં જોડાય પીધા વિજુની પોરસા ! ૧૩

[હે પોરસા વાગા ! તરસ્યા થઈને જમી સરોવર તોરે ગયાં, ત્યાં તો ઘણાક બેઠું સરોવર જમારી જાણે મને પલ્કવારમાં યુધ્ધ મધું. હવે ખાણી પીધા વગર મારા જંતરની ખાણની જવાબદારી રીતે જોડવાય !]

હેયું દિયાડે, સાંચવતાં સોનાં છું
રોજાણી રાંખાડે, પાદર તારે પોરસા ! ૧૪

[દિવસો દિવસ અમે જે પ્રિય દેહને સોનાની માફક સાંચવતાં હતાં તે જાત તારે પાદર રાખમાં રોજાઈ મરે, જો પોરસાવાળા !]

મુઘડ હેતાળી સુંદરી, મુખની છાકમછોળ
(હવે) પોખા ને ધમગોળ, પાદર તારે પોરસા ! ૧૫

[એવી ચટ્ટા અને રનેદાળ સુંદરીના સાથમાં મારે મુખની છાજોઃ છાકમ, પલ્ક હવે સી મરતાં નો દે પોરસાવાળા ! તારા પાદરમાં મારે જગતસરના કલેસ અને કલના ધમપછાડા જ રહ્યા.]

તરિયા ગઈ, તૂપણા રહી હૈયું હાલકલોલ
રતન ગીયું રોજ પાદર તારે 'પોરસા ! ૧૬

[હવે તો દે પોરસાવાળા ! જગતમાંથી જન્મ-સંજાથી જી આવી ગઈ, મનમાં સંસાર-મુખની વાંછના હની તે અણપૂરી રહી મરે, જંતરકલ્પ જા જાવસાગરમાં તરેલી નૌકા સરીખું કામડોગ સ્થિતિમાં પડી ચડ્યું, કેમકે તારા પાદરમાં મારું અણુજન રતન રોજાઈ મધું.]

સૂતલ સખ કરે, કણકણતું કુંભું છું
માયું મધરાતે પાદર તારે પોરસા ! ૧૭

[હે પોરસા વાગા ! કુંભ પશીઓની રીત છે કે રાતે ક્યાંકક આખું વંદ જોય શોધીને આરામ કરે અને ચાર કુંભમાં વારા ફરતી ચોડી રાખે. સૂતા સૂતા કુંભડા ક્લેશથી ગીણું લીણું કણકણ કરે. આવી ક્લેશથી મારું હૃદય-પરતી પલ્ક પોદધું હતું. ત્યાં તો બરાબર મધરાતની ભરનિદ્રામાં ચિહ્નરીએ એને તોર માર્યું.]

હે પોરસા ! એવા વિખૂટા પડેલા ઉંટની માફક માત્ર બંદીવાન અંતઃ કરણ તારે પાદર એકલ દશાગા ઉભું ઉભું પોકાર કરે છે. વિશેષ દિવસે ઉંટની ઉપમા આપવાનું કારણ એ છે, કે મનુષ્ય કરતાં પશુને અને તેમાં પણ ઉંટને Herd-Instinct સમૂહ-સ્નેહ એટલો મોટો પ્રબળ છે કે ઉંટના આખા ટોળામાંથી એક ઉંટને વિખૂટું પાદરે ન્યારે માલધારીઓ અને પગે બંધ ગાંધી રોકી લે છે, ત્યારે તે એકાકી ઉંટ ઉભું ઉભું, સાંભળનાર સર્વ કોઈનું દૃઢ્ય ભેદાય તેડે આકંઠ કરે છે, અને એની અગિમાં તે વેળા આધાર આસુ આલ્લો હોય છે. ભણુકાર માલધારીઓએ કહેલી આ કથા છે.]

કુવાને કાંઠે, દલ માફં ડોકાય;
(પણ) જોયે તરસ્યું ન જાય, પીધા વિણુની પોરસા ! ૧૦

[તરસ્યો માનવી કુવાને કાંઠે ઉભો રહીને પાણીમાં ડોકિયાં કરે, તેથી એની તરસ કદિ ઊપતી નથી. તેવી રીતે હે પોરસાવાળા, મારે દૃઢ્ય તરસે વલવલતું, એ પ્રિયાના સ્મરણ રૂપી કુવામાં ડોકિયાં કરે છે. પરંતુ એનાં રૂપગુણનાં નીરને પીવાનો વખત તો હવે આલ્યા મધ્ય.]

બાવળ ને બાડ જ બીઆં વાધે નીર વન્યા,
(પણ) પણ કેળ્યું કેળે ના પાણી વણુની પોરસા ! ૧૧

[હે પોરસા વાળા ! બાવળ જેવાં બળવાન અને કઠોર બાડ જે પાણી વિના ઉઝરે. પણ કેળ જેવી કોમળ વનસ્પતિને તો અતિથય પાણીનું સંચય જોઈએ. તેવી રીતે અનેક ભેરાવર દૃઢ્યન માનવી પ્રેમજળ સિવાય જીવી શકે, પણ હું કેળ જેવો કોમળ દૃઢ્યને જીવ મારી સ્ત્રી વગર શી રીતે જીવું !]

વવારીએ વાળા, તળીએ ટાઢક જોય,
(પણ) કેળ્યું કેળે ના, (કદા) પાણી વણુની પોરસા ! ૧૨

[હે પોરસા ઢરબાર ! તું કહે છે કે હું ફરીવાર પરણું. મારા સ્નેહરૂપી બાડને તું કોઈ ટાઢું પાણીવાળું તળ જોઈને-એટલે; કે કોઈ સ્નેહલયું ખાત્ર જોઈને રોપવા માગે છે, પણ હે બાપ ! મારો સ્નેહ તો કેળના રોપ સરીએ કોમળ છે. એને ઉપરથી પાણી પાયા વિના કોળાવી નહિ શકાય. એને તો મરનાર ચારણીનું જ કુપજળ પીવા જોઈએ.]

રાણુક-રા' ખેંગાર

કે. હું ગળને ઘેર કુંવરી જન્મી. રાજાએ તોય દેવરાખ્યા. તોયોએએ બાપુનું કે આ કન્યા અવળેગમાં અવતરી છે, એથી કાં એનાં માતાપિતાનો અથવા એના પતિનો એ નાશ કરાવશે. રાજાએ કન્યાને મુંદરીમાં વીંટાળી મામની બદાર ખાડામાં નાખી દેવરાવી. દેવભોગે કાષ્ટ કુંભાર ત્યાં માટી ખોદવા આવતાં જવડું બાગક હીલું. માન્યું કે પ્રભુએજ મારું વાંઝીઆ-પણું ભાંગવા આ બાગક મોકલ્યું હતો. ઘેર લઈ ગયો, પાગી મોટી કરી. રાણુકદેવડી નામ પાડ્યું. રાણુક જુવાન જતી છે, બારી રૂપવતી છે, તે વખતે જુનાગઢ ઉપર રા' ખેંગાર રાજ કરે છે, તે શુર્જર પાટણ ઉપર મિદરાજ જયસિંહ. રાણુક અને એનાં કુંભાર માતાપિતા જુનાગઢની પાસે મળેવડી મામમાં રહેતાં દોવાનું કહેવાય છે.

એક દિવસ પાટણમાં સિદ્ધરાજને ઘેર બાટ આખ્યા. તેઓએ જમતાં જમતાં નિસાસો નાખી કપડું કે “રાજા, તારા ઘરમાં શંકિની સ્ત્રી નથી.” રાજાના મોઢાં આંખો સોગમાં ઉતરી, મુંદરી ગણકનાં વખાણુ સાંભળતા સાંભળતા મળેવડી જઈ રાણુકને તપાસે છે, શંકિનીનાં ફરો લડણો દેખે છે, રાણુકના જન્મની ખરી વાત નક્કી કરે છે. મિદરાજનું વેરીટાજ રાણુક વેરે કરાવી પાછા પાટણ સીધાવે છે.

વાહરડું વાળા ! લાંબરતું લગાય
(પણ) થર આતમ નો થાય, પરસ્યા વણુનો પોરસા ! ૧૮

[હે પોરસા વાળા ! ગાય પોતાના વાહરડાને પોતાની સન્મુખ
જ બાંધેલું જોતી હોય, છતાં પણ એને પોતાની જમ્મથી સ્પર્શ કર્યા
વગર એ માતાનો જીવ કરતો નથી, તેમ મારા હૃદયને પણ મારી
પ્રિયાના સ્મરણ માત્રથી જ શાંતિ નથી વળતી.]

ઉડી મન આંખર ચડે ચકવાં જ સકાય,
(ત્યાં તો) કફરી રાત કળાય પોહ ન ફાટે પોરસા ! ૧૯

[સંધ્યાકાળથી જ વિખૂટાં પડીને નદીનાં સાંમસાંમાં કિનારા પરથી
ખેડેલાં ચકવાક પક્ષીનાં નર માદા જોમ રાતમાં વારંવાર ઉડી ઉડીને
આંખર (આકાશ) પર ચડી જોયા કરે કે સૂરજ ઉગ્યા છે ? ધડે
ફાટી છે ? એ રીતે મારું હૃદય-ચકવું પણ વારે વારે નંબર કરે છે કે આ
વિશાળ-રાત્રિનો અંત છે ખરો ! પણ મારે તો મિલનનું પ્રભાત પડતું જ
નથી. (ચકવાક પક્ષી અને ચકવાકી આખો દિવસ સંગાથે રહે, પણ
સંધ્યાકાળે કુદરતી રીતે જ એને વિખૂટાં પડી આખી રાત જગારાંચની
સામસામી પાળે પરસ્પર ચીસો પાડતાં પાડતાં શુભરવી પડે, એવી
માન્યતા પ્રચલિત છે)]

અમારા ઉડે ગીયા અદ્ધર ઉચાળા,
(હવે) વીસમશું વાળા, પેલા લવમાં પોરસા ! ૨૦

[હે પોરસા વાળા ! મારા ઉચાળા (સર સામાન) અદ્ધરથી ઉડી
ગયા. હવે તો આવતા જન્મમાં જ વિશ્રામ પામશું.]

[રાજા દેરાજને જાણે છે : એ જાણેજ દેરાજ ! તું હા. એ આ સ્વંસ પર કરાર જૂનેલ છે. જેગાર કેળ્પેલા હાને છે. એના દિલની વરાળ છેક મરેડકને તાળને (અથવા બેસામમા) પહેલવી દાને છે.]

જેગાર દેરાજને ફિટકાર હજી ચાલ્યા જવા કરૂં. દેરાજ કરમરે છે :

નથી મેં ઘોડા ચૂડિયા, નથી ભાર્યા બંધાર
નથી મેં માણી દેવડી, જોળાંબા મ દે જેગાર ! ૮

[દે જેગાર ! મેં નથી વારા ઘોડા ભાર્યા. નથી વારા ખબત્ત હપાળ્યા. રાણકદેવી પર મેં કદરિ નથી કરી. તું મને હપાલંબ (હપાલ) ન આપ.]

જેગાર ન માન્યા. દેરાજને દેસવટો દીધો,

૪. સિદ્ધરાજની સેના જુનાગઢને ઘેરા ઘાતે છે. રાજમાતા મીણુલદેવીના તંબૂ ઉપરકોટની બહાર જેગારા છે. કવિ મીણુલ અને રાણક વચ્ચે વિવાદ થયાની કથના કરે છે.

કવણુ ખટકાવે કમાડ ! મેડી રાણકદેવની;
ભણુથે રા' જેગાર, (તો) ત્રાટકે કાનજ ત્રોડથે. ૯

[રાણક પૂછે છે : આહી મારા આવાસનાં કમાડ કણુ ખખડાવે છે ! એ જેગાર ભણુથે તો ખખડાવનારના કાન તોડી નાખશે.]

મારો મેટો લાડકો, આયો ગઢ ગરનાર,
મારી રા જેગાર, ઉતારવી રાણકદેવને. ૧૦

[મીણુલદેવી કહે છે : મારો લાડકાયા પુત્ર ચડીને ગઢ ગરનાર પર આબંધા છે. રા' જેગારને મારીને અમારે રાણકને ઉતારવી છે.]

પરણીને જેંગાર રાણકદેવડીને મળેવડીથી જુનાગઢમાં તેડી લાવ્યા.
પરંતુ નગરમાં પેસતાં જ અપશુકન થયું:

૨. જેંગાર સાથે લગ્ન

પ્રથમ પરાળે પેસતાં, થીયો ઠકવો ને ઠેશ,
(કાં) સૂનો સોરઠ દેશ ! (કાં) રંડાપો રાણકદેવીને ! ૪

[ગઢની પરાળ(દરવાજા)માં પેસતાં જ રાણકને પગે ઠોકર આવી.
જેમ પડ્યો કે કાં તો સૌરાષ્ટ્ર દેશ ઉજ્જડ થયો, કાં મારો પતિ
મૃત્યુ પામશે. હું વિધવા થઈશ.]

પોતાની વિચાહિન કન્યાને જેંગાર પરણી જવાથી ગુર્જરપતિ
સિદ્ધરાજ જેમુંગ કોપાયે.

જેસંગદેવે જાય, ધારાનગર ઢંઢાળિયો
કપરો તે કે'વાય, જેંગારસું જેધો મ કર ! ૫

[જયસિંહ સિદ્ધરાજે જમને ધારાનગરીના રાજાને ઉરકર્યો. પણ
એણે કશું કે જુનાગઢ પર ચડવું એ કડિન કામ છે. હે જયસિંહ ! જેંગાર
સાથે વૈર ન કરજે.]

બાવન હજાર મંધિયા, ઘોડા ગઢ ગિરનાર
કેમ હડે સોરઠ-ધણી ખેડણુ-દળ જેંગાર ? ૬

[ગઢ ગિરનાર (જુનાગઢ)ના રાજાને ઘેર તો બાવન હજાર ઘોડે
સવારોની સેના રહે છે. એવો સૌરાષ્ટ્રવાની, એવો મહાન દળવાળો
જેંગાર કેમ હકશે ?]

૩. જેંગાર પામેથી મદિરાની મેટ લઈ દેસાગનું અંતઃપુરે
જવું: મતિ બૂલેવી દેવડીનું નશામાં ચક્રચુર થવું: મામી-
ભાણુજનું મેહોશ હાડતમાં એક જ હાડિયો ફગા પડવું. સ્થંભ
પર કટાર મારીને જેંગારનું આહ્યા જવું: દેવડીનું જાગવું.

થંભ કટારો થરકર્યો, વરમંડ પૂગી વરાળ,
ઉઠને ભાણેજ દેશળા ! કોપ્યો રા' જેંગાર. ૭

૫. રાજકુનો વિલાપ અને સિદ્ધરાજ સાથે જળાધિકારે પ્રવાસ

રાજકુનોની સમક્ષ 'જેંગાર' રાજ લાવવામાં આવે છે. તેને નિદાણને રાજક આનંદ અને ગર્વથી લગ્યારે છે :

વાયે દરકે મૂછડી, રયણ સમૂકે દંત,
જુઓ પટ્ટોળાં વાળિયું ! લોખંડિયાળીનો કંથ. ૧૪

[મારા સ્વામીની મૂછના વાળ વાલરાની લદરમાં ફરફરી રહેલ છે, અને એના દાંત રાત નેવા મળકે છે. કેમ બળે હજુ એ વીર સ્વતો દોય ! અરે એ સિદ્ધરાજ નયસંમતા નમર પાટણની સીસા પટ્ટોળાં પહેરનારી સીસા ! આ ભડી હનની કામળી બોલનાર સૌરા-
હિયાણીના રવામીને જોઈ દેડા ! અને સરખાવો કે એમથી કેના ધણી સાચા વીર દોય છે !

પતિના સખને સંજોષી રાજક ગુનામાં આવી નહ કહે છે : કેમ બહે પોતેલા પતિને કુદે મોકલવા જગાડતી દોય !

સ્વામી ! હોઠા સેન લૈ, ખડગ ધરે જેંગાર,
છત્રપતિએ છાઇયો, ગઢ જૂનો ગિરનાર. ૧૫

[હે સ્વામી ! સૈન્ય લઇને હોઠા. દે જેંગાર ! તરવાર ધારણ કરો. આજ્ઞા બદ મિરનાર પર સુભરાવના છત્રપતિ નયસિને છાપી મારેલ છે.]

સિદ્ધરાજ રાજકને જોગવરીથી જુનામઢ ઇલાવી જુનરાત તરફ વપાવી નય છે, ત્યારે પોતાની બમિનાં પશુપક્ષી, ગાડ પાન, પદાદ વગેરે પ્રિય સંજોષીઓને સંજોષી રાજક મેણી મારે છે. જેંગારના ઘોડાને કપકે આપે છે.

૧ પટ્ટોળાંવાળી : પાટણની સીસા ('પટ્ટોળાં' નામની સુંદર સીસી સાક્ષ પહેરનાર) ૨ લોખંડિયાળી : લોખંડી (હનની કામળી) પહેરનાર સૌરા-
પણ. સૌરાષ્ટ્ર દેસમાં મેદિ ભાગે માલધારીઓ ન રહેતા દોઇ, એની સીસા, ઘોડાની હનની કામળીઓ પહેરતી. 'લોખંડી' સખ અસલ સરેલત 'સમપટ્ટી' પક્ષી આવ્યા જણાય છે.

*અમારા ગઠ હેઠ, ફેણે તંબુ તાણિયા !
સધરો મોટો શેઠ, ખીજા બાધા વાણિયા ! ૧૧

[રાણક પૂછે છે : અમારા ગઠ નીચે કોણે તંબુ તાણ્યા છે ? હું એક સિદ્ધરાજ જ મોટો શેઠીઓ છે, ને બાકીના સર્વેને જગતમાં ખામ વાણીઆ સમજે છે ?]

વાણીઆના વેપાર જાતે દા'ડે જાણુશો !
મારથું રા'ખેંગાર, ઉતારથું રાણકદેવીને ! ૧૨

[મીણુવ જવાબ આપે છે : હા હા, રાણક ! તું અમને વેપારીક વાણીઆ કહે છે; અમારો વેપાર કેવી તરેહનો છે તે તો તું ચોક્કસ દિવસ પછી જાણીશ. રા' ખેંગારને મારીને તને અમે ઉપરકોટ પરથી ઉતારીશું.]

જાંપો ભાંચો, ઝડ પડી, લેજ્યો ગઠ ગિરનાર,
દૂદો હમીર બે મારિયા, સોરઠના શણુગાર. ૧૩

[જીનાગઢનો દરવાજો ભાંગી ગયો. એમાં ચીરાડ પડી ગઠ ગિરનાર ઉપર રાત્રી-સેના ફરી વળી. દૂદો અને હમીર નામના બંને દારૂખો, કે જે સોરઠરાજના રાત્રીગાર રૂપ થોડાઓ હતા, તેને મારી પાડ્યા.]

---

*આ દોહાની પ્રાચીનતા પુરવાર કરતો જૂની ગુજરાતી ભાષાનો દોહો 'મેરનુંગસરિના પ્રમથ ચન્તામણિ'માં જોડે છે :

રાણા સંઘે વાણિયા, જસકુ બહુત સેઠિ,
કાફી વણિજહું મારૂંડવઈ, અમ્મીણા ગઠ હેઠિ.

આ પ્રમથ ચન્તામણિ ગ્રંથ સ. ૧૩૬૧માં રચાયેલો છે : [જૈન ચુર્ચર દર્શિઓ : પાનું ૨૫૬] તેની અંદર દ્રષ્ટાત તરીકે થોડેદા અ દોહા એવી પણ જૂના તો હોવાજ એકજો. સં.

વનરાજીમાં દબેલા સાજરને કહે છે :

રે સાજર ! શીંગાળ, (એક રિ) અમેય ^૧શીંગાળા કતાં;
મરતે રા' જેંગાર (આજ) ભવનાં રીતીલાં મધ દિમાં. ૧૬

[હે ઉંચા શીંગવાળા સાજર ! તારી માથે હું પણ એક દિવસ શીંગવાળો (જેંગાર સરખા સ્વામીના પ્રભાવે અને રક્ષણે મૌરવવન્તી) હતી. પણ આજ જેંગાર મરતાં, મારાં ઉંચા શીંગ-મારાં મૌરવ નીચે હતી પડ્યાં છે.]

વંધાકુલના છાડને કહે છે :

અંધા ! તું કાં મોરિયો ? મડ મેહું અંગાર;
(વારો) માણીતલ માર્યો ગિયો, ખાંતીલો જેંગાર. ૨૦

[હે વંધાના છાડ ! તારાં કુલોની મુવાસ માણુનાર રસીલો જેંગાર તો માર્યો ગયો, તારાં હું કેમ કાલ્યા છે ? તારા વડમાં અગ્નિ મૂકીને હું તને ભસ્મ કરી નાખું, એવી દાઝ મારા હિલમાં થાય છે.]

અતે વિદાય થતી થતી ગિરનારને કપડો આપે છે :

ઉંચો મડ ગરનાર, વાઢળમું વાતું કરે;
મરતાં રા' જેંગાર, રંડપો શણુકદેવીને. ૨૧

[ગિરનાર પડાડ તો આઠાસ સાથે વાતો કરતો હોય તેટલો ઉંચો થયો છે; એને શું ? રા' જેંગાર મરતાં વેપન્ન તો શણુકને આપ્યું.]

• જોગારા ગરનાર ! વળામણુ વેરીને કિયો !
મરતાં રા' જેંગાર ખરેડી ખાંગો નવ ધિયો ! ૨૨

૧. શીંગાળા : મૌરવવાળા, શીંગડાને મૌરવનું ચિન્હ ગણેલ છે.

૨. રીતીલાં : એ પ્રાણીનાં શીંગડાં નીચે વળેલાં હોય છે, તે 'રીતીલાં' કહેવાય. જેમકે 'લીલીચો બળદ.'

• અસલ દોહો પ્રાચીન બાષામાંથી આવેલો નીચે છે.

તંઈ મૂંચા ગિરનાર ! કાઠું મણ્ણ મત્સરે ધરિઉ !
મારીતાં પંગાર, એક સિદરે ન લાકિઉ !

તરવરિયા તોખાર ! હૈયું ન ફાટયું 'હંસલા,
મરતાં રા' ખેંગાર, ગામતરાં ગૂજરાતનાં. ૧૬

[હે વેગીલા ઘોડા ! તારો સ્વામી ખેંગાર મરતાં આજે મારો
(અથવા તારો) ગુજરાતમાં જવું પડે છે એ જોઈને તારાં દેહ મૂકી
કેમ નથી પડતું ?]

ઉપરકોટના ગોખ પર ચડીને ટોકા કરતા મોરને કહે છે :

કાં ટોકે ગરજ છ મોર ! ગોખે રંગરવાને ચડી,
કાપી કાળજ-કોર, ધર્પોજર દાઝ્યો પાણીએ. ૧૭

[હે મોર ! ઉપરકોટના ગોખમાં ચડીને તું ટૂંકદાર કેમ બનવી
રહ્યો છે ? એ ટોકા મીઠા છતાં આજે તો મારા કાળજની કોર કાપી
નાખે છે; જાણે કે પાણી યકી મારું દેહ-ધર્પોજર દાઝી નય છે.]

પાદરના વડવાને કહે છે :

વડ વાવડી તણા ! (તું) નીધણીઆ, નીલો રિયો !
મરતે રા' ખેંગાર, સૂકી સાલ ન થયો ! ૧૮

[હે વાવ ઉપર ઝડખેટા વડવા ! તું ધણી વગરનો બની ગયો
છતાં હજી લીલો ને લીલો કેમ રહ્યો ? ખેંગારના શોકમાં તું સૂકાઈને
લાકડું કાં ન બની ગયો ?]

૧ હંસલો : ઘોડો

૨. 'ગરવો, મૂળ 'ગીરનાર'ને માટે વપરાય છે, પણ આંહી રાણુ-
કનો રાજ્યમહેલ ઉપરકોટ સમજાવે.

૩. 'દાઝ્યો પાણીએ' એ શબ્દો સ્વભાવ-પત્રો બતાવીને વેદનાનો
અર્થ આપે છે. પાણીનો સ્વભાવ ઠારવાનો છે, દગાડવાનો નહિ.
મોરના ટોકાનો સ્વભાવ સુખ કરવાનો છે, દિલને કાપવાનો નહિ. છતાં
આજે રા' ખેંગાર નર્તા પ્રકૃતિનું પારતર્તન. કોઈ વળી 'દાઝ્યો પાણીએ'
એવા પાઠ પણ લે છે.

[નીરા થને એ પાણી પ્રદેશનો, કે ન્યાં ઝીણા પોરા છવ્વા
રહે એટલું જ પાણી નથી ટકતું. એથી તો જાણે છે મારો સોરાઠ દેવ,
કે ન્યાંની અખંડ વહેતી નદીઓમાં સિંદ એવાં જળસ્ત્રોત પંચુઓ
જનુ બરપૂર પાણીની અંદર ઉભાં રહી પી શકે છે.]

પેલાનું રાણીપદ લેવા કોઈ પણ રીતે કબૂલ ન થતી રાજકુ ઉપર
અવસિંદ જીવમ આદરે છે. એના જે નાના દીકરાઓને પાણી વિના
ડળવવારે છે : રાજકુ કમ્પાંત કરે છે :

(રાજ) 'પદલી પાણી પાય, એને ઘટે ધી ધુંટાવીએ;
(માર) કુંપજડાં કરમાય, રોષા રાજકુદેવના. ૨૭

[મારા કુમળા રોષા એવા જાળકો આજ પાણી વિના મરી રહ્યા
છે. અત્યારે જ કોઈ એને એક ખાંચો બરીને પાણી પીવડાવે, તો
તેને બાંહે ભવિષ્યમાં હું એ ખાંચો પાણી દેનારને પડા બરી બરી
ધીના ધુંટા બરાવીશ.]

એથી થે આજળ વધીને સિદ્ધરાજ ન્યારે બલાતારથી હા પડાવવા
રાજકુના દીકરાઓની હત્યા કરવાનું કાવે છે, અને માણેશ નામે
દીકરો મૃત્યુની ધડીએ 'મા ! મા !' પેડારી રહે છે, ત્યારે રાજકુ
દીકરાને શીખામણ આપે છે :

માણેશ, મ રોષા ! મ કર આંખ્યું રાતીયું !
લાગે કુળમાં ખોય, મરતાં મા ન સંભારીએ ૨૮

[હે માણેશ ! ન રોષાવ. અખિ રાત્રી જનુ ન કરાવ. મરતી
વેળા માને સંભારીને કાવર જની રહીને તો આપણા કુવરે ખેડ
(મર) લાગે.]

૧. પદલી અસલ 'પાદ' અને 'પદ' ને પછી રથાન્નરુ 'પદલી' :
એમ 'એ માણસ પાદ આપુરે રોષા' અર્થે 'એડે આપુરે' : લખ્યા
પદ બરાવવાની વિધિ થાય ॥

૧. શાશ્વતનું સગી મૃતું

વડવાણુ યદેરની બોચાવો નદીમાં શાશ્વત સડી થય. એને પોતાની
સગવાવવાનો દેવતા દેવાની સિદ્ધરાજી લોભોને મનાઈ કરી હતી,
એને કહેવાય છે કે શાશ્વતના સડને પ્રતાપે આપોઆપ અભિ પ્રત-
યદો હતો.

વાયો વા સવા, વાયે વેણુ પરજળી,
હોયો ત્યાં સધરા, સત નેવા સોરઠીબાણીનું. ૩૩

[સરખી વિશાનો વાયુ વાયો વાયરા વડે નદીની રેલી સળગી ઠી.
એ સમયે સિદ્ધરાજ ને સોરઠીમૃતું સત નેવા ત્યાં હોયો હતો.]

બળની દેવદી છેલ્લો સાપ આપે છે.

શ્વારૂ શેર વડવાણુ, બાગોળે બોગાવો વહે;
બોગવતો ખેંગાર, (હવે) બોગવ બોગાવા-ધણી ૩૪

[આ મુંદર યદેર વડવાણુ, કે નેની બગિચે બોચાવો નદી વહે
છે, (તેને પાદર કું સળગી મૃતું છું) હે બોચાવાના ધણી ! મારા આ
સરીર કે નેને ખેંગાર બોગવતો હતો, તેને હવે હું બોગવી લેજે,
વારામાં સામર્થ્ય દોષ તો ! તારે તો ધણી લાલસા હતી આ સરીરને
બોગવવાની. તેં એ સરીરને તારાં કસવા ઉપર સુધી મથી નેહું. મને
અભિ પ્રત ન મળવા દીધો. હવે બોગવી લેજે !]

• અસહ પ્રાચીન ગુજરાતી શ્લોકો : (જિન ગુર્જર કવિઓ' પૃ. ૨૫૭)

વાદી તો વડવાણુ ! વીસરતા ન વીસરઈ,
સોના સમા પરાણુ, બોગાવહ પદ બોગવીહ.

(હે વડવાણુ : હું સતુઓથી વડાણું છું, તો ખજૂ વિસરતા હું
વિસરઈ નથી. હે બોચાવાના પતિ સિદ્ધરાજ ! હવે હું મારા આ
સોના સમા પ્રાણુ બોગવી લેજે !)

‘બોચાવો’ : એ મૂળ ‘બોગાવત’ પછી ‘બોગાવહ’ થયું; ને ખજૂ
‘બોચાવો’.

આવરદા આવી રહી, 'જૂના સામું' લેવ!
માણેરા! મરવા તણી, જેંગારનો! રખમત્યું નોવ. ૨૯

[હે માણેરા! આપણું આયુષ્ય ખૂટી ગયું સમજ, અને અવસાન
તો આપણા જૂનાગઢની લાજ આખરે સામે લેવું પડે. હે જેંગારનો
લાજ! તારે તે વળી મરવામાં વિશ્વંજ હોય કહિ!]

પાંપણને પણુગે, લણય તો કુવા ભરાવીએ;
માણેરા મરતે, શરીરમાં સરણુ વહે. ૩૦

[હે સિદ્ધરાજ! મારા માણેરાનું મોત થતાથી મારા શરીરમાં
આંસુભર્યાં જોડાં તો મોટી સરણીઓ (નદીઓ) વહી રહી છે,
હું કહેતો હોય તો હું મારી પાંપણોમાંથી આંસુડાં ટપકાવીને કુવાના
કુવા ભરાવી દઉં.]

આરણી વીતકો વીત્યા છતાંય હઠ ન છોડતી સતીને સિદ્ધરાજ
દેવદી પાદું મારે છે. રાણુક કહે છે :

પાદું પડળા માંય, જેંગારનીય આધેલ નહિ;
જોઈશિયુંના માર, સધરાને જોવો નહિ. ૩૧

[હે સિદ્ધરાજ! મારા સ્વામી જેંગારના પગની લાત, ખૂબ મેં
મારા શરીર પર નથી આધી. હું તો તારી પાદું સાંખી લઉં જ.
જે સિદ્ધરાજ કહીને એક પરચ અવગણને જોડાતા માર મારે, તે
સિદ્ધરાજને મેં ભરું નહીં.]

પશવરી કરે પોકાર, ગરમાં ગળતી રાતની
સાવજટે ને સાન, ... ૩૨

[મેં ને રાત્રિને ગિરિજાનાં જંગલમાં દરબી પોકાર કરતી રોવ.
પાનું ભરે. અને રાત્રિને સિદ્ધરાજ પાદું ફાંટતી સાન તરી રહેલી.
એવી દરબી રાણુકની યાદ રહી છે.]

૧. 'સાન' એવું કેટલું જણાવ્યું હતું કે તેને સાનની જુદા-વેળે
આવડે. આવાસની જુદા-વેળે રાત્રિને જુદા. તેને તેવું આવાસની
કેટલીક જગ્યાએ જણાવ્યું છે. જાણે : જુદા-વેળે

૨. 'સાન' : દરબીને પાદું, 'સાન'.

પીઠાત આવ્યાની વાત કરી. ધણીની પાસે ધણીના બાઈજાંઘનાં વખાણુ પશુ કર્યાં. રાત પડી બોલો અને વેણ સૂઈ ગયાં.

વેણ તો ભરનિદ્રામાં પડી, પશુ બોલની ઉંધ ઉડી ગઈ હતી. એને અદેશો પામ્યો છે : કેમકે પોતાની રૂપાણી સ્ત્રીએ એક પરપુરુષનાં ગુણગાન કર્યાં છે. વળી એ પુરુષ પોતાની જરદાઝરીમાં આવીને રહી ગયો છે. આવા જોમો જે વખતે બોલના અંતઃકરણને ડાખી રહેલ છે, તેજ વખતે, એની જાણમાં જ સુતેલી વેણ ભરનિદ્રામાં બોલી ઉડી : "વાહ પીઠાત ! વાહ પીઠાત ! વાહ પીઠાત !"

સાંભળીને બોલો ટોલીઆ ઉપરથી નીચે ઉતરી ગયો. પગનો અંગૂઠો ખેંચાને એણે વેણને જગાડી. કહ્યું કે "વેણ, ટોલીઆ તથા જણાનો ભાર ખમી ચાક્યો નહિ." વેણ એ મર્મવચન સમજી નહિ. પૂછ્યું "બોલ, ત્રીણું કાણ હાકું ?" બોલો કહે કે "પીઠાત હાડી : સ્વપ્નામાં મેં તું જેને ડાખી રહી છે તે બાઈજાંઘ. હવે તો તું ત્યાં જ શોકીયઃ માગીઆને ઓરડે."

વેણના હૃદયમાં પીઠાતની વીરમૂર્તિ કેવે જાને વસી મઠ હતી તે તો એ જ જાને પશુ વેણએ બોલને લગી લગી સમજાવ્યો કે "મારા પેટમાં પાપ નહોતું. પીઠાતને મેં વખાણ્યો છે, તે તો ચોક્કસ જાણ્યા." પશુ આ જાણી મમગનવટથી બોલના મનની ચીરાડ ન પૂગાઈ. એણે વેણને ઘરમાં સંધરવાની ના જ પાડી. કહ્યું કે "વેણ, હવે તો પીઠાતનું જ ઘર માંડેલ"

વેણના મનનો કાગ ઝુંહાડી હાલે. સાચેસાચ એણે બોલ ઉપર વેર વાળવાનાં પગલાં લખ્યાં. જૂના જમાનાની રીત પ્રમાણે એણે પાણીની દેશ્ય જરી, માથા પર ઉપાડી, પત્રપાળા ચાલવા માંડી. ચાલની ચાલની હાડીના માળીઆ ગ્રામે પહોંચી. પીઠાતની ડેલીએ જઈ ઉભી રહી. પીઠાતે દેખી, બોલખી. અચરજ પામ્યો. પૂછ્યું "તમે આંદી કર્યાંથી ?"

વેણ કહે "પીઠાત, બોલએ તારી ચારી નરવેના જેમ પરથી મને જાકારો દાખો છે. મેં તને શુરવીર માન્યો, શુરવીર

પીકાત-વેજલ

કામળીઆ શાખના આહરોનો જ્યાં વસવાટ છે, તે પ્રદેશને કામળીઆવાડ કહે છે. એ રસાળ કામળીઆવાડના ઉજ્જવળ નામે ગામડામાં ભોળો નામે બહાદુર કામળીઓ આહિર રહે; અને ગૂનાગઢ નજીકના સોરઠ પ્રદેશમાં માળીઆ (હાટીના) નામે ગામમાં પીકાત નામનો એક હાટી કામનો જોરાવર નર રહે. ભોળો અને પીકાત બન્ને ગરાસદાર : નામાંકિત : જાતે જૂદા છતાં વીરતાએ કરી એક બીજાના દિલોગ્ગન લાઈબંધો : દૂર રહેતા તેથી મળવાનો અવસર બહુ આવતો નહિ.

એક દિવસ ભોળો ઘેરે નહિ. તે તેના ગામને પાદર થઈ પીકાત હાટી મુસાફરીમાં નીકળ્યો છે. પીકાતને ખખર પૂછાવ્યા, પણ લાઈબંધ ઘેર ન હોવાથી રોકાયા વગર ચાલી નીકળ્યો. ભોળા કામળીઆની સ્ત્રી વેજલે આ સમાચાર સાંભળતા જ પીકાત હાટીના પાછળ ઘોડાં દોડાવ્યાં, કહાવ્યું કે “મારો આહિર ઘેર નથી, પણ ભરથારનો લાઈબંધ રોટલા ખાધા વિના કેમ જઈ શકે ?” પાછો વાળીને પીકાતને રાત રોક્યો. મીઠી મહેમાની કરી, વળતે દિવસ પીકાત વિદાય થયો.

ભોળો કામળીઓ મુસાફરીથી ઘેર આવ્યો ત્યારે વેજલે

હું તો તને સામે પગલે મળવા આવ્યો છું. કાલ તકવાર. પહેલો થા તારો.” “ના બોલભાઈ, પહેલો અપરાધીનો ન હોય. માટે તમે તમારે હુંકું કરો. પણ બોલભાઈ, એક માગણી કરું છું. ઘેરે માના કારજનું વાળુ કર્યા વિના મહેમાનો મારી વાટ જોઈને જુખ્યા બેઠા રહેશે, તમે જો રજા આપો, તો હું પાછો જઈ સૌને જમાડી, પોદાડી, શાંતિથી પાછો આવું.”

ભાણેજ વિશ્વાસુ છે. ના પાડે છે. પણ બોલો પીઠાતને જોળખે છે. કાલ દહને ગએલો પીઠાત, મોતથી ડરીને પડ્યો રહે નહિ. બધે જઈ આવે. નીકર મહેમાનોનાં વાળુ રજા, પીઠાતની માનું કારજ બગડે, જનેતાના શુભની અસદ્ગતિ થાય. એ પીઠાત જઈ આવ. અમે વાટ જોઈશું.”

પીઠાત ઘેર ગયો. ધીરજથી, યુવતાનથી, જાણે કાંઈ જ બન્યું નથી તેવો તોર રાખી તમામ વાત પનાવી દીધી. ફક્ત વેણએ જ પીઠાતના મુખમંડળ ઉપર આકૃતિની વાદળી પારખી હતી. સહુ કંઈ મવા પછી જ્યારે પીઠાત એકલો પાદર તરફ આસ્યો, ત્યારે પાછળ પાછળ વેણ પણ હેડી હેડી રહીને ચાલી નીકળી.

વાટ જોઈ બેઠેલા મામાભાણેજ પીઠાતને દીડેલ. બેઠેલનું દિલ ડહાધુઃ “જો ભાણેજ, મારો વિશ્વાસ સાચો પડ્યો. શુરવીર કાલ મમાણે પાછો આવે છે: મરવા સાદું.”

ભાણેજ કહે “મૂલો છો મામા, નિરખીને જુઓ. એક નહિ, બે જણા આવે છે. શુભનો જાણિયો દારી એ બીજા જણની મદદથી આપણને જ રાત રાખશે. મામા! વિશ્વાસે બાણ જાણ.”

ત્યાં તો પીઠાત લગોલગ આવી ગયો. બોલ્યો મેણું માયું: “પીઠાત, દરો કે એકના બે બનીને આવ્યા કે ?”

પીઠાતે પણ ચોંકાને પગપાડે બેયું. એણે અપરાધમાં બીજા આદમી દીડેલ આદમી નજીક ચાર્તા પરખાવે: એ તો વેણ !

વેણ બેઠી. “કામળીમા ! તમે આખાની તો મને જાણુ નરોત્તી. પણ પીઠાત ઉપર કાંઈ આકૃતિ જણીને હું આવી છું.

તરીકે તારા ઉપર મારો ભાવ ઉપજ્યો, એ મારું પાપ કું છે. ભોળાએ મને એળ દીધી છે. મારે વેર લેવું છે. મારી હેલ ઉતરાવી લે! નહિ તો હું આંહી મારા પ્રાણ કાઢીશ.”

હેલ્ય ઉતરાવવી એટલે એ હેલ્ય લાઇ આવનાર સ્ત્રીને પરણી પોતાના ઘરમાં બેસારવી. પીઠાત મુંઝવે: ના કહે તો પોતે બાયલો કરે છે અને સ્ત્રીલતા ચડે છે: પરણે તો મિત્રદ્રોહી બનાય છે અને વસમાં વૈર બંધાય છે. આ સ્ત્રીને સંઘરવામાં છેવટ વિનાશ જ છે. પણ મને મદને એ વિચાર શોભે નહિ.”

પીઠાતે હેલ્ય ઉતરાવી. વેળા અને પીઠાતનો ઘર-મંસાર આલ્યો. ભોળાને જાણ થઇ. એના દિલનો બેઠમ પાકા થયો. પોતાનું ઘર ભાંગનાર ભાઇબંધ ઉપર વેર વાળવા માટે એ નીકળ્યો. ભેગો ફક્ત એક ભાણેજ જ હતો. અંકેક તલવાર હતી. કાઢીને માળીએ એક દિવસ સમી સાંજે છાનામાના પડાંચ્યા.

ગામની બહાર એક શિવાલય છે. પીઠાતને રાજ સાંજે ત્યાં માળાના જપ કરવા આવવાનું વ્રત છે. ભોળે અને ભાણેજ ત્યાં રહીને પીઠાતને એકલો ભેટવાનો લાગ તપાસે છે. થોડે દિવસે એ લામ ફાલ્યો. પીઠાતની મા મરી ગયેલી તેના કારણનો (ઉત્તરકાર્યનો) દિવસ છે. ઘેરે નાતીલા જાતીલા પડોણાઓની ઠક જામી છે. કામ-કાજમાંથી પરવારતાં ઠીક ઠીક મોકું થઇ ગયું છે. હલુ પડોણાઓને વાળુ કરાવવાની થોડીક વાર છે. પીઠાત શિવાલયનું દર્શન પતાવી લેવા માટે એકલો ને જરા અસરો નીકળી પડ્યો.

દર્શન કરીને પીઠાત પાછો વળે છે તે વખતે મામો ને ભાણેજ ઉધાડી તલવારે આગ ફરી વગ્યા. અરસપરસ ઓળખાણ થવામાં તો એક ધડીની જ વાર લાગી. “કાણ, ભોળે ભાઇ કે?” “હા પીઠાત! એજ.” “ભોળભાઇ, આવી પહોંચ્યાને? ફિકર નહિ. તમારો હક્ક છે. ખુશીથી પતાવો. હું તૈયાર છું.” “ના પીઠાત, એમ નહિ હું કસાઇખાનું કરવા નથી આવ્યો. એમ હોત તો તો પડકાર્યા વિના છાનામાનો જ તને વાઢી નાખ્યો હોત. પણ

શિવાલયમાં : શત્રુઓ ઘેરી રહે છે ત્યારે :

મરણ મેવાડા ! પીઠીઆ ધાની ગુંદણું,
(બેની) લાપે લાખાણા ! મરણું મોરીસક-ધણી ! ૭

[વેળા કહે છે : કે પોમન : મૃત્યુ તો દરેક માનવીના પગલાં
પાછળ ચાલે છે જ આવે છે. એથી કે મોરીસક માનના ધણી ! બેની
લખે મરણું તો નિમણું જ છે.]

હારકાને રહેને વેળાને મર્મ-મતાર

વાટે દળ વેરી તણા, જતા ને વળતાં જોય,
કશમ તાલળાં ઠાય, પાણા ફાટે પીઠીયા ! ૮

[કે પોમન : તું તો વેરીઓનાં કૈવલને વાડનાર જણાવે છે. તારા
પાકમ જોઈ છે, કે જોના તાપથી પતવેલા પશુ ચોરાઈ જાય છે.
જ્યેષ્ઠાઈ જો છે, કે જોના કામળાના સરીઓ કાળમીઠ નર પશુ તારી
શીડનો પરસેવો લુછવા પાતાની પછેડાં નાપરી રહી છે.]

અંતનું કંઈયુદ્ધ

તેં અવળો ઉઠાડિયો, કામળીઆ ! કટકે,
ધી નામીયું ઘટે, બડકા માછું જોજલા ! ૯

[કે કામળાના : તેં તો અવલખી કરી. વેર રૂપી બડકા વેળે
સળવાળો હતો તેમાં તેં તારા ચોર્યદું ધી પડા બરીબરીને
કાપી દીધું.]

[હે પીઠાત ! હું છેક ઉજળા ગામથી પગપાળી ચાલી આવું છું. મેં રસ્તામાં કશું વાહન નહોતું રાખ્યું. આટલી વેદના વેડીને આવું છું કેમકે મારે તારી સી બનવું છે. માટે હે હાટી ! હાં તો મારું બેઠું હતરાવીને મને સ્વીકારી દે, નહિ તો તું ભીર, નામદં છે એવું કણુ કરીને મારા પગ નીચેથી નીકળી જા !]

ગર બાધી ગોતી કરી, (મિ) સીંધી સીસોહરા !
તોંથી ત્રાવર ઝોરા, પરા ન ભાળ્યા પીઠીયા ! ૪

[હે સિસોહીઆ ક્ષત્રિય ! હું આખી ગીરમાં રોધી વળી. પણ તારાથી વધુ નજીક ખીજું એક પણ તરવર-છાયાનું સ્થાન-મેં હીકું નહિ.]

કામળીઆ હાટી કહાં, તવીએ બેને તડાં,
મસાણુથી મહાં, પાછાં નો જાય પીઠીઆ ! ૫

[હે પીઠાત ! હું તો કામળીઆને અને હાટીને, બન્નેને સરખાં જ મદં ને ખાનદાન કુળ સમજું છું. એટલે ભોલની સ્ત્રી મદી તારી ચવામાં મને હીણુપ નથી. ને હવે શું હું તારી સમજાવી પાછી વળીશ ? ના ના, મસાણુમાં આવેલાં મુડદાં પાછાં ન જાય, તેમ તારો સંકલ્પ કરીને આવેલી વેળા પણ તને તજીને પાછી નહિ જાય.]

કાંકરીઆળા કોટ, પીઠા ! તેં કૈક પાલટયા,
ગડગડીઆળા ગઢ, વસમા છે વેળ તણા. ૬

[ને હે પીઠાત ! મને સંધરવામાં તારા ઉપર મદદાન રાત્રુ ઉભો થાય છે તે પણ સમજી લેજો. તેં શુરવીરે અત્યાર સુધી કંટલાએ ચતુ-ઓને ઉચલાંબ્યા પણ તે બધા તો નાની ક.કરીઓના ચણેલા કોટ ભેલા : ન્યારે આ ભોલો કામળીઓ તો મોટા ગડગડીઆ પત્થરોના કિસ્સા ભેલો ભયંકર છે.]

---

૧. ‘કામળીઆળો ઘેર વસમે છે વેળ તણા’ એવો જ પાઠ લેવાય છે, તે કદાચ કાળાન્તરે લોકશ્રુતિમાં હીનતા આવતાં થાતો તેથી લોકાનો સંભવ છે. સં.

સાત ખાંભોજેથી સાબરો, પંડ્યો ખાંભો પરદેશ,
સામે મધ્યો સવારમાં, વીરા વધામણી દેશ.

અબૂધ ને અબ્દુલ, પાડોશીને પૂછ્યું નહિ
કુળને દીધું કરાળ, હાલકલોળે હેમીઆ,

સોમલ કે સંસારમાં, ફેરા નવ ફરી
કહેજે ધા ફરી, હાથથી યો હેમીઆ.

આવા તથુ આર દોહાઓ મળે છે. પણ તે કથાની કે કવિ-
તાની દૃષ્ટિએ નિરર્થક છે.

કોઈ કહે છે કે ત્રિમિત્રા જાતની કણુજળ હતી માટે સંબંધ
પડ્યો; કોઈ કહે છે કે એ જાતે આઠણી હતી ને નામ
સખમાટે મળું.

આંહી સંમિલેલા દોહાઓ ફક્ત આટલું જ મૂલ્યે છે : કોઈ
પણ કારણે ન્યામ ફરી જતા પિયુને ત્રિમિત્રા સખ માટે વિનવે
છે : પોતે જાંખી જાંખીને જિભાર પડે છે જતાં લોક સાજનો
માથો ત્રિમી પાસે આવતો નથી. છેવટે ત્રિમી આદે લોકાપરાધના
કે આદે પિતા માતાના દયાળુને વશ બની ખીજે સખ ફરી
મેસે છે. રઝળા પડેલી ત્રિમિત્રા એકલ જીવન સ્વીકારી સખ
દયામાં તો દેમીઆને જ પધરાવે છે. દુદાઓ તો જાને વચ્ચે
વિયોગ પડ્યા પછીનો જ પ્રમંત્ર ગાવાનું સરું કરે છે.

૬

૧ : વિરહ અને ચિંતા થયી ત્રિમિત્રાની જિભારી

ઘર પાછળ ધમકાર, પગ વાગે પ્રીતાજનો,
ઉઠડીને ઉભી થાય, દેયે વાગ્યો દેમીઓ. ૧

[જિભાર શિવસીને પડે પડે સંકા પડે છે કે આ પદ્યો ૧૭૫૨
૧૭૬૫ પદ્યો પિયુનાં પદ્યો સંબંધિત છે. પદ્યોમાંથી વરે વારે

સૂરના હેમીઓ

સાચી વાર્તા લોક-સ્મૃતિની અંદરથી લુપ્ત થઈ જવાથી છે. દોહાઓ હજી જીવતા છે, લોકો લાડથી ગાય છે, પણ ઘટનાના અંકોડા મળતા નથી. કોઈ ગાનારાઓ કહે છે કે હેમીઓ નામનો આહિર કુળનો જીવાન પોતાની સાચી પ્રિયતમાને ત્યજી એના માઆપની આસા મુજબ ખીજે પરણી ગયો તેથી ઉપજેલું આ પ્રિયતમાનું આકંદ છે. કોઈ કહે છે કે હેમીઓ સાતગાલોળ નામે ગામના આહિર સૂર બેડાનો દીકરો હતો. એનું સગપણ પોતાની સુમદેનામની પુષ્પની દીકરી કલાંતી વેરે થયેલું; પણ એનો પ્રેમ તડલીંગરોડ નામે ગામના આહિર દેવાત પોપટની પુત્રી સોમલ ઉપર ઢળેલો હતો. હેમીઓ પુષ્પની દીકરી સાથે પરણવાની ના પાડી બેઠો હતો. તેથી છેવટે પુષ્પએ ધર્મ્યાને વશ બની ભત્રીજાને જન્મવા બોલાવી ઝેર દીધું હતું. અને મરતાં મરતાં હેમીઓએ પોતાની પ્રિયતમા સોમલને જોવાની ઝંખના કરી તેથી સોમલને તેડવા માટે દૂત ગયો હતો, પણ સોમલ પહોંચે તે પહેલાં હેમીઓ મરણ પામ્યો હતો : એવી વાતને આધાર આપતા બે ત્રણ દોહા આમ બોલાય છે : દૂત જમને દરવાનને કહે છે :

દરવાણી દર જોલ ! દરવાજ કાં દઈ વાળ્યો
સૂતી સોમલને જગાડ ! હાલકલોળે હેમીઓ.

યેરા મળે ઘણા, રામડા ! રાજાના;

(૫) મરગાંસુ મેળા, સરન્યા લાધે, સૂરના । ૫

[હે સૂરના પુત્ર ! કમળકલ રાજડાં પશુઓનાં તો ટેળેટાળાં
જવંદગી મને છે, પણ સાર્યા મૃતવંતો મેળાપ તો ભાગ્યમાં સર્વથી
હેતુ તો જ થઈ શકે છે. તારા સરીખા ગુણીયક માનવીની પ્રાપ્તિ
પણ મેરી વિશ્વ છે.]

કડવ લગ પેરી કાછ, મેરામણુ ભયો મળી,

લાધે સંખલા લાખ, છીપે રિયો તું સૂરના । ૬

[હે સૂરના પુત્ર ! કડવ મુખીનો કળેટો બીડીને તું સંસાર રૂપી
સમુદ્રની અંદર ચોમી વળી, મારા હાથમાં લાખો માનવ-સંખલા
આખા, પણ તુજ સમ સાચું માનવ-મેલી તો બીખમાં સંતાઈ રહ્યું.
એ બીખ મારા હાથમાં આવી નહિ.]

ખાટે ને ખાખીચીએ, ચોકઃચોં પીવે ને,

ચેયને લઈ ધૂને, સેંજળ પીવે, સૂરના । ૭

હે સૂરના ! તારો ભવંત આતમ-વેડસો, તું એને ચાહે તેટલો
પીકારીય, 'ખાખો ! ખાખો !' કરીય, તો પણ એ ખાડા ખાખીઓનાં
બીજાં નીર નહિ પીવે. એને તો હંદા પાણીના પૂરામાં લઈ જઈને
હંદા રાખીય તો જ એ હલોહ પીયે, તુમિ પામયે. ભાવ ૭
ખાડા ખાખીઓના સર્માં બીજાં ને મહિન પ્રેમપાત્રોમાં નહિ, પણ પૂના
એનાં હંદાં મંદીર માનવીની પ્રીતિમાં જ આત્માની તરસ બીધી યો.]

રહોંસાનાં ભાંગેલ, ઝભાંબળ જળ ભાવે નહિ

ચેયને લઈ ધૂને, સેંજળ પીવે, સૂરના । ૮

[હે સૂરના ! એસોએ અંદર પડીને ડાળી નાખેલ અને પાતાનાં
મળમૂત્રથી ફિટકું કરી નાખેલ પાણી મારા પ્રેમ-વેડલાને ભાવડું

૧. પાડાને પાણી પાવા જળાશય પર લઈ જવો તે કિવાને 'વેડો
વેરવો' કહે છે ૨. ભીંસા-એસો. ૩. ડાળી નાખેલ. ૪. ખાડાસવાળું.

ફાળ ખાધને લખી ધાય છે. કેમકે હેરામાં હેમીઆની કંખના વેદના કરી રહી છે.]

આભ્યો દરો. પણ પાદરથી જ ખળર પુછાવીને પાછો વળી ગયો દરો.

ઉંખર લગ આવે, દુઃખનો પૂછેલ દેઈનાં,
કાંઉ નગણુ સગે, હેતમકાં જ્યાં હેમીઆ ! ૨

[હે હેમીઆ ! તું મારા ધરના કંખર સુધી આવી ગયો, છતાં મારા દેહનાં દુઃખની ખળર પૂછવા પણ તું ન આભ્યો ? આવા નગણુ સ્વજન પર હું શા માટે પ્રીતિ ધરાવી રહી છું ?]

લોકુંની લાજે, આંયાં લગ આવેલ નૈ;
પરસું પૂછાવેલ દુઃખ અમારી દેઈનાં ૩

[હે હેમીઆ ! તું આ ગામમાં આભ્યો, છતાં કેવળ લોકોની લજ્જાથી ડરીને મારી સન્મુખ ન આભ્યો, ને પરાયાં લોકોની મારફત જ મારા શરીરના સમાચાર પુછાવી ચાલ્યો ગયો.]

૨ : પ્રેમીજન આવતો અટકયો તે કદાચ ખીલના દખાણથી, શીખવણીથી, પ્રેમિકાની પરમાતિને કારણે, અથવા કોઈએ એને વિષે ઉભા કરેલ કશા વહેમને લીધે હશે. આમ માનીને સંદેશ કહાવે છે : પ્રેમનું તત્ત્વ ચર્ચા છે.

ભારે ઝીલે ભાર, હળવાં વાયેથી હલે,
દોખી જોલે દાવ, સાંભળીએં નૈ સૂરના ! ૪

[હે સૂર ભેડા આહિરના દીકરા ! જે ઝાડ (આંખા જેવાં) પોતે જ ભારવાળાને તોલદાર હોય છે, તે જ ખીલનો જોલો સહન કરી શકે છે; ને જે ઝાડ પોતે જ હલકાં હોય છે તે તો થોડા પવનના કપાટાથી પણ હલી જાય છે; એટલે કે ગંભીર અને સમર્થ મનુષ્યો જ નિન્દા તિરસ્કારના ભોજા ઉઠાવી શકે છે. માટે હે સમર્થ પુરુષ ! આપણા દુશ્મનો આપણી બદનામી કરે છે તેને તું કાન દેતો નહિ.]

[ગીત-જનકની વનરાજી સાથે સાલ જુદાં વડે લુંબુળી રહી,
જામ પાંચ ફળ હવારીને હપ્તોગ ન કરે સમયે. પાંચી ફરીઓથી
મળે લય રસાંદો, પણ હે સૂરના ! હું તો લાલચમાં ને લાલચમાં
રહી રહી. ફોલ ખવાઈ નહિ. આંહી પોતાના અણુભાવના ચોવનને
ચાલે છે.]

તોંમું આપી ખાંડ, હેમીયા હેયામાં રહી,
કેંદિ વપ્પટમે વાણ, ખારે હઠ જોડાણમલ ! ૧૩

[હે દેખીઆ ! તારી સાથેના વિવાહ નિમિત્તેની જ મારિયિઃ ખાંડ
કેં આપી, તે તો છાતીમાં જ મોટી રહી. પૂરી પેટમાં ન હતી.
ફોલ તે સંબંધ ત્રેડી નાખ્યો. હવે આ ખાણ સમુદ્રમાં ખૂટી મળેલ
મરં છપન-નાવ કયે દિવસ પ્રક્ટં થયે ?]

હીરાગળ ફાટ્યું હોય, (એને) તાણે લઈને તૂંલીએ,
(પણ) કાળજ ફાટ્યાં હોય, (એનો) સાંધો ન મળે સૂરના ! ૧૪

[હીરાગળ નામનું કાપડું ફાટી ગયું હોય. તો તો એને કોણ વળી
વંદાને (સી-વીને) એનું કિંદ્ર પૂરી રજ સાકાવ, પણ ક્યેલમાં પડેલી
ચોરસને તો સાંધી સાકાવી જ નથી, હે સૂરના પુર !]

જાણું બાંધ્યું હોય, (એને) રેણુ દઈને રાખીએ,
(પણ) 'કરમ કુટ્યું' હોય, એનો સાંધો ન મળે સૂરના ! ૧૫

[એજ રીતે ધાગુડું વાસણ બાંધી ભવ તો રેણુ કરીને એને
જમાવી સાકાવે છે. પણ કિરમત કુટે તો તેને માટે કાંઈ રેણુ કામને
લાગ જ નથી હે સૂરના પુર !]

લાગી હત જો લા, (તો) આટાં ફરી ઓલવત,
(પણ) દલદે લાગેલ લા, હંગર હડેડો હેમીઆ ! ૧૬

[હે દેખીઆ ! જો બદલાવા ભવમાં આવે લાગી હોય તો આટાં
પડેને જુલની સાકાવ પરદે આ તો ભાગ્યજનની અંદરનો હંગર
જગમી હશે છે.]

નથી. માટે તું જો હંડા પાણીના જળાશયમાં પીવડાવ, તો સતોષથી છલોછલ પી શકાય. બાવ એ છે કે કોઈ હલકા પુરુષનો સ્નેહ મારે નથી લેઈતો.]

કાંઈ કુધર કરાં, કુધરે મન દોળે નહિ;
એથી તો ઉધરાં, (અમે)સોના સરખાં, સૂરનાં ! ૬

[શા માટે હું કુડા માણસની સાથે ધર કરું ? સંસાર લેહું ! શા માટે પરણવાને ખાતર જ ગમે ત્યાં પરણી લઉં ? મારું દિલ મારા ખરા ભેટીદાર વિના ખીલતું નથી. એ કરતાં તો ધરસંસાર વિનાઈ જવન જ મારે મન સોના સરખું છે.]

ઉંચું ચાલ ચડી, કરલાય મન કુંજાં જેમ,
લોં મંડળ લમી, હંસ ન લાળું હેમીઓ ! ૧૦

મારું મન કુંજ પક્ષીની માફક આકાશે ચડીને આકંઠ કરે છે. આખા ભુમિ-મંડળ પર મારી આંખ લમી વળી. પણ મારો હેમીઆ રૂપી હંસ નથી દેખાતો.]

૪ : વિવાહ સદાને માટે સુટયાની જાણ
થયા પછીની હતાશા.

કેસરીઆ કરેલ, વાઘા વેત્રાવેલ રિયા,
પીઠીઆળે પંડયે, હાથુથી ગીયો હેમીઓ. ૧૧

[લગ્નને માટે સીવણીને કેસરી રંગમાં રંગાવેલા પોશાક પણ પડયા વદા. કેમકે એ પહેરીને પરણવાનો હતો તે હેમીઓ તો પીળા પીઠી-લેપ વડે મહેલે શરીરે જ છટકી ગયો; એટલે કે બરાબર વિવાહની ધડીએ જ ચાલ્યો ગયો.]

ગર પાકી ગુંદીએ, ૧વનફળ વેડ્યાં નૈ,
આટકતે આંખે, સાધ્રાળુ રિયાં, સૂરના ! ૧૨

મનની આદિગણીઓએ મનનનું કે આ મનની સાથે મનનની એક સંકલ્પ બચવા દોડી નામે પુરી છે. કન્વા જુવાન બચવાની છતાં જાણ અને વેરાનમાં નહીં છે, બારી રૂપની છતાં પ્રતિજ્ઞાન પ્રતિ જ્ઞાનમો પડાને છે, અને જાનનર ન પડવાનાં એજે થત હોય છે, જાનનવા પુરુષો પણ એજે અંતઃકરણ પીગળાવી શકવા નથી.

જાનનર જોનનમાં વેરાને કળી પડેલી જા અંજાતજ કેવી દો! આદિર સામેનાની વદુવારોએ મનના પડામાં જા જોવાનું દોડી રહ્યું. જેનું જ મન મન એ જાણીઓના નાના વિચરને, વિચર જોજાઓને જાડકવાને દનો, દલીલો દનો, કહે કે સાથે આનું ને આનું! પણ સોડી અંજાતજ તો પુરાને મળતી નથી. શી રીતે સહ જવો! વિચર હજુ ૧૮-૨૦ વડની હિમરો છે : દિશોરી મુખમુદ્રા છે: મુખોને દોરો હજુ કુટંગો નથી. દીખતો જાણીઓ કહે કે "અમારો પે.સાક પડેરને, નથાંદ બનીને આપનું છે કે" જોજા નિરોંધ દિવરે હા કહી, જાના વેસ સત્તા. બહુ ફી રીતે મને સ્વાવેસ જોબી લેકવા. કોઈ કળી ન શકે, ઘેરો વળીને આદિરને વાતજાઓ પામે આવી.

નરીને સામે કહે કન્વા સે.કળ પોતાના અસાવસ તંજુમાં બેડી બેડી આ મળવા આવનારી આદિરજોના જૂથને નડીપદ ઉતરતું જોઈ રહી છે. જોનાં જોનાં એને કોણક થાય છે, કે બીજી બધી સ્ત્રીઓ તો જુગડાં ઉંચે સહને પાણી વચ્ચે ધીરા પત્ર દેતી આંસે છે, ત્યારે એ જાણમાંથી એક તરણી પાણીમાં પત્ર પત્રજવાને જલને જલમાં મારી મારીને આજો પાણી-પદ કાં કુદી રહી છે? જલંગ પણ કેવી મર્દાજનરી! જોનાંની વારે જ જોડજનું વેરાવમય શરીર, પત્રથી જાતી મુદ્ધી, કોઈ નરીન ઉર્મિનો યડકાર પામી રહે છે!

આદિરજો તંજુમાં આવી. જૂના સોરડી રીવાજ મુજબ મહેમાન કન્વા સર્વે બહેનોની સાથે 'સાંધ માંધ' કરીને, એટલે કે જાય બરી બરીને મળી. સફને બેડીને ઉચે નથાંદવેસધારો

ADGARCHAND BHAIRODAN SETHI,
JAIN LIBRARY,
BIKANER RAJPUTANA.

લોડણ-ખીમરો

જા મનગર રાજને તાબે રાવણ નામનું એક ગામ છે. રાવણ ગામથી થોડે છેટે સુની નામે નદી છે, અને એની નજીકમાં 'લોડી તળાવ' નામે તળાવડી છે. ત્યાં ખે ખાંભીઓ (પાવળિયા) ઉભેલ છે. રાવણ ગામના આહિરો એ બંને ખાંભીઓને જત્રા જવારે છે અને સોદ્ધર ચડાવે છે. એ બે ખાંભીઓ ખીમરા અને લોડણની ખાંભીઓ તરીકે ઓળખાઈ છે.

જૂના કાળમાં—કેટલા જૂના તે એકમ નથી—આ રાવણ ગામે રાવણીઆ આહિરોનું જૂથ રહેતું ને તેમના મુખીને ધિર ખીમરો નામે જીવાન દીકરો હતો. દારકાની યાત્રાએ જતાં તીર્થ-યાત્રીઓને માર્ગે જરાજર આ રાવણ ગામને પાદર થઇને નીકળતો. યાત્રાળુઓ એ ગામને મોટું જ્ઞેન રાત પછી રોકાતાં. ઘણાં ઘણા સંધે ત્યાં થઇને આવતા જતા.

એક દિવસ ઠેક ખંભાતથી ઉતરેલો એક સધ દારિકા જતાં રાવણને પાદર રોકાયો છે, સુની નદીને સામે કાંઠે સંઘના ડેરા તંબુ ખેંચાયા છે. કાંઈ કહે છે કે એ સંઘ વાણીઆઓનો હતો, ખીજા બોલે છે કે આહિરોનો. રાવણ ગામના ગામેની આહિરોએ એ આખરૂદાર અને આઘે આઘેથી આવેલા સધની સરભરા કરી.

વળી મને તો મુઠે પડાવ દેવાયો. મહુ જ્યારે પોતપોતાની
તેજાની પાત્રો છે ત્યારે નહીંની આવી બેજડની એવે રહાકા
થા રહી છે. ખીમરાને ખગર નહોતી કે પ્રોતિના અમુનમાં
વિશેષત્વ વિષ પશુ પડેલું છે. એ જ્ઞાનમૂલેસો જુવાન "તું જ
મા તું જ મા" કહી એવા રહે છે સોડ્યુ એને મનાવે
છે કે "હું જટ પાછી આવીશ, જ્યાં જ દિવસે વળી આવીશ.
એ જ્યાં રે. જ્યાં મંથનઃ ઉથળા ઉપડ્યા. કાઈ જાગૃતો તો
આપણે નાહ મરે."

વેળા તો એકને મરખી દશે; પશુ સ્વીજનમાં મીરજનું અંમ
જાણે, મનારી દોસધારીને અંબાનજ દારકાને તીર્થે જવા ચાલી
નીજી. "ખીમરા! તારા માડુપ કું એમનીજમાંથી બે કૂપા
તીર્થજન સેતી આવીશ." એમ કહી ખીમરાની પાસેથી બે ખાલી
સોસા લીધા. પશુ આદિર જુવાન તો દુષ્ટનું કાડવું : પ્રીનિતો પ્રથમ
ઉગમ : મંસારની વાટ કદિ મમજેલ નહિ : વેદના કાષ્ટને વંચાતી
ચે તેવું નથી : વિદેશજુ વદાઃ પાગશે કે નહિ પાળે એની ચી
ખાતી ! ખીમરા જૂરી જૂરીને રજવા લાગ્યો. આઠ દિવસમાં તો
એની આવરદા ખાસાસ થઇ.

વદાઃ પ્રમાણે દોટમદોટ સોડ્યુ પાછી આવી. ગામની
નજીક આવતાં જ મમાજુને કદિ નવો પાવળિયો દોડો. કાણુ મુલું !
આદિરનો જુવાન બેટો ખીમરા : ચાથી ! કાણુ જલે, કાષ્ટક
માણુના વળગડથી.

એ ખાલી ઉપર અંબાતલ્ય કોડલે ગામતી-જળના સીસા
કાઠ્યા, ને પછી પોતાનાં સોરીના સોદર ચડાયા.

૬

આવી ઉભે દેશ, ગાંભુ કાઈ ગમિયો નહિ;
(પશુ) રૂટો રાવલ દેશ, ખૂત્યો ઘટમાં ખીમરા ! ૧

[હું આપો સોરાઈ દેશ બેતી ચાલી આવું છું : જીજે અવધિ
મને કાઈ પુરુષ પસંદ પડ્યો નહિ. પશુ આ રાવલ ગામના પ્રદેશમાં
ખીમરા મારા દિલની અંદર ખૂંચી ગયો.]

દિવર ખીમરાની સાથે બથોબથ લીધી. પણ એ છેલ્લી બેટા-બેટનો સુખાનુભવ કંઈક ભુલોજ થયો. વૈરાગ્યને સ્થાને શરીરના રોમેરોમમાં વિકસતા જન્મી. પ્રીતિની લદ્દર વાછ રહી. અમાઉ કદિ નહિ એવા યનગનાટ એના અગેઅંગમાં ઉપડવા લાગ્યા. આહિરાણીઓ બેડી ત્યાં લગી આખો ય વખત લોહણુ તો એ નાનકડી નણુંદ ઉપર જ હેનના ઓઘ ઢાળતી રહી.

આહિરાણીઓનું મૃથ પ.છું ગામ ભણી વળ્યું. નદીનો પટ ઉતરવા લાગ્યું. લોહણુ એના ડેરામાંથી મીટ માંડીને ભેંક રહી છે. પણ આ વખતે તો પેસી ભોળાછઓનાં નણુંદ કાળ લરીને નદી કાં ટપતી નથી? એનાં તોફાન ક્યાં ગળી ગયાં? સદુના ભેળી એ પણ પાણીમાં પગ ભોળીને જ ચાલી જાય છે. અરે એટલું જ નહિ, એના તો પગ પણ પૂરા ઠરતા નથી. શેવાગરાળી શિક્ષા ઉપર એ બે પગ લથડિયાં લઇ રહેલ છે. લોહણુ ભેદ પારખ્યો: એ સ્ત્રી નહિ: નક્કી કાઠ પુરુષ : એણે મારાં ત્રત ખોટાં પાડ્યાં. માફ હૈયું એ પી ગયો.

ભોળાછઓએ ઝીણી નજરે ભેળું કે આ તો હસવામાંથી ખસવું થઈ પડ્યું. દિવરની દશા તો અવળી થઈ. આજ લગી એને સંસારનો વા વાયો નહોતો, પણ હવે તો એને હૈયે કળભુગ પેસી ગયો. ખીમરો ખૂરવા લાગ્યો. એનો જીવ સાનો નદીની સામી ભેખડ ઉપર લમવા મંડ્યો. એને, પહાડોના અને સિંક-દિપડાના એ સહવાસી આહિર ભુવાનને આજ પડેલી જ વાર ખબર પડી કે શરીરની એકએક કણી ઓગળીને ઠલવાઈ જવા કંખે એવું ખીલું એક માનવી જગત પર જીવે છે, ને જડ્યું છે.

રાત પડી. સંસારી લાજમરજાઉ ઉપર અધાર-પડદા ઉતર્યા. ખીમરાથી ન રહેવાયું. સામે કાંઠે ચડ્યો. આખો પડાવ પોઢી ગયો છે. એક જ ડેરામાં ઉતરેલ માનવી-લોહણુ જાગે છે. કાળી રાતે બે ધોળાં, નિષ્પાપ દુદ્ધો પાંખડીએ પાંખડી લોડીને મળે છે. ન્યાતભેંડના, જહરખાનગીના, ભુદેરી જાતિના, તમામ ભેદો એકજ અભેદમાં ઓસરી જાય છે.

પણ મિલન વેળા પણ પારખ્યા :

તું મળતે મળિયાં, રાજ રહેને લોભાં કરે;
નારી ને નરાં, ખરાં નીવેડયાં ખીમરા ! ૪

[તે ખીમરા ! તને તો બન્ને જુન્યો લેગી કરીને, એટલે ૧
જાવ કરીને હું મળી, તે વખતે મને ખરી ખાત્રી થઈ કે તું નારી
નહિ પણ નર હતો.]

પણ તારો કંઈ પ્રિય લાગ્યા :

મર વાંસજિયું વાય, મવરે મન માને નહિ,
સરયો તારો સાદ, ખાંટથી વાલો ખીમરા ! ૫

[તે ખીમરા ! લોભાં લેને નાંચળા બબલે; એના સ્વરથી મારું
મન રાજ થઈ નથી. પણ તારો સાદ તો મીઠો-ખાંડ કરવાં મેં પણ
દેવદાસો લાગે તેવો કુંદર છે.]

બધાં પાછાં વળે છે: નહીને આરો દવરે છે: લોહણુ નીક રટી છે:
મ્મમાને બદલે તો ખીમરો દર્શડવાં ખાઈ રહેલ છે: કિનીમરડી દવરી
નીક છે: લોહણુ કોને દપસતો દેખીને કહે છે:

પાછે પગ દઈએ નહિ, સેવ:ગેલ સગા !
લટપટ . મા લાલ ! ખમા તુંને ખીમરા ! ૬

[આ મારા સ્વભાવ ! ખમા તને ! હંમેશની રજા દબે વને ! તું
લપટિયાં ન લે, આ લાડીશ ! તું સંભળાને પગમાં મંદ. સેવજ
ખાંડે પત્થર પા દાં પગ ન દેતો. રખે તું પડી બાંધ.]

૪ : વિદાયની રાત્રિયે

સંધરો સટરયો જાય, ખમારયો થ ખને નહિ,
રા મા રાવલિયા !, રખેટી મ કર ખીમરા ! ૭

૧ ના ૨ બન્ને-તું કરના ૧૫ ૭ બેટી કરવું: રેણુ મરુ

શી રીતે એ અંતઃકરણમાં પેરી ગયો?

‘આવતડો આહિર, લોખંડુ લેજો મળી;
વરત અમારાં વીર! ખોટાં કરાવ્યાં ખીમરા! ૨

[આહિર જીવાન એની ભાગીઓની સંગાયે સ્ત્રીવેશે ભળી જઈને આવતો હતો. પુરુષજાતને ન મળવાનું, એકલુ જીવન ગાળવાનું મારું પ્રત, આ ખીમરા! તેજ જલ્દી પાડ્યું.]

*આરો ઉતરતે, પગ પરખાણો પુરુષનો,
થડકયો થાનોલે, ખાંભા સુધી ખીમરો. ૩

[લોહણને તો, એ આહિરાણીઓ નદીનો આરો ઉતરતી હતી ત્યારે જ તેમાં એક પુરુષનો પગ આગળાઈ ગયો હતો. સ્ત્રીવેશ-ધારી ખીમરાની છલંગ અછતી નદીની રત્ની. ખીજ બધી સ્ત્રીઓ ખાણીમાં ચાલીને આરો ઉતરતી હતી ત્યારે ખીમરો જ નદીના પ્રવાહની ઉપર યઈને ટપતો હતો. નદી-પટ પરની એની ફાળ જોતાં જ જાણે કે મારા સ્તન ભાગમાં-છાતીમાં-છેક ખાંભા સુધી એ ખીમરાનું સ્વરૂપ થડકી રહ્યું હતું. (અથવા-એ છલંગ મારતી વેળા ખીમરાનું ભરપૂર શરીર છેક ખમાં અને જાતી પર્યંત થડકાર અનુભવી રહ્યું હતું. એવું માંસલ, લેહી છલકતું, સુડોલ શરીર એ છલંગોની મસ્તીથી ઓઠું તીંગી હઠક્યું કે લોહણને મોહ પ્રગટ થયો.]

૧. ‘આવતડો’ એ ‘આવતો’નું લાડકવાયું રૂપ છે.

*આંહી જેમ સ્ત્રીવેશમાંથી પુરુષ પારખવાનું તત્ત્વ છે તેમ પુરુષ-વેશમાંથી સ્ત્રીને પિછાનવાની અંધાણીઓ પણ લોક-સાહિત્યમાં નોંધાયેલ છે : દા. ત.

“ચાલો મારા સાથી ! આપણુ દરિયે નહાવા જઈએ રે,
“અસતરી હરો તો એ કાંઠે બેસી નહારો રે,
“પુરુષ હરો તો એ દરિયો ડોળી નહારો રે.”

[તેજમત્ર ઠાકોર : રઠીયાળી રાત ભા. ૩]

દૂધા કાચ તણા, મિતરું પાસેથી મળ્યા,
રાવતિયો રહામાં, ખાતે નવરાવું ખીમરા. ૧૧

[બદેન કહે છે : જો જાણ ! આ કાચના સીસા તો મારા બ્દાવા
મિત પાસેથી મળ્યા છે. મારા દરવાખા રાવતિયો આદિર ખીમરા
હો છે, તેને દૂં આ સીસા ભરી ભરી રેડીને ન્હરવાયેલ.]

ચરિયે રસ્તામાં હોડસુ અમંતલ સુન જેમે છે :

રાખી ભેરવ કળકળે, જમણાં જાંગળ સાય,
હોડી ખંભાતણુ છં બણે, (જ્ય) સંઘ દ્વારકા ન જાય. ૧૨

[આપણા સુધની રાખી જાણુએ ભેરવ (ચીજરી) નામનું પશી
કોસો પડે છે; અને દરણાં જમણી જાણુ ઉતરે છે. હોડી ખંભા-
ત જેમ કહે છે કે આવાં અપચકનને લીધે આ સંઘ દ્વારકા નહિ
જોઈ શકે છે.]

આજુની અધરાત, બે બે પંખી બોલિયા,
વાલ્યમાં તમણી વાત જોડી હોએ ખીમરા ૧૩

[અપચકન પણ અપચકન થઈ રહેલ છે : આજુની અધરાતે દૂ
કાંઈ દની ત્યાં મેં બે પશીઓની એક સામગ્રી અમ નવ વાચા સાબળી.
બેય વાણી પાવાના શ્રિવત્તન ઉપરની આકૃત સુચવે છે. એક કંઈ
હોય, તો તે બ્દાવા ખીમરા ! ત.શ. વિશે બે જોડે જ પડે !
જો બીજા સમા બ્દાવા ઉપર જ બે અમંતલ ઉતરે.]

દરિયા પહોંચ, તો ત્યાં પશુ રાતે બેજ અમંતલ બણમથા !

મંદિર, (બને)અવળું સપનું આવિયું;
યુ' (હો) સગે વીરાં (જય) જોડું તમણું ખીમરા ૧૪

[દરિયાના દેવળમાં સુતી છે, ત્યાં પશુ અને બચકર માફ રવજુ-
ન. બંને કાળ આત્મજનનુ મિત થયું છે પ્રભુ ! એ સ્વપ્નું
જ પડવાનું હોય, તો મ.શ. સમા જાણને વિશે સુમેથી સાચું
પશુ મારા શ્રિવત્તમ ખીમરાના સબધમાં તો જોડું જ નીવડે !
કે મરે, પશુ પિયુ ન મરે.]

[ચોધાર રડતા અને રોક્ષા મથતા ખીમરાને લોહણ સમજાવે છે :
 જો ખીમરા ! આમ જો, આ અમારો જનસંઘડિતાવળથી આસ્થા
 નથી છે. એ હવે રોક્ષા રોક્ષાતો નથી. હવે રડ ના, હે રાવલિયા
 આહિર ! હવે મને વિલંબ કરાવ ના, મને રાજી થઈને રજા દે.]

અરે લોહણ ! તું પાછી નહિ આવે ! આવી ખારી જમિમાં તને
 નહિ આવવું ગમે તો ?

ખીમરા ! ખારો દેશ, મીઠાખોલાં માનવી,
 વળતાં વિસામો લેશ, ખેડી મ કર ખીમરા ! ૮

[હે ખીમરા ! આ બધો પ્રદેશ તો ક્ષારવાળો છે, પણ એમાં
 તારા જેવા મીઠાખોલાં માનવી વસે છે. માટે જ હું આંહી ચાકસ
 આવીશ, પાછા ફરતી વેળા હું આંહી વિશ્રામ લઉંશ, માટે અત્યારે
 મને રોક્ષા રાખ નહિ.]

તોયે ખીમરો કહ્યાંત છોડતો નથી. લોહણ ક્રોધાવે છે :

વીસે દિ'નો વઢાડ, આઠે દા'ડે આવશું,
 રો મા રાવલિયા, ખારે આંસુડે ખીમરા ! ૯

[તું રડ નહિ. ખારાં આસુ પાડ નહિ. મેં તને વીસ દિવસે
 પાછી આંહી પડોચાડવાનો કાલ દીધો છે, તેને બંધે હવે તો હું
 આઠ જ દિવસમાં પાછી આવીશ.]

૩ : દારકાને રસ્તે

રસ્તામાં લોહણનો ભાઈ બંદેનના હાથમાં સીસા દેખે છે, પૂછે છે :

કૂંપા કાચ તણા, મારગમાં ક્યાંથી મળ્યા,
 મૂંઝી દે મોલણ ! ખટક બેડી ખીમરે. ૧૦

[હે બંદેન ! તને રસ્તામાં આ કાચના સીસા ક્યાંથી મળ્યા ?
 હું છાંદ દે એને. તને ખીમરાની હત દાગી છે એ કીક નથી.]

૧૫૧ નહિ. નહિ. મારે દે ખીમરા ! હું નો એક પ્રવીણ સલામને
દેશીને આંદી તારી પાલકા જામી નખાવીશ.]

૫૧૧ તો એ જામી ભરે સદા દોષ એકું ચિંતવતી, જામીમાં
કષ્ટમેશ ખીમરાને આશીર્વાદ કરે છે. પામલ જની જામીને હરે છે :

જામીઆણાં અમ ઉર, જોમુ તોય જાંગે નહિ,
બળ કરતી હું જોડી, (તારી)જાંબી માથે ખીમરાં ૩૦

[હું તારી જાંબીની સાથે એવી પડીને મારાં ચીવનભરપુર આખી-
ર રાનો દબાવું છું તો પણ એ અસાધ્ય નથી. આદ આશીર્વાદ
કરીને જાંબી હુંડી નાખું એકું વાલ છે. પરંતુ વધુ એક કરતાં હું
હું છું. કેમકે રાજાને ઉદ્ધરું તારી જાંબી જાંગી ભવ !]

ખીમરા ! મોટી જોડ, માણસને મરવા તણી,
જાગે લાખ કરોડ, ઇ જોવી એકાદ નૈ. ૩૧

[જો ખીમરા ! માનવીને બીજા તમામ એક આપવાની વાત
કહે છે, પણ પોતાના શ્રિવલ્લભની પાછળ મરવા નેટકું રવાનું
નહી દરિદ્ર છે. બીજાં લાખો તુકરાન ખીમરા સમય, પણ માણસેવાની
વાતજાલ છે. હું મારી પાછળ મરી જાઉં સમય. તારું આત્મ-સમર્પણ
મે રીતે એક છે. હું પણ એક કરી જતાવીશ.]

સંદોર અઢાલે સગાં, દીવો ને નાળીએર દોય,
(ખી)જોડણ અઢાલે લોય, (તારી)જાંબી માથે ખીમરાં ૩૨

[દે ખીમરા ! તારાં બીજા સર્ગ તો આંદી આવીને તારી જાંબી
જાગે આંદર અઢાલે છે, દીવો પ્રમદાલે છે, નાળીએર મરે છે. પણ
જોડણ તો આંદરને બદલે પોતાનું લોહી અઢાલીને તારી જાંબી
જાગે રહી છે.]

ખંભાતથી હાલી ખીમરા ! નાવા જોમતી ગય;
અધૂરા લખ્યાંતા આંકડા, રાવલ અધવચ રહી. ૩૩

[દે ખીમરા ! જોડણ છે ખંભાતથી નીકળીને દારકાના જોમતી-તીથ
જાગે ગય, પણ એના ભાવ-લેખ અધૂરા દગા. એટલે એ પાછો
ફેર ન પડેથી સમય; અધવચ રાવલ ગામમાં જ રહી ગય.]

પંથી ! એક સંદેસડો, ટાલાને પહુંચાય;
જેબન-કળિયું મોરિયું, લગર ન જેઠા આવ. ૩

[જો પ્રસાદ ! આરા ટાલાને એક સંદેસો પહોંચાડ્યો : કે જેબન-કળિયું કળી દવે તો ખાલી છે, જ્યાં તે હું ભગસી આવીને એના ઉપર મી નથી બેસતો !]

પંથી ! એક સંદેસડો, ટાલાને કહી જાવ,
જેબન-હસતી જાગિયો, અંકુશ લઈ ઘર આવ. ૪

[જો પંથી ! ટાલાને એક સંદેસો કહેલો, કે જેબન કળી કાઢી મરોનમત બની ગયો છે, મટિ હે ભાવત ! દવે તો હું અંકુશ લઈને ઘેર આવ.]

પંથી ! એક સંદેસડો, ટાલા લગ લે જાવ;
જેબન-ચંપો મોરિયો, કળી ચુંટનકું આવ. ૫

[જો પંથી ! એક સંદેસો ટાલાની પાસે લઈ જા, કે જેબન કળી મંપા-ગાઠ મોરી લાધો છે. મટિ હું માળી બની કળીઓ ચુંટવા આવ.]

પંથી ! એક સંદેસડો, ટાલાને સમજાવ;
જેબન-આંખો ફાલિયો, શાખ ન ચાખે આવ. ૬

[હે ટાલા ! જેબનનો આંખો ફાલ્યો છે, જ્યાં હું એની શાખો જાખવા મી ન આવે !]

ટાલા તુંથી ડોર જાલ, (૨) ચરે જંગલરો ધાસ;
દન ઉગી દન આથમે, કરે પધારી આશ. ૭

[જો ટાલા ! લાસલી તો પડ્યો ખજૂં સારો; જંગલમાં જંગલે દેખો ! આ ધાસ જ ચરે છે, જ્યાં વિવસ જંગલે સંજ પડે. તે વેળા તો એ ધાસ જાનવારો પડ્યોને ખજૂં દેર આજ્ઞાની-પાટના વાજે-પાટને મળવાની જગ્યા પધારે છે.]

૧ : વિવાહના બોલ કોલ

ચાર જણાં ચોપડ રમે, પારસ પીંપળ હેઠ;
નળ પીંગળ સંગી હુવા, (જે દિ') મારૂં દોલો પેટ. ૧

[ચારે જણાં-નળ અને એની સ્ત્રી તથા પીંગળ અને એની પત્ની-પારસ પીંપળના ઝાડ નીચે ચોપાટ રમતાં હતાં. તે ટાણે મારૂં અને દોલો, બન્ને પોતપોતાની માતાના ગર્ભમાં હતા. આવે રૂંદે સમયે નળ અને પીંગળ વચ્ચે ભાઈબંધી બંધાઈ.]

પીંગળરાવરી પદમણી, નળરાજરો ઢોલ;
જખહીં પોલ્યાં પારણે, તખહીં ૧જોલો બોલ. ૨

[પદ્મિની મારૂં પીંગળરાજની પત્નીને પેટ જન્મી; અને દોલો નળરાજની સ્ત્રીને અવતર્યો. એ બન્ને બાળકો પારણે પોદતાં હતા ત્યારથી જ માબાપોએ બચ્ચાંના વેવીચાળના કોલ આપ્યા હતા.

૨ : વિજેગણના સંદેશા

આટલી જન્મ-કથા અને વિવાહના બોલ કોલની વાત પડી, હજાં વર્ષો સુધી શાં શાં વીતકો વીત્યાં, તે દર્શાવતો એક પશુ દોલો નથી. વીસેક વર્ષનો ગાળો વહી જાય છે. દોલોનો ધર-સંસાર તો માલવણની સાથે લીસોસ્રો આવી રહ્યો છે; ત્યારે ખીચ બાણુ દૂર દૂરના મરૂં દેશમાં ભરજોગનીયે ઝોલાં ખાતી મારૂં દોલોને માટે જ જાહે છે. એને તો જાણ થઈ ગઈ છે કે પારણે પોદ્યાં હતાં તે દિવસથી એ દોલોને વરી છે. એને ખીજે પરણુ-વું નવા. કેટક દિવસ દોલો આવશે એવી એને આશા છે. પશુ જોગન તો હવે હોલે ચડ્યું છે. ધીરજ વણી તવાઈ રહી છે. આશયે વહેના પંખીની સાથે, અથવા કદાચ મારોથી નીકળતા મુલાકાતોનો જોરે મારૂં દોલોને સંદેશા મોકલે છે :

૧. 'બોલ બોલ' એ પ્રયોગ હજુ પણ લોકસમૂહમાં પ્રચલિત છે. એનો અર્થ 'વિવિધતા (વિવાદ) કરવું' એ છે.

મારૂં જોડી પાલળી, જોડી પાન ન આપ;
દીકરી આંખે ચઢે, સંકેતી નખમાં સુમાય. ૧૧

[મારૂં જોડી નો પાલળી છે, કે જોડી જોડી એટલું પણ જાન્યું
એ નહીં જાન્યું. જોડી જોડી એટલું જાન્યું છે કે જોડી જોડી તે
આપમાં થયે; અને સંકેતીએ તે નખમાં સુમાય નય.]

મારૂં જોડી પાલળી, જોડી જાંતરી પાર;
માલનાં પગ લટકે, (તો) કટકા થાય હો—આર. ૧૨

[જોડી પાલળી તલવરની પાર દોષ છે, તેની પાલળી મારૂં છે. જો
જોડી જોડી એટલું પગ લટકવાથી એ પગ નય, તે જોડી સંકેતી
વેચાર દુકાન થઈ નય, જોડી તે જોડી નાનું છે.]

જંદનરી મારૂં ઘડી, (તેનો) ઘોડો રહિયો પાસ;
(તે) ઘોડોના ચઢિયા ઘડિયો, ચોડિયો લઈ આકાશ ૧૩

[જંદનરી પ્રથમ તે મારૂં જંદનના લાકડામાંથી ઘડી કાઢી.
એ ઘડિયા પછી જંદનનું જે ઘડી (દુકાન) બાજી રજુ, તેમાંથી
જંદનરી જંદનના બનાવ્યો, બનાવ્યોને આપાતે ચોડિયા.]

૪ : મારૂંને મજબા મારેની સુસાદરી

આવી ગુણીયત મારૂં : જે આટલાં વર્ષોથી મારી જ વાટ
જોઈ જોઈ, પોતાનાં જોગન સુગમવાની જોડી રહી છે—તેને મે
કેમ વિસારી! ટોલાનું અંતર દહવા લાગ્યું. એ અધીરો બન્યો.
હવે તે આજે ને આજે, દાવે વાટયો ચડે તે પડેલાં જ મારૂંને
દેશ પડોંચે રહ્યું. વચ્ચે વિચારી રજુ પડ્યું છે તેને વજારી નહ્યું.
મારે આંગળે અનેક પવનવેગી સાંદીઆ આંખ્યા છે, તેવું આજ
પારખું થશે.

દાલો ચિત્ત વિચારિયો, મારૂં દેશ અલગ;
આપણું જામ જોઈએ, જરૂર લા દુહો વગ. ૧૪

• જરૂર લા દુહો (દુહોનો) : જંદનો

પીળી પાંખરા પોપટા ! જઈ ઢોલાને કેહ;
મારૂં મન ઉંચું કિયું, છાંયા કાંઉ ન દેહ ! ૮

[એ પીળી પાંખના પોપટ ! તું ઢોલાને જઈ કહેજે, કે તેં મારૂં મન અધીરું કરી મૂક્યું છે. તું મને તારી છાંયડી કાં નથી દેતો ?]

૧મત તું જોલે મોરલા ! ઉડી મ ખેસ ખજૂર;
થાને જળથળ દૂકડો, માને વાલ્યમ દૂર. ૯

[ખજૂરીના ઝાડ પર ખેસીને ટહુકાર કરતા મોરને મારૂં કહે છે “ ઓ મોર ! તું ખજૂરી પર ખેસીને જોલ નહિ. તું શીદ પુકાર કરેછે ? તારે તો જળતું સ્થળ નજીક છે; પણ મારે મારો પ્રિયતમ ઘણો દૂર છે. તારા ટોકાર થકી તું મને એ પ્રિયની યાદ વેધુ વેદનાભરી કરી મૂકેછે.]

૩: ઢોલાને મારૂં વિષે જાણુ

ચારણ, ભાટો, કેં કેં મુસાફરો મારૂંના દેશમાંથી ફરતા ફરતા ઢોલાને ગામ આવે છે. મારૂં અને ઢોલા વચ્ચેના વિસરા-એલા બાળ-વિવાહની જાણ કરાવે છે. મારૂંનાં શીશ, તપ અને તલખાટ કેવાં તીવ્ર છે તેનું ભાન આપે છે. ઢોલાના અંતરમાં પ્રીતિનો ઉદય થાય છે. એ પ્રીતિમાં વધુ રસ પૂરવા માટે પ્રવાસીઓ મારૂંનાં રૂપની સ્તુતિ કરે છે:

મારૂં એસો પાતળી, જેસી રાણુ ખજૂર;
થોડાખોલી ઘણુચવી, (તેને) કેમ વિસારી દૂર ! ૧૦

[મારૂં શરીરે કેવી પાતળી છે : ખજૂરી અને રાણુના ઝાડ જેવી : એવી સુડોળ, થોડું જોલનારી અને ઘણું ચાવનારી (કંડો વિચાર કરનારી) શુણ્ણિયલ સીને તેં શા માટે વિસારી છે ઓ ઢોલા !]

૧. આવો જ ઢોલો બીજી એક કથામાં છે:

કોયલ સરવે સાદડે માઝમ રાત મ જૂર !
તારે આંખા દૂકડા, મારે દેશળ દૂર.

દોલો અંતરની વાત કહી શકતો નથી. મુંઝાણને હમો રહે છે. હમો હમો નખ વડે જીત જોતરે છે. માલવજી એને પંપાણને પૂછે છે:

દોલો ! કેમ દયામણુ, 'નખસુ' જોદો જીત,
અમથી તે કુણુ આગલી, ચડી તમારે ચિત ? ૧૮

[દે દોલો ! આમ દયામણુ' એકાં કરી હમા હમા નખ વતી રિવાજ શા માટે જોતરી રહ્યા છો ? કોણું ચિંતન કરો છો ? મારાથી અધિક પ્રિય એવી કોણુ સી તમારા ચિતમાં ચડી છે ?]

દોલો બાંધે ધોતીઆં, માલવજી ધાન ન ખાય,
જોટા ધાને કેહેલિયા ! દોલો ગામ ન જાય. ૧૯

[મુસાફરીએ ઉપરવા માટે દોલો માયા પર ધોતીયું (પાપડ) બાંધી રહ્યો છે, એ દેખાને માલવજી અન્ન ખાતી નથી. ઉટની પાસે જઈને માલવજી કહે છે કે 'એકો બાહ ઉટ ! હું' અને હંજોડો બની જવાનો રોજ કરેને ! તો મારો દોલો મુસાફરીએ ન બધ.]

હંડ બલે કે કાતર આપે છે :

જોટા જ્યાં તો ફુડાંબ ખાં, બાંધો જૂખ મરાં,
જાડું દોલારે સાસરે, (તો) હરિયાં રમુંડ ચરાં. ૨૦

[ના, ના, હું હંજોડો બન્યાનો રોજ કરું, તો તો મારે 'દાખ' ખાવા પડે. અને પછી ચલાવ નહિ એટલે ખીસે બધાવા બધાવા મારે જુપે મરડું પડે. તે કરતાં તો હું એ દોલોને સાસરે-મારને પર-બાઈ તો ત્યાં મને લીલી લીલી અમની દીવાનો આસે કરવા મરડો.]

૧. 'નખથી જીત જોતરવી' એ કાંઈ દહા વિચારની, મનની મુંઝવણની-કોઈના સ્મરણની નિશાની છે.

જો (વાડ), ખાં (ખાઈ), મરા (મર), એ જ્યાં ચડણી બાધમાં ૧૫ છે.

[જોડાંબેલ : પદને એવા પર ઉપર અનુપવના દે.દા વડે દાખ દેખતો ઉપરવાર ચાલે છે] ૨ મુંડ : અવ

૫ : માતૃવન્ન દોષો ઘટે છે

જનમાના નાસી જટેલા દોષાના સચડ ભેદી ભેદી માતૃવન્ન
દોષની રેલથી દંભાસી પનિનો પિણા થે છે. સુખ રણુમાં, એક
ભાગવાને લીડુંછમ દેખીને, માતૃવન્ન ભેને પૂરે છે :

‘‘યિ યજ નજ વેગજો, તુ કિમ લીલી જળ !
તો સીંધી સલજ્જો, (૫) મે વૂઠો અણુગાળ ૩૦

[યિ અર્થ : આ યજનું તજ તો પણ હું છે : પાણી તો વાસણી
તે દૂર છે : જ્યાં તું લીલીછમ ક્યાંથી થઈ ગયું. હાં તો કેમ
જાને તને આંદો પાતાની મસખાસો પાણી સીંધું દો, અથવા
આંદો ભાસીતો વરસાદ વરસ્યા દો.]

લીલી જળ ભણે ઉતાર આપે છે :

‘‘તો સીંધી સલજ્જો, મે ન વૂઠો અણુગાળ;
આંદોથી ટાલો પરવરો, કરલે બાલી ડાળ. ૩૧

[તથી મને કેમ સલજન પુરુષે પાણી રેડ્યું, કે નથી મારા પર
વરસાદ વરસ્યા. પણ હું સુખભેલી હતી તેમથી લીલી તો એ કારણે
તે મહા હું કે આંદોથી ટાલો નાખતો મેમીજન નીજયો હતો તેના
પર મારી ડાળને મ્હોમાં : લીધી હતી. એના સ્પર્શથી હું નવપલ્લવિત
તે મહા.]

માતૃવન્ન આગળ વધે છે : પણ પછી તો મુજી કાળુ ખરતી પૂરી
મે કાલવ વાળો પ્રદેસ આવે છે : પેતિ હવાય બને છે :

‘‘મે તાં વાઇ ઉતાવળી, રટાકરડી તજિયાંહ;
કરલે કાલવ લાંબિયા, યજવટરી યજિયાંહ. ૩૨

[ટાકરડી (કાલુ) જમીન ઉપર તો હું ઉતાવળી આવી યજી.
દે અત્યાર મુખીમાં દોષાના જટે તો આ યજ પ્રદેસનો કાલવ
જમી નાખ્યો છે. કરે હું એને નહિ પહોંચી શકું.]

૧. હું તો વહી ઉતાવળી ૨. કાલુ તજ વાળી જમીન

માર્ગે કોઈ મુસાફર મળે છે, ઢોલો એને પૂછે છે : હે બાઈ, કે
છે મારનાં રૂપ ? મુસાફર એને ખોટો જવાબ દેધને દીખળ કરે.

મારૂંરો ચમકો ગિયો, ગિયો બાલપણ વેશ,
નેણારી વાંકય ગઈ, પંજર હૂવા કેશ. ૨

[મારના રૂપનો ચમકારો તો ચાલ્યો ગયો. એનું બાળ એ
તો ગયું. એનાં નયનોની ભમરોની બંકી છટા પણ ગઈ. એના માથા
કેશ પણ ઘોળા બની ગયા. એવી મારને મળવા તું શું મૂર્ખ બન
હોડી રહ્યો છે !]

સાંભળીને ઢોલો થંભી રહે છે :

ઉભો થળવટ એકલો, એવડ માંહ અમનન;
મારૂંને મળવા તણું, લાગું પણ પલ મનન. ૨

[થળ (પારકર)ના રણમાં અસ્વાર એકલવાયો ઉભો થઈ રહે
મારૂંને મળવા માટે એનું મન પલેપલ આવર છે.]

ખાલે વટેમાર્ગ મળે છે. ઢોલો પૂછે છે : એ બાઈ! માર કે
દીકી ? મુસાફર કહે છે :

ઉંચે ટીંબે અજવાસડો, બાણે વીજળિયાંહ;
મારૂં ધનરી દામની, ઝળકી પાંસળિયાંહ. ૨

[હંયા ટેકરા ઉપર (એક હંયા ગઢને ગાંબે) મેં અજવાસ
લખકારા દીધા. મેં બાણું કે એ આકાશની વિજળી દરો, પણ
વિજળી તો મારૂં હતી. ને એ તો એનાં અંગની પાંસળીએ લખકા
કરી રહી હતી.]

સાંભળીને ઢોલો પથે પડે છે. સાંજને પહોરે રાત્રીને સામે પા
ઉતરે છે. મારનાં ધામ એની નજીક આવી રહ્યાં છે. તે વખતે રણ
પાછલે કઠિ શું થઈ રહ્યું છે :

[માર પવિદાસ કરીને જનર આપે છે : “હું” તો મોખી હતી. કૃષ્ણનારમાં હું મોકળ મથુરાની મહીષેધમાં મઢાલી હતી. કૃષ્ણના હાથમાંથી વાણીને હું નાસતી હતી, નાસીને દૂર નીકળી અડ; પણ તો શરણે આ ધગની મરુમિમાં રહી ગઈ.]

મેં મિલન-મુખની વચ્ચે દોલો અને માર પોતાના ખરા ઉપકારક મિત્ર કંટરે તો તેજ ન બની મર્વા. એને તો પચમાં રાખવું નાખીને બાંધો ન શક્યો છે. બાનબૂધ્યા પ્રેમીઓને કંટ મેલું આ છે :

કાળે માથે માનવી, બગરે માથે ઉંટ;
નગુણા નરને ગુણુ ક્રિયા, (તેલ) બાંધી કરિયા ટૂંટ. ૪૭

[હું કંટ બિચારો બૂરા રંગના માથાવાળો, કાળા રંગના માથાવાળો (શરી) મનુષ્યાની કૃતખતા છું સમજ સકા. આવી નગુણા માણસ જણ મેં ઉપકાર કર્યો, તો એણે તો મારા પત્ર બાંધીને મને કુંટીઆ ન કરી મૂક્યા.]

અને મારા તે તો મને કાંઠિનો ચારો નાખ્યા; પણ

કરલો કાંટા નહીં ચરે, ચરે ન ફળા ઉંટ;
લલેરો લાંધણુ કરે, (એ) આખેલ ચંદણુ રૂખ. ૪૮

[હું કેદેલિયા ભવનો કંટ : હું કાંઠિનો ચારો ન ચરું. એ તો ખીલ દલકા સહીઆ ચરે. હું તો ચંદનનાં લાડ આજનારો-કંઠો થા. ન મળે તો બૂખ્યા રહું.]

સોરઠી મીન-કથાઓમાં મુખી અંતવાણી આ એકલ છે. એને અંત કૃંગાર તરફ દોલે છે. અંદરનું કાવ્ય પણ મારવાડી દળના દોહા-એનું છે, સોરઠી સોરઠાઓનું નથી. કથાનું વાતાવરણ વડું સોરઠી નથી. આખી ન રચના ખૂબ એકલ દાસની-ને તે પણ કેટલે રાજ-આમિત મારવાડી ચારણની હોવા સંભવ છે. લોકસમૂહના હાર્દમાંથી પ્રવર ધબલ આ કૃતિ નથી. એ.

[હાથમાં દીવો પ્રગટાવીને મારૂં મહેલ પર ચડે છે. હનુમાન નાણે લંકા સુગ્રાવીને ચાલ્યા નય છે.]

મારૂં સૂતી અટારીએ, રતડો પલંગ બિછાય;
તારા તરવરિયું કરે, ચંદ્ર રિયો લલચાય. ૪૨

[અટારી ઉપર લાલરંગી ઢોલીએ બિછાવીને મારૂં સૂતી છે. એને દેખીને નાણે આકાશેથી તારલા ઝબૂકી ઝબૂકી એને મળવા માટે વર-વરાટ કરી રહ્યા છે, ચંદ્ર પણ નાણે લોભાય છે.]

નવા મો'લ ને ધણુ નવો, નવી જવાની નેહ;
ઠાકર ઘેર પધારીઆ, મોતી વરસ્યા મેહ. ૪૩

[નવા મહેલ, નવી સ્ત્રી, નવી જુવાની ને નવો સ્નેહ : પતિ ઘેર પધાર્યા. મોતીના નાણે મેહુલા વરસ્યા.]

કોરી ગાગર મદલરી, હેમ કટોરો હાથ;
રાણી ભરે રાખા પીચે, ધન આજુરી રાત. ૪૪

[મદિરાથી ભરેલી નવી ગાગર છે. સ્ત્રીના હાથમાં સોનાનો કટોરો છે. ભરી ભરીને સ્ત્રી આપે છે, ને પુરૂષ પીવે છે, આજની રાત ધન્ય છે.]

મરૂંભોમની પુત્રીના મુખ સામે નિહાળતો નિહાળતો સોરડ-આળ
અચંબો પામે છે : પૂછે છે :

ખીજડ ઝાડ ને ભુરટ ખડ, ઉંડો નીર અથાહ;
*ઢોલો પૂછે મારૂંને, (યારો) એવડો રૂપ કથાહ. ૪૫

[એ મારૂં ! તારી જન્મભોમમાં તો ભુંડાં ખીજડનાં ઝાડ છે : ભુરડાં ધાસ છે : ને અથાગ કુંડાં પાણી છે : છતાં તારું આવડું મોટું રૂપ કય. થી ?]

*મેં મથુરામાં મહાલતી, ગોકળરી ગલિયાંહ;
ક્ષેત્ર કુંવરધી નાણુહું, થાક રડી થલિયાંહ. ૪૬

*આ ઢોલોએ બતાવે છે કે મારૂં જ મરૂંભોમની પુત્રી હશે અને ઢોલો ચાહે તો સોરઠનો, ચાહે કચ્છનો પણ વાસી દોય.

ની નજીક વડલા દેડે આવેલી વાવમાંથી પાણીનાં બેડાં બેંચી
લાવે, એ વાવના થડમાં તળાવ હતું ત્યાં નદાવાળીવા જલધ, અને
બેનજી દિવસે માખણ બેળું થાપ તેનું ધી કિતારી, તાવજી ભરી
રતીઆણા શહેરમાં વેચી આવે. સારે સારે બેંગે સાર કપાસીઆ,
પર સાર દાણા, ગોળ, તેલ કે અસાસા લેતી આવે.

એક દિવસ એ નવ નેસની બીજી દેટલીક બાઇઓની સાથે આ
આદિર-આલ નાગમદે પણ પોતાની તાવજી વેચવા રતીઆણા
શહેરમાં આવે છે અને એક વાણીઆને દાટડે સદુ નેસડીઓ એક
પડી એક પોતાની તાવજીના તેલ કરાવે છે. કુમારિકા નાગમદેને
વારો આવે છે. વાણીઆનો ગ્રામવાં માંદેના વાસજીમાં પોતાની
તાવજીમાંથી ધાર કરીને પોતે ધી રેડી રેડી છે તેજ ધડીએ બગરે
અવાજ પડ્યો કે નાગવાળો આવે છે. પવિત્ર રાગપૂત જીવાન
નાગ સદુ માખણોના રામરામ ઝીઝનો ઝીસતો બગર સોંસરો
ધોડે ચડીને નીકળે છે, અને એક દુકાને જીવાન વહુડીકરીઓનું
જૂથ બેંકું નેંધ પરનારી સામે ન જોવાય એ ભાવે એ બાજુએ
પોતાના મોં આડે દાસ દાંડી દે છે.

નાગમદેએ કાંઈમાંથી આવતાં આવતાં માર્ગે અનેક ઠેકાણે
તેમજ આંદી નેસડાંમાં આ નાગવાળા વિશે મીડી મીડી વાતો
સંભળી હતી. જોવાની ઇચ્છા ગ્રામ દિવસની હતી. આજ મીટ માંડીને
નિદ્રાજવા રહી ત્યાં પેહું પોતે રેડતી હતી તે તાવજીનું ધી દામમાં
પડવાને બદલે ભોંય ઉપર ઢોળાયું. પલકમાં ગ્રેમ પ્રગલ્થો.

હરીવાર તળાવકડે મળ્યાં. નાગનું અંતર પણ અપેંજી થયું.
શાદ ન રહ્યું કે એક રાગપૂત છે ને બીજું આદિર છે : એક ગુમ
ધણી છે ને બીજી ગરીબ માણધારીની દીકરી : બેડનાં નોખ
નોખે ઠેકાણે સગપણે ય થઇ ચુક્યાં છે. બેમાંથી એકેયનાં માખા
કળે જ કેમ ? હલકું આ તો અનર્થ થશે એમ સમજી નાગ
મદેના બાપે ત્યાંથી ઉઘાળા ઉપાડ્યા. શીધારનો નેસ એક દિવસ
પ્રમાતે સુનસાન પડ્યો. નાગ આવીને એ ખંડિયરમાં મૂ-
કતો હતો. મળ્યા વગર કે બગર પણ ઠંઠાળ્યા વગર જે ચાલી
મધ છે તેને સંભારનો હતો. એવે ટાણે બમતાં બમતાં ત્યાં એક

નાગ-નાગમદે

ગો હિલવાડમાં ગિરકાંઠાનું રાજૂલા ગામ છે. ત્યાંથી ત્રણ ચાર માત્ર ઉપર સરોવરકું નામે નાનું ગામકું છે. અસહન કાળમાં ત્યાં એક સતીઆણા નામનું નાનું શહેર હતું; વાળા રજપૂતોનાં ત્યાં રાજ હતું. ગામધણીનું નામ ધમળવાળો બોલાય છે. એને ઘેર નાગવાળો નામે જીવાન દીકરો હતો. નાગનાં રૂપગુણ અને વીરત્વ વિખ્યાત હતાં.

સતીઆણાથી એકાદ માત્ર આગે એક કુંગરાની ધાર પડી છે. અત્યારે એ ધારને સરધાર નામે ઓળખે છે, પૂર્વે એને શ્રીધાર કહેતા. ત્યાં માત્રધારીઓના નેસ પડતા. એને શ્રીધારના નેસ કહેતા. નેસવાસીઓ દારને પાણી પાવા માટે સતીઆણા શહેરના મોટા તળાવ ઉપર હાંકી જતાં.

એક વખત એ શ્રીધારની તળેટીમાં એકસામટા નવ નેસ પડ્યા. એક નેસ નેડા શાખાના આદિરનો હતો. નેડા આદિરને ઘેર નાગમદે નામની બરજીવાન દીકરી હતી. નાગમદે પોતાના બાપના નેસમાં રોજ પ્રભાતે બેસેનાં મંત્રીનું વસોણું ધુમાડે, નેતરાં તાણુતી તાણુતી પ્રભાતીઆં ગાય, શ્રીધારથી હોટે સતીઆણા-

---

*નેડો એનું નાનું નામ મુલો નેડો કહે છે. એ કચ્છથી આવેલા એવું બોલાય છે

[શ્રીધારના નેસવાણું સવીઆણું શહેર સામેસાચ સદુ નમરોની
મંદર સાથે નગર દહાં, એની બલરો બહોળી હતી. એવું રાજ પશુ
વિધિસિદ્ધિ બરપૂર દહાં.]

સવીઆણું સરધાર, એય તરોવડ ટેવીએ,
એકે વણજ વેપાર, બીજે મરમાળાં માનવી. ૨

[સવીઆણું શહેર અને શ્રીધારનો નેસ, એ બન્નેને એકસરખા જ
સમજાવે. કેમકે એકમાં જેમ ધીકતાં વાણિજ્ય વેપાર દર્શાવે, તેમ બીજામાં,
એ નાવું મામડું છતાં, મર્માણ, રસિકતાં, હેવાળવાં (નામમદેસરીનાં)
માનવીના વાસ હતો. એકમાં રણુલ દ્રવ્યસંપત્તિ હતી, તો બીજામાં
સૌંદર્યની ને રસિકતાની સમૃદ્ધિ હતી.]

જે સવીઆણું શોખ, સરધારે નહિ શોખ તે;
લાલકવાયાં લોહ. પધારીએ કુલ પાયરે. ૩

[સવીઆણું શહેરમાં જે પ્રાજ અને વિલાસ છે, તે સરધારનાં
નેસમાં નથી. સવીઆણુંનાં રસિક લોકો તેા પાયરીને કુલે છે.]

એવું એક મર્માણ માનવી માથા પર ધીની ઠાવણુ લઈ એક
દિવસ સવીઆણુંની હાટબલરે વેચવા આવ્યું. એનાં વીરલ અને
રૂપશીલ સમિત્વનાં દંતાં તે નવજુવાન નાખને દીરો. અગિયે ત્યાં વેચી
રહી એટલે વાણિયાના વાસણમાં ધી ડહવનારા કંકુરણુ દાઢ લલ્લ
જુલવા : વાણિયા કહે કે "ભાઈ, સાચું ધ્યાન તો રાખ! તારું ધી
લોભાય છે!" પ્રાદ પધેલી નાખમદે જવાળ વાલે ૪ :

ધોળ્યાં જાવ રે ધી, આજૂના ઉત્તરનાં !
ધન્ય વારો ધન્ય રીં, નિરખ્યો વાળા નાખને. ૪

[મારી, આજના એક દિવસની કાસમાંથી હતરેકું ધી મૂલ મળવું
હોય તો કલે મળે. એટલું તુલ્યાન રી વિલાસનાં ૭૧ દેવડે જાજ
તો એ નાખને નિરખ્યા. આજનો દિવસ અને આજરો મરો ધી
હતાવનાં વારો તો ધન્ય બની.]

૧. તરોવડ : સરખાં. શોખનાં જાવ ? (જ. જાવ.) ને રીંડો
મરોજ અતિસથ મરદાર અને હનિવાદી છે.

પમમાંગલો ખોડો પાડો બેઠેલ દીડો. પાડાની ડોડે ચિઠ્ઠી બાંધી હતી. લખેલુ કે નાગ ! હું ફલાણે દિવસે આવીને તને સરોવર-પાણે ચંકરના દેવળમાં મળીશ. મારા બાપે તે દિવસે મારાં લખ કરવાનું કરાવ્યું છે, પણ હું તો તારી ચમ ચુકી છું.

માવતરે તજેલો જીવાન નાગવાળો રાજરિદ્ધિ અને રજપૂતાણી સાથેના ધરસંસારની લાલચ છોડી નાગમદેની વાટ જોતો દેવળમાં બેઠો. બહુ બેઠો. વડાડ પ્રમાણે પહાડ-કન્યા હાજર ચમ નહિ. હવે જો ક્યાંથી આવે ? નદિ આવે. બાપે પરાણે પરણાવી દીધી હશે. મારે હવે જીવીને શો સ્વાદ કાઢવો છે ? પોતે પેટમાં કટાર નાખીને દેવળમાં જ આત્મદત્ત્યા કરી. પગથી માથા સુધી ફાળીડું ઓઢી લીધેલું શમ પડ્યું રહ્યું.

માવતરના પંજમાંથી નાસી છૂટતાં નાગમદેને થોડું મોઢું થયું. પણ જો વેમ કરતી આવી પહોંચી. રાત હતી. મંદિરનાં બારણાં અંદરથી બંધ હતાં. બંધ કરીને જ નાગ મુલો હતો. નાગમદે માને છે કે હજુ નાગ આવ્યો નથી. પછી અંદર નજર કરતાં નામને પિછોડી ઓઢીને સતેલો દીડો. સમજ કે ઢોંગ કરે છે. કદાચ ફરી બેઠો હશે ! ધણાંધણાં મેણાં ને વિનવણાં કર્યાં. પછી લાચું કે મરનીંદરમાં પડ્યો છે. જગાડ્યો જમતો નથી. પ્રભાતે લોહીનાં પાટોડાં ચૂક્યાં. નાગમદે પણ પોતાની ખાતર પ્રાણ છોડનારની મોઝમાં જ સદાને માટે સૂતી.

સરોવરના મામની નજીક આ સરીઆણા સહેરના, વડલા ઢોંની વાવના, તળાવના ને શિવાલયના અવશેષો, તેમજ શ્રીધાર (સરધાર)ની ટેકરીઓ ને જોઈ છે. સ્થાનિક લોકો આ બધાં સ્થળોને ચારનાં સ્થળો તરીકે ધરાવે છે.

૬

મળીઆણું સરધાર, નગરામા નેહુચળ બધું;
બરજું હાટ બજાર, રજવાડું રધિએ બધું. ૧

નામ તો જગદીશ્વર હવે માનની બહેનરીરીએનાં નુબ દોનાથી
નજર થઈ ગિના જ મંડિત બાલ્ય નુબ છે; એટલે પ્રેમમાં પાતલ
પનેથી નામમટે મનમાં ને મનમાં બોલે છે :

આમઆમીયું સગા ! ત્રીકું કાં માંડા નહિ ?
વરીએં તો વાળા ! નેમ્મણાકે નાગડા ! ૮

[દિ રવચન ! સામસાગી ખીટ માં નથી મહિતા ! મણિ, તો
નવનેનચતુર્થ પ્રેમ-દંડ રચીએ રાગીએ.]

ત્રાંબાવરણું તળાવ, પદમળીયું પાણી બરે;
નજર કહેને નાગ ! ધમળ સરધારાં ધણી ! ૯

[એ ત્રાંબા ચરીખા ઉભાવળ ને નિર્મળ તળાવની અંદર સુંદ-
રીએ પાણી બરે છે. નાગમટે ન્દાવ છે. એ શ્રીધારના ધણી નામ !
નજર તો કહે !]

નાગડા ! નાગરવેલય, ચડમાંથી લઈ યુંગીયે;
કાંક કાંક કુંપળમેલય, (અને) આશા મરિયાં આવિયાં. ૧૦

[દિ નાગ ! મળ્યો એમ નામનેસ્થને થડની આસપાસ જરા બોરીને
ખરી પોથી બતાવે છે, તેને પરિણામે એ જણ સહેલાઈથી પોપણ
પોણને ફાટે છે; તે રીતે કુંપળ વારી પ્રોતિ રાત્રે લીને પોથી બતાવે !
એમાંથી ફેનેદનાં કુંપળ કુદાવ. સખત ને અજડ ન રહે. કેમકે કુંઆશા-
થી આતી છે.]

નાગ નીસરણી નાખ, કયે બોવારે ઉતરીએં !
આમાંથી ઉગાર, (તો) વરીએ વાલા નાગને ! ૧૧

[એ નાગ ! કું આ તળાવમાં ન્દાવ રહી છે. પણ કયે આરેથી
કું બહાર નીકળે ? કુંબી મરાવ તેટલું ઉકું આ તળાવ છે. મોટે વું
એ અંદરથી નીસરણી નાખે, તો કું નીકળીને વને -૧. (બાંધી
મર્મમાં, વ્યંમમાં નાગમટે સમજાવે છે કે જીવનનાં-માણાન, સર્ગ,
સંસારવ્યવહારનાં-ઉડા નીરમાં કું કુંબી રહી છે. વારા પ્રેમની નીસ-
રણી વડે વું મને કિનારે ઉતાર.)

પરનારીએને દેખીને પવિત્ર શીલનો પુત્ર નાગ એ બાળુ પોતાના મ્હોં આડે ઢાલ ઢાંકે છે. નાગમદે એથી નાગુ મ્હોં જોઈ શકી નથી; એટલે પોતે મનમાં ને મનમાં લેવે છે:

બાધી જોવે બબ્બર, પ્રીતમ ! તમણી પાધને;
અમણી ઠી અભાગ ! ધમળના ! ઢાલું દિયો ! ૫

[હે પ્રિયતમ ! બાધી થે બબ્બર—તમામ લોડો-તમારી પાધને જોઈ શકે છે; તો પછી મારાં શાં દુઃખાં, કે જો ધમળવાળાના પુત્રા તમે મારા આડે ઢાલનો અંતરપટ કરો છે !]

૨ : જળાશય પર મેળાપ

વડલા હેઠળ વાવ, હાલે ને હિલોળા કરે;
નાગમદે નાની બાળ, લેડાની પાણી ભરે. ૬

[સર્વિઆણુને પાહર વડલાની ઘટામાં વાવ આવેલી છે. વાવનું લારપૂર પાણી દિવસરાત હિલોળે ચડી રહ્યું છે. (કારણ કે ત્યાં થોડે-શાક પનીઆરીએ બેડાં બોળી બોળી પાણી ભરે છે.) એ પનીઆરીએના મેળામાં શ્રીધાર નેસથી લેડા આહિરની નાની વચ્ચી પુત્રી નાગમદે પણ હેલ્યો ભરવા આવે છે.]

નાગ ત્યાં થઈને શંકરને દેવળ જવા નીકળે છે : નાગમદે નિરખી રહે છે : સ્વયંતા સાચવી શકતી નથી. બલે લોડો લીણું ભાખે ! હું થું કરું ? અંતરમાં લેવે છે :

પાગે બેડી પેરીએ, હાથે ડહકલાં હોય;
(પણ) નાગડા ! નેવળ નો'ય, આંખ્યું કેરે ઓડડે. ૭

[પગને તો બેડી પહેરાવીને રોડી રાખી રાકાય છે : હાથ કશું તોફાન કરતા હોય તો તેને પણ હાથકડી જડીને કાણુમાં રખાય. પરંતુ જો નાગ ! આ આંખોને માટે તો કોઈ બેડી કે કડી ક્યાં છે ! હું શી રીતે મારી દૃષ્ટિને દબાવી રાખું !]

બાધી : બાધી   તમણી : તમારી   અમણી : અમારી
ધમળના : ધમળના પુત્ર

નદી કિનારે નેસ, માળોંગાં માંડયાં રિયાં,
વાલાં વહ્યાં વિદેશ, ચાળો લગાડી ચિત્તને. ૧૬

[નરીખંડાના આ નેસ(ત્રુપડા)માં, જોતડાં ને માંડીકડિ એમનાં
એમ રદી ગયાં છે. એટલી બધી હતાચળથી, જોચીતાં અમાસં પ્રિય-
જન, દિવને માયા લગાડીને વિદેશ ચાલ્યાં ગયાં.]

નાગમહેને નેસ, (મન) ખૂલત ખરણુ વારે
પરદેશી ગ્યાં પરદેશ, પોડીડા પલાણુ. ૧૭

[એ પરદેશી તે પોડીઆ પલાણીને પરદેશ ચાલ્યાં ગયાં. ખુ
મા' અંતર આંધી નાગમહેના નેસમાં લાકડાંની માફ ખૂલી રહેલ છે.]

નાગમહેને નેસ, જ્યાંગલ પગ જોસા તણો;
વાલાં ગિયાં વિદેશ, અવધે આવાણું નહિ. ૧૮

[આ એક જાગિલ પગવાળો બેસો (પાડો) આંધી પડેલો છે.
વડાલાં વિદેશે ચાલ્યાં ગયાં છે. અવધિ નહીં કરી હતી તે મુળ્ય
વેળાસર મારાથી અવાણું નહિ.]

વારા સારે વહતિયું, દિ'માં હસ હસ વારા
રુઠી ક્યાં વહનાર, જીંધા! જીંધલીઆગીયું! ૧૯

[ધાન ખાંડવાનો એક ખારજીઓ (નાણા) ત્યાં પડેલો છે. નાચ
એને પૂછે છે : એ નીધા! પોતપોતાનું ધાન ખાંડવાના વારા મટિ
વારા : સારું દિવસમાં હસ હસ વારે હતી વહનારી એ નીધવેલ-
નવલેખન કપડેલ આદિરાણીઓ ક્યાં વહી ગઈ ?]

૧. વારે : માફ ૨ ગુટી . ૩ નીધા : ખારજીઓ . ૪
નીધવેલણી - એળગવલી (કે ક્યાં હજુ ના જુએને ત્યારે કહી શકે
છે તેને 'નીધવેલ' કહે છે)

• દોઢા ને ૭ કે ૮ ના હવડ પડાણી કેડે નાચવે સરેશ્વરો
કાચળ બાધી મા. હડ, ખુ હજીયાંથી એડ એડ નીધવેલ નથી.

નાગ નજર કર્યે, (મારા) પંડ માથે પાલવ નહિ;
અછતનાં અમે, દુબળ કયાં જઈ દાખીએં ! ૧૨

[હિ નાગ ! નજર તો કર ! મારા દેહ ઉપર વસો નથી. હું આ મારી રંધ દશા કયાં જઈને દેખાઈ ?—આહાં પણ એજ મર્માર્થ આહુ રહે છે.]

આબ્યાં ઉભે દેશ, ગાંબુ કોઈ ગમિયલ નહિ;
નાગ ! તમારે નેસ, ૧ખાંધલ મન બચળાં છું. ૧૩

[આખો પ્રદેશ ભેટી ભેટી હું ચાલી આવું. છું. પણ ખીલું કોઈ ગામ મને ગમ્યું નથી. પણ આ નાગ ! આહી તારા નેસમાં મારું મન નાનાં બચ્યાની જેમ મમતા વડે બંધાય ગયું.]

૪ : વિદાય

બન્નેના સ્નેહ-સંબંધની બધુ થયે ચેતી જઈને નાગમદેના ખાપ પોતાને પડાવ ઉપાડી ચાલી નીકળે છે. કદાચ સવીઆણના ગામધણી ધમળવાળાએ પણ ધમકી આપીને ચાલ્યા જવા કહ્યું હશે.

જાતાના બુવાર ! વળતાનાં વોળામણાં;
વાળા ! ખીજ વાર, આવાશે તો આવશું. ૧૪

[નાગમદે મળી શકતી નથી. સંદેશો કહાવે છે : આ નાગ વાળા ! ચાલ્યાં જનાર પ્રિયજનના પ્રણામ સ્વીકારજે. ખીજ વાર તો હવે અવાશે તો આવીશ.]

રાતમાં નેસ ઉપડી ગયો છે. પ્રભાતે નાગ નિત્યની પેઠે મળવા આવે છે. છું ભેવે છે :

નહિ વલોણું વાસમાં, નહિ પરભાતી રાગ;
નાગમદેના નેસમાં, કાળા કળેળે કાગ. ૧૫

[પ્રિયજનના નિવાસમાં વલોણાનો ઘેરો નાદ નથી સંભળાતો. પ્રભાતિયા ગીતોના રાગ પણ કોઈ ગાતું નથી. નાગમદેના સનસાન નેસડામાં કાળા કાગડા જ ખોલી રહેલ છે.]

વજાડું છત્રીય શાગ, કાંધે જતરડું કરી;
નીકળ ખાંદો નાગ ! વેચ બેવા વાલણ તણો. ૨૩

[દે નામ ! ખમા ઉપર જતર (ખીન) દઢાવીને હું છત્રીય રાત્રિ-
હોબો બનતી રદી છું હું વાલણનો વેચ દેવો બનતી રદી છું તે
બેવા તો બદાર નીકળ !]

શું હું મારાપો ફરી બેઠો ત ? નતવંત દોય તે શું બલ્યે કહિ !

નવ કુળ માયલો નાગ, કુણ્ય માંડી પાછો ફરે;
બાય સાગ્યો જળસાપ, નોળી વાટે નાગડાં ! ૨૪

[એ નામ ! વાદી પકડે એવા ડરથ વિમુખ થઈને વાલણ
બનારો સાપ ને નવ લગી બોલાવના સાપ માંડેલો કોઈ દોય, તો
તો વાદીની મોરલી વાતતાની વારે જ સંગીત ઉપર આકર્ષિત, કુલાઈ,
ફેજ ચાલી, પાછો વળ્યો; સંગીતને ખાતર બન જોવા પણ તૈયાર
થયો. પણ મોરલી સમિતનાં છતાં ય ને એ બાબી નય તો સમજાડું
કે એ કોઈ કુલિન સાપ નહિ પણ પાણીનો વારી, રેકડાં નવાં પામર
જળથરો ઉપર જ છતનાગે દહકો સાપ ઢરી. એ જ રીતે મારો
પ્રેમોરલી ઉપર હું ન આકર્ષાય તે. વનેય હું સાચા પ્રેમીનન
નહિ પણ પામર મોહાસકન મનુષ્ય માની લઈશ.]

પણ નામ તો નથી જ નવનો. નથી જવાળ દેતો. એ તો મુડડું
સર્પ છે. અણબણ નામમદેવું દિલ દુભાય છે :

નવ કુળનો ને નાગ, (મારી) વિનવિયે ય વળ્યો નહિ,
સેલી નીકળ્યો સાપ, પાણીમાં પાડું હઈ. ૨૫

૧ ખીન પાઠ :

નવકુળ માયલો નામ, ખીજવીયો ય ખસે નહિ;
બાય સાગ્યો જળસાપ, ટેંકાં ઉપર હાંખરો.

અથવા

સરપોડીયાં સદાય, મોરલીએ મંડાય નહિ;
લયો કોઈ ન બાય, નોળી વાદીને નામદા !

૪ : મંદિરમાં મૃત્યુ

માળાપથી તનએતો ને લીણએતો નાગ પરદેશવાસી નાગમદેએ
 "મોહલેલ સંદેશા મુજળ સંકરના મંદિરમાં વાટ જોવે છે. પણ એ
 રાત્રિના મુકરર સમયે નાગમદે આત્મી પહોંચતી નથી. અધીરો નાગ
 આશા છોડીને આત્મપાત કરે છે. નાગમદે મોડી મોડી આત્મી પહોંચે
 છે. દેવાલયનાં બીડાએવાં દ્વારની જાળા સોંસરતું જોતાં, અંદરમાનાં
 અલવાજામાં એ નાગને અંદર સૂતેલો દેખે છે:

સૂતો સોડય કરે, પાંઢેરી પછેડીએ;
 જોલાલ્યો ન જોતે, નીંભર કાં થયો નાગડો ! ૨૦

[સંદેહ વિહારીનું પગથી માથા સુધીનું આદળ કરીને પિયુ સૂતો
 છે. ધણું ય જોતાનું છું, પણ જોલતો નથી. નારો નાગ આવો નડાર
 કાં બની ગયો છે !]

નાગ નાગધારી એ પુકાયને નાગ (સાપ) ગ્રાણીનું રૂપક આવે છે.
 પોતે જાણે કે વાદળ (ગાદગણ) બની રનેહની મોરલી બનવે

નીકળ વાલા નાગ ! રાફડ કાં રૂંધાઈ રિયો !
 (માથે) મોરલીયુંના માર, (તોય) નીંભર કાં થયો નાગડો ! ૨૧

[હે વડાલા નાગ ! (હવે જાતના સાપ !) તારા હપર હું મારી
 પ્રેમ-મોરલીના સંગીત-મહારો કરી રહી છું તોયે તું રાફડામાં
 (જોણમાં) કેમ રોકાય રહ્યો છે ? તું મોરલીને સ્વરે તો મોહાયા વિના
 કેમ રહી શકે ?]

*મનની કીધી મોરલી, તનના કીધા ત્રાગ;
 જોવા જનમની જોગણી, નીકળ બારો નાગ ! ૨૨

[હે નાગ ! મેં મનની મોરલી બતાવી. શરીરને તારનું વાજંત્ર
 બતાવ્યું. હું જોગણ બની છું. એવો મારો જોગણેશ જોવા તું
 બહાર તો નીકળ.]

*વાદી, વાદળ વગેરે ગાડીઓ સાપને પકડવા માટે સંગીતનાં
 અનેક વાદ્યો રાખે છે. આવી નાગમદે નાગને વશ કરવા પોતાનું
 વાદળ-સ્વરૂપ અનુભવે છે.

[દે નાત્રા સવારે તો સદુ કાજ કર્યા-આખો મુલક વિલાપ કરવા
મારે. પણ પ્રિયતમના રાજ હપર સારી રાત તો સાચી પ્રિયતમા સિવાય
બીજું કશું રોવા બેસે ? હું આખી રાત રડી છું.]

મરિ દરે તો

અગર ચંદણનાં ફૂળડાં, યોકમાં ખડકું રહે !
હું કારણ નાગડો મુવો, (દર) બળશું અમે બે. ૩૦

[એ ફુલિયાનાં લોકો ! અગર ચંદનનાં કાષ્ઠ મમાવીને બરથોડામાં
અમારી ચિતા ખડકો. મારે કારણ નામ મર્યું છે, મરિ અમે બન્ને
બધાં દરે બેઠાં જ બળશું.]

આ કથામાં એક આલસુદે નામનું સીપાત્ર લાવવામાં આવે છે,
ને બેને નામની પરણેલર સ્ત્રી તરીકે જાણખાવાય-છે. એ નામમહેની
દર્ખાએ સળગે છે. મને એમ લાગે છે કે આ આલસુદે નામની સ્ત્રી
દોષને બદલે બીજા એક નેસવાસી કન્યા-નામમહેની વંડુ રૂપવંતી;
રૂપી અશ્વિમાની, નામના પ્રેમની હમેશ્વાર અને આખરે તિરસ્કાર
પમેલી-દોષી બેઠાએ. નામનું મન દરવા મરિ એ. પાતાનો રૂપનો
મન કરે છે:

આલામંડળ વીજળી, ધરતીમંડળ મે,
નશામંડળ નાગડો, (એમ) અસીયાં આલસુદે. ૩૧

[આમમાં એમ વીજળી-બેઠ, ધરતીમાં મેલ બેઠ, પુરુષમાં નામ
સુંદર, પ્રેમ સીએમાં. આલસુદે રૂપવંતી.].

પણ નામ બેના રૂપમને તિરસ્કારે છે:

આલસુદે ! એકાર, કાયાને કરીએ નહિ,
ધરેલ કાયા ઘાટ, માટીનું બરો મળી. ૩૨

[એ આલસુદે ! દેવના સૈલિંગને અદંકાર ન કરવો પડે. કેમકે
એ તો કાચી માટીના ઘરેલા નાસજી સમાન છે. આખરે તો માટીમાં
જ મળી જશે.]

[ના, ના, આ હંચ કુલનો ભતવંત નાગ ન્હોય; મારી આજીવ પર પશુ પાછો ન વળનારો આ તો પાણીનો સાપ; પાણીમાં દુબકી દધને સરી ગયો.]

એમ મેણું મારતાં તો પડોડ થયું. ચંદ્ર આયમ્યો :

વાળા ! જોતાં વાટ, નખતરપતિ નમી ગયો;
અંતર-થાય ઉચાટ, નરખું ક્યાં જઈ નાગડો ! ૨૬

[હે નાગવાળા ! તારી વાટ જોતાં તો નક્ષત્રનો નાય ચંદ્ર પણ આયમી ગયો. અંતરમાં ઉચાટ થાય છે. હું ક્યાં જઈ તને નિહાળું !]

કદાચ આ દેવાલયમાં સૂતો છે તે નાગ નહિ હોય. નાગ તો હલ્લ આવવાનો હશે. ચાલ્યો આવતો હશે :

દિ' ઉગ્યે દેવળ ચડું, જોઈ વાળાની વાટ;
ઠાળજમાં ઠાગા કરે, નાડયુમાં વાળો નાગ. ૨૭

[દિવસ હતો. હું દેવાલયના ધુમ્મટ પર ચડીને જોઈ છું, કે આઘે આઘે ક્યાંય નાગ આવતો દેખાય છે ! મારા કલેજમાં ને માત્રી નસોમાં ઠંડાંસો નાગ ઘા કરી રહેલ છે. ઠાગા=પ્રહાર]

પ્રભાતના અજવાળામાં સાચા બનાવની લાજ થઈ. અંદર ભય છે. મૃતદેહનું માથું ખોળામાં સ્થે છે. વિલાપ કરે છે :

તમે પાણી અમે પાલ્ય, આઠે પો'રે અટકતાં;
તેહુની ટાઢાલ્ય; વરવું વાળા નાગને. ૨૮

[હે વહાલા ! પ્રેમરૂપી જળાશયમાં તું પાણીસ્વરૂપ હતો; હું કિનારાસ્વરૂપ હતી. નિરંતર તું ને હું એક ખીલને અંકગાઈ, ગાઠ શીતળતા અનુભવતાં. એટલે હવે તો તનેજ વરવું રહ્યું.]

સવારે સૌ કોય, મોકાણે આવે મલક;
(પણ) રાત્રે ન રોવે કોય, નાંધુ વણની નાગડા ! ૨૯

મથ્ન મનસી દેવ, ત્વાં કૃપાં મેતિ જીવ ન જીવીતી યતિ. ન. જ
 રીપીયા જાણને પણ મેવોજ જીવીતી ૩ એનાં જન્મે થઈ જાં મરણ
 દેવ : મારે સરથાં દામ આપીને મિત્રું પ્રિયજન રજોમરીએ, ૩ એના
 મને પડે (ધામજી અને વિદ્યુત) જનનાલ દેવ. સંધિ મને
 દે તે નારાતી જ જીવે.]

પાપદ દાય નો પદારિયે, સુલને મોય આન,
 મધદરિયે મેલી ક્યાં જાનસાં કેનાં જાન ૮

[પાપને પદાગી રાખવ, પણ કૃપાને રાખે. કીડવાની અઠગ નથી
 દેવી; તેમ આપા પ્રિયને તો પ્રિયમાં મીજતી રાખવ, પણ તારા એવા
 જવપરે હું હું અજાણું? નો નિર્ધિ જાનસા : મધસાગરે રજોમરીને
 વેં મને કાને રોપી રીપી ૮]

ભાદર ત્રે બરાય, કવલી કંટારસાધણી !
 નહિ તું મેજાગાંય, જાનસા ! કેમું બોલીયે? ૯

ભાદર ત્રે મેજો બરાય ૯ : દે કંટારસાના વાસી ! હું ત્યાં
 જાતી આતી. પણ તું તો મેજામાં મડયો નહિ. એરથે હું જીવ કેનાં
 સાથે બોહું ? હું નિરાસ થઈને પછી આવી આવી.]

ભોં બીછ બાળેલ ને, કે' જાણું કિસે,
 તે' મેઘ્યાં તિસે બેઠાં ઉયે જાનસા ! ૧૦

[બીછ કાઠ બખિ તો રીડી નથી. કહે, હું બીજે ક્યાં
 બસ ? તે' મને ન્યાં રજતરી મૂકીને પેસારી ૭ ત્યાં ને ત્યાં હું તો
 બેઠી હું એ જાનસા !]

સગા ! સાર કરે, વે'લી વરતાવાં તણી;
 તે' મેઘ્યાં તિસે બેઠાં ઉયે જાનસા ! ૧૧

[દે રવજન ! કહે તો આસરે આવેલની બેઠી સંભાળે તે
 પેસારેલ ૭ ત્યાં જ હું બેઠી રહી છું.]

તું કહે ૭ કે મારે કહે જાનસા કાઠ કપર મન ટોળણું ? ના, ના,
 એ તો કેમ બને ? હું બીજે રથો, પણ હું એ કેમ નીચી ઉતરું ?

[સસલાની જેમ અગા સોઝાનીને હું મારી વિશ્વાસ રૂપી બખોલ
ખોલી તેમાં લપાઈ બેઠી હતી. એમાંથી એ બાનરા, તેં મને આશ્વ-
સાની ના સંભળાવીને ફફડાવી મૂકી.]

કોઈ વખુટલ વા'લુ, સંધ આરો સૂઝે નહિ,
મધદરિયે મેરાણુ! બારે બૂડમાં બાનરા! ૧૭

[મારી સ્થિતિ કોઈ કાફલામાંથી વિખૂટા પડેલા એકાદ બંદાણુ જેવી
થઈ પડી છે. મારા બારે બંદાણુ તેા મધસાગરે ફૂળી ગયાં છે;
ને મારી એકાદી જીવન-નોખાને હવે કિનારો સૂઝતો નથી.]

બપુયું હતુ તું છસ, મારગ તહ મેલે કરે;
તિ) અવડી પ્રીત આહિર! બાંધત ને અમે બાનરા! ૧૮

[એ બાનરા! તું મને આમ રસ્તાને કાંઠે અંતરિયાળ મૂકીને
ચાલ્યો નહરો એવું એ મેં બપુયું દોત, તેા આવી વાદ પ્રીતિ હું
વારી સાથે બાંધત ન થા મરિ, એ આહિર!]

બજારે બેસાય નહિ, ઘરમાં ધયું ન થાય,
મન મસાણે બાય, બળવા સાડુ બાનરા! ૧૯

[હરે તેા નથી બજારમાં વારી વાટ એક બેસી યમાવું-ઘરમ
લાગે છે; કે નથી ઘરમાં પેસીને જીવ જપ્તો. મર આવા ધાય છે. હરે
તેા મન રમવાને બળો મરવા માટે દોડી રહુ છે.]

ગર સળગી ગજબ થિયો, સળગ્યાં સાતે વન,
લાખું બાળ્યાં લાકડાં, બહું બરીને બાનરા! ૨૦

[હે બાનરા! આ તેા જીવનની અંદર મોટી પલાટી બાકી સળગી
હી દોય, એ સામર્થ સાત નિમલમાં લાગાનગ લાગ્યા દોય,
અને બહુ કે એ લાગ્યા લાકડાં મેં મારી બાળ્યાં હજુ હજુ સળગ્યાં
દોય, એવી નિષાદાનો મારા અંતરમાં જલો રહી છે.]

છસ : નાંચ. (ચારખી). મારગ તહ : મારો કારિ. મેલે કરે : ફેલી કરી

આંખેથી ઉઠયે, બાવળ મન બેસે નહિ;
કાંઠે કણ ખૂટયે, બીડ ખાવું ખાનરા ! ૧૨

[ખાંડ મન-પંખી અત્યાર સુધી આંખનાં ઝહોર મંજરી અને શાખો ખાનાર-તે હવે આંખાડાળ્યેથી જડીને બાવળના ઝાડ પર નહિ બેસી શકે. ઓ ખાનરા ! અન્નના દાણા ધરમાં ખૂટી ગયે, બીડ (ધાસના કણ) શીદ-ખાવાં ? શી રીતે ખાઈ શકાય ? અનાજ આરોગ્યનારને બીડ ધાસનાં બીયાં લાવે જ શી રીતે ?]

આંખેથી ઉઠેલ, બાવળ મન બેસે નહિ,
અંદણથી ચૂકેલ, વન કોઈ વિસામો નહિ. ૧૩

[સ્વાદિષ્ઠ આંખા પરથી ઉઠેલ પક્ષીનું દિલ બાવળના ઝાડ પર કેમ જાય ? સુગંધી અંદન-વૃક્ષથી વિખૂટા પડેલા પંખીને વનમાં ક્યાં વિસામો નથી વળતો.]

કાઠા કેળવતે, કળથીએ મન કોળ્યું નહિ;
કાંઠે કણ ખૂટયે બીડ ખાવું ખાનરા ! ૧૪

[કાઠા ઘઉંને કેળવીને સુંવાળા શેષલી ખાનારનું મન કળથી નેવા કુચાળા ધાન્ય ઉપર શી રીતે ઠરે ! અનાજ ખૂટતાં હવે બીડનાં બીયાં ખાવાં કેમ ગમે ? તારા પરની હંચી પ્રીતિત્યજીને બીજા પુરુષ પર કેમ દિલ ઠરે ઓ ખાનરા !]

ટાઢયું ને તડકા, લૂ અમને લાગેલ નૈ;
વાંસા વળી ગયા, બેવડ થઈ ગ્યાં ખાનરા ! ૧૫

[હે ખાનરા ! તારી શોધમાં ચાલી ચાલીને અમારા બરડા બેવડા વળી ગયા. અમને આવી ટાઢ ને આવા તાપ, આવો ઉન્ડો પવન કદિ એ નહોતા લાગ્યા.]

બેઠેલ બઢય ગાળી, 'સંસાળ' સંકેલો કરે;
ઉથડકના ઉઠે, ખાનરસી ! બીવું પડયું. ૧૬

શું તમારે ઘેર બેઠાં હારમોનિયમ વગાડતાં સીખવું છે ?

તો

પ્રો. ભારતભાઈ ભારતરના જગ વિખ્યાત સંગીતના પુસ્તકો
આજેજ મંગાવો

ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ.

ભાગ ૧ થી ૫

એક પુસ્તકમાં સોનેરી બાઇન્ડીંગ, ગ્લેઝ કાગળ.

કિંમત રૂ. ૬-૮-૦ હિંદુસ્તાન બહાર હસ સીલીંગ.

—કુટક ભાગોની કિંમત નીચે લખ્યા પ્રમાણે—

૧-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૧ લો....કિં. રૂ. ૧-૪-૦

૨-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૨ બે....કિં. રૂ. ૧-૮-૦

૩-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૩ બે....કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

૪-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૪ થો....કિં. રૂ. ૧-૮-૦

૫-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૫ મો....કિં. રૂ. ૧-૮-૦

૬-ભારત સંગીત બારાખડી ... ..કિં. રૂ. ૦-૮-૦

૭-ભારત સંગીત ગરબાવળી ... ..કિં. રૂ. ૧-૦-૦

૮-ભારત સંગીત ગાયનમાળા (અંક ૧થી)....કિં. રૂ. ૦-૮-૦

હાલમાં બહાર પડેલું તદ્દન નવું પુસ્તક

૯-સરસ સંગીત ગાઇડ (૧૦૧ ગાયન)....કિં. રૂ. ૨-૮-૦

પ્રભાત દેરીમાં ગાવા લાયક

૧૦-રાષ્ટ્રીય સંગીત ગાઇડ ... ..કિં. રૂ. ૦-૪-૦

પુસ્તકો મંગાવનારને સુચના

૧—૩પીઆ ચાર અથવા એથી વધુ રૂપીયાના પુસ્તકો એકી

સાથે મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ.

૨—એક રૂપીયાના અથવા તેથી ઓછી કિંમતના પુસ્તકો

મંગાવનાર તેટલીજ કાંચકની પોસ્ટની દીપોટા મોકલવી.

અને પોસ્ટેજ માટે એક આનાબી દીપોટ

વધુ પ્રાપ્તવધી. વી. પી. વધે નહીં.

મંગવાનું ટેકાણું—ભારત સંગીત વિદ્યાલય.

૬ ગુલાબાદ, મુબઇ ૪.

તન-મનની મહેનત કરનારાં !

તાકાત-તાઝગીથી ભરપુર

‘ઝંડુ’ દ્રાક્ષાસવ

(મુદ્રિકારિટ-શારંગધર મ. અ. ૧૦)

ઘરમાં હંમેશાં તૈયાર રાખો

તાકીત તાકાત-તાઝગી મેળવવા

શરદી મટાડનાર

થાક ઉતારનાર

ઉંઘ લાવનાર

દસ્ત સાફ લાવનાર

ભુખ લગાડનાર

તાકાત આપનાર

તાઝગી બઝાનાર

હરેજનદાર દવા

‘ઝંડુ’ દ્રાક્ષાસવ

સવાર-સાંજ જન્યા પીતી હોય

ઝંડુ કામસ્થિતિકરક વર્કસ લીડ

સ્વાસ્થ્યરોગ, મુખાદી નં. ૧૪

કાનભરે એકનકા સ્વસ્થિતિકરક વર્કસ લીડ

અનિદ્રા

પાનકોર એકનકા સ્વસ્થિતિકરક વર્કસ લીડ

સ્વસ્થિતિકરક વર્કસ લીડ

સાથે સ્વાસ્થ્ય રોગ નાશ કરનારક વર્કસ લીડ

ગાયકવાડી ફોનદાર શંખપાળ હસ્તક થયેલ.

આસોજ અત્યાચાર કેસ

૪૭૨ પાનાં અને ૧૦૧ મજુરોનાં શ્રુપ ઉપરાંત
બીજા લગભગ ૧૦૦-૧૨૫ ફોટો-ચિત્રોથી ભરપુર.

કિંમત રૂ. ૨-૯-૦ અઢી. [પ્રિન્ટેજ વધુ]

ધ્રાંગધ્રા તાબે સત્તાપુર ગામના સ્ત્રી, પુરુષો અને બાળકો
મળી ૧૦૧ મજુરોની ટોળી મજુરી અર્થે ગુજરાતમાં નીકળેલ.
આસોજના તળાવમાં તેઓએ મુકામ કર્યો હતો. ત્યાં રાતના
બાર વાગે તેઓ મુનેલા હતા, તેમને બંદુકના બગાડથી
ફોનદાર શંખપાળ અને તેના સાથીઓએ જગાડ્યા. તે
સપળા જ સ્ત્રી, પુરુષો અને બાળકોને ત્યાંથી કરપીણ રીતે
મારતાં, મારતાં, આસોજ ગામના ચોરામાં મધ્ય કાળી
રાત્રીએ લાવવામાં આવ્યા.

બાજુના સોખા ગામે ઘણી ચોરી બાજતમાં તેઓને
મનાવવા માટે આખી રાત ચોરામાં તેઓના પર ન કરવાના
અનાચારો, મારો, અને સીનગો ગુજરાતમાં આવ્યા.

બાજુ જ્યુ તથા પારવતીની છત્રો લેવામાં આવી, ૧૧
વર્ષની નાની છોકરી સહી ઉપરનાં અમાનુષી અત્યાચારથી
તેનું મરણ થયું. તે ઉપરાંત સપળા સ્ત્રી અને પુરુષોને
એકજ રૂમમાં બંદુકના બગાડે તદ્દન નમ્મ કરાવવામાં આવ્યા.
અરસપરસની વ્હાલી સમાધિઓ પુછી તે નમ્મ સ્ત્રી પુરુષો
વચ્ચે તદ્દન અમર્યાદ વર્તન કરાવવામાં આવ્યું. વીગેરે અનેક
પ્રકારના ગુજરેલા અમાનુષી અત્યાચારોની મંપૂર્ણ વિગત-
વાર દર્શાવત. વડોદરા ફોર્ટમાં આલેલા દેસમાં રજુ થયેલી;
તે, સત્તાવાર કાગળો પરથી તેઓ સપળાઓના ફોટો-ચિત્રો
સહીત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવેલી છે.

દિલ્લિ બહાન. મહાદેવ મહેરજીવ પિતેજ સહી ૧૫ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫
મળવુ માત્ર એક જ દેસ - સ્વતંત્ર મહાસત્ત્વ કાચાં ૧૫
ચામત પાટ પર, પર ન ૪૭, મહાસત્ત્વ રે. ર. મુંબઈ નં. ૪.

સુખ વાવો તો ઉગે સુખ !

હિંદુ અનાથાશ્રમ, વઢવાણ કેમ્પ.

આશ્રમના અનાથ બાળકો માટે અન્નદાન, વિદ્યા-
દાન, વસ્ત્રદાન, ગૌદાન વિગેરેમાં ગમે તે ખાતામાં દાન આપી
શકાય છે. ૬૦ ઉપર બાળકો છે. દરેક પ્રકારના દાન
લેવાય છે. લખો:— **ઓનરરી સેક્રેટરી**

હિંદુ અનાથાશ્રમ, વઢવાણ કેમ્પ (કાઠીયાવાડ)

રઝળતાં બાળકો માટે સારામાં સારો માર્ગ કયો ?
તેમની સંભાળ લઇ સારી રીતે ઉછેરી તેમને
આદર્શ નાગરિક બનાવવા તે,

હિન્દુ અનાથ આશ્રમ—નડીઆદ

એ કામ બહુ ઉત્સાહથી આપક ક્ષેત્રમાં વર્ષો થયાં
કરી રહ્યું છે. આ સંસ્થાને તમે અને તેટલી મદદ કરો.
દાતાઓનાં દાન ઉપર જ તેનો નીભાવ છે. હાલમાં દર-
રોજનો ખર્ચ રૂ. ૮૫ થી ૯૦ થાય છે. અને અનાથોની
સંખ્યા દીનપ્રતિદીન વધે છે. વળી સ્ત્રીઓ માટે ખાસ વિભાગ
ખોલ્લો છે. હત્યાદિ કામને અંગે નાણાની ઘણી જ જરૂર
છે. રૂ. ૧ અને તેથી વધુ દાન આપનારનાં નામ વાર્ષિક
રીપોર્ટમાં છપાય છે. વધુ વિગત માટે પૂછો તથા રીપોર્ટ
મંગાવી જુઓ:—

મંત્રી. હિન્દુ અનાથ આશ્રમ; નડીઆદ (ગુજરાત)

સ્વ દે શી

નેશનલ

આઈ

ફેલોગ્રાન્ડ

પીવામાં ઘણીજ ઉત્તમ ને લેહેજત વાળી હોવાની
ગેરેન્ડી. ફક્ત એક જ વખત મંગાવી ખાત્રી કરો :

નેશનલ ફેલોગ્રાન્ડ ટી કું. સુખાઇ,

તા.ક. રૂ. ૫) નો માત્ર મંગાવનારને વી. પી. થી મોકલીશું.

પ્ર મુ' જો પા ત

સેટ આપવા લાયક અને તમારા પોતાના કાયમના
ઉપયોગ માટે

મુંદર મિનાકારી-કામની ફેન્સી ચીજોના
જેવી કે :

કોટ, બક્રીટ, અને ખમીસનાં તરેહવાર
બટનો, સાડીપીનો, બાલપીનો, એર્ગોસ્સ
ચાક્ર, મેકેડસ વગેરે હરક ચીજો અમારે ત્યાંથી
જરૂરયાત અને છુટક કીકાયત ભાવે મળશે.
સુકાઈદાર કામ અને મનમોહક કીકાઈનો લેઈ
આપ હિન્દની કુશળ કારીગીરી વિશે મગરૂર થશે.

બાવનાસ માટે બાજેન ચીતલીઆ પ્રધર્સ
મજો અમર લખો:

દુકાન નં. ૩૪. સ્વદેશી મારકેટ બાંધુ ગતુ રોડ.

(કાલ્યાણેવી રોડ) મુંબઈ નં. ૨.

શુદ્ધ સ્વદેશી સાકર અને કારમીરી કેશર વાપરનારા
એકલા જ મિઠાઈવાલા

ગોવીંદજી વસનજી

મુંબાઈના આગેવાન મિઠાઈવાલા
(સ્થાપના સન ૧૮૬૫)

બધી મિઠાઈઓમાં સ્વદેશી સાકર, શુદ્ધ કારમીરી કેશર અને
ભરપૂર પીણિક તરવેવાળાં ઉત્તમ પદાર્થો, બદામ, પિસ્તા, ઇલા-
ચી અને શુદ્ધ ઘી વાપરવામાં આવે છે.

મિઠાઈ બનાવવામાં કોઈ પણ પ્રકારના ઝેરી રંગ અથવા
નકલી પદાર્થોના ઉપયોગ થતો નથી. જેથી

ગોવીંદજીની મિઠાઈ ૧૦૦ ટકા શુદ્ધ હોવાની ખાત્રી આપવામાં
આવે છે. પ્રાઈસલીસ્ટ મંગાવવાથી મફત મોકલવામાં આવશે.

ગોવીંદજી વસનજી

મુંબઈ નાં. ૭

જાહેર વિશ્વાસનો પુરાવો

નવા વિમા મળ્યા

૧૯૨૦ _____ રા. ૧૦,૭૪૦,૧૬૪

૧૯૨૫ _____ રા. ૧૩,૨૮૮,૬૦૨

૧૯૩૦ _____ રા. ૧૬,૮૬૧,૨૧૫

ચાલુ કુલ વીમા

૧૯૨૦ _____ રા. ૩૬,૭૨૧,૩૧૭

૧૯૨૫ _____ રા. ૬૫,૪૧૨,૬૩૧

૧૯૩૦ _____ રા. ૧૦૮,૮૦૦,૬૭૬

મિલકત

૧૯૨૦ _____ રા. ૬,૮૨૬,૨૧૪

૧૯૨૫ _____ રા. ૧૨,૨૬૫,૮૮૧

૧૯૩૦ _____ રા. ૨૨,૪૦૨,૬૦૪

કુલ આવક

૧૯૨૦ _____ રા. ૧,૭૭૫,૧૮૪

૧૯૨૫ _____ રા. ૩,૪૦૭,૨૩૯

૧૯૩૦ _____ રા. ૫,૬૨૩,૧૫૮

પોલીસી હોલ્ડરોને ડીવીડન્ડ આપ્યું

૧૯૨૦ _____ રા. ૮૩૯૫૮

૧૯૨૫ _____ રા. ૨૪૬,૩૨૮

૧૯૩૦ _____ રા. ૬૧૬,૦૯૦

ધી

મેન્યુફેક્ચરર્સ લાઇફ ઇન્સ્યુરન્સ કું.

સ્થાપિત ૧૮૮૭

હેડ ઓફીસ .... ટોરન્ટો (કેનેડા)

સુંબાઈ ઓફીસ .... એમ કાનજી એન્ડ કું.

જનરલ એજન્ટસ

૫૧ કાવસજી પટેલ સ્ટ્રીટ : કાટ : સુંબાઈ

તમારો

મફત હંદગીનાં વીમા

ન્યુ જોએ બેકિંગ ફેરપોરેશન લી.

માં ઉતરાવો.

૧૮ થી ૫૫ વર્ષનાં સ્ત્રી તથા પુરુષોના મફત

હંદગીના વીમા ઉતારવામાં આવે છે.

બોલકુલ દાકતરી તપાસ નથી.

સ્વદેશી વીમા કંપની છે.

શ્રી-પુરુષનો લેગો વીમા ઉતરાવવાની

ખાસ ગોઠવ છેલુ.

વધુ વિગત માટે લખો :

ફો: એડ્રીસ ૧૭ એડ્રીસ્ટન સર્કલ, ફાટ, મુંબઈ.
ગામેગામ સરપુર કમીરાનથી એજન્ટો જોડો છીએ.

અમારે ત્યાંથી વીજ-
ળાને લગતો તમામ જાનનો
સામાન વાયર્સ, લેમ્પ્સ,
તેમજ દરેક જાતના ઇન્સ્યુ-
લેટર્સ, પોલ્સ કૅપર
વાયર, મેગ્નેટીક વીરો
કોણેને મળશે.

રજી { મામ DAKSHA
ફાન ૨૫૩૫૨

શ્રી જ્યોતી ઇલેક્ટ્રીક ટ્રેડિંગ કંપની

લાયસેન્સ ઇમ્પોર્ટર્સ,

શાંતી બુવન પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ નં ૨

ધી રાજનગર બેન્કીંગ એન્ડ ઈન્સ્યુરન્સ કોર્પોરેશન લી.

ગાંધીરોડ : અમદાવાદ.

અમારી સરકારી વીમાની યોજનામાં માસીક પ્રીમીયમ ફક્ત રૂ. ૧) આપી આજે જ મેમ્બર બનો. પતિપત્નિના સાથે વીમાનું પ્રીમીયમ ફક્ત રૂ. ૧-૮-૦ છે. લોન સરેન્ડરવેલ્યુ વી. ઘણા લાભો છે.

જોઈએ છે લાગવગ વાળા એજન્ટો.

લખો યા મળો—મેનેજિંગ એજન્ટ.

ગુડ વીલ બોન્ડ.

રૂ. ૧૦) થી રૂ. ૩૨૦૦) સુધીનાં ધનામો ભરેલા પૈસા જતા નથી. બમણા પૈસા તો જરૂર મળે છે જ. વધુ માટે યોજના વાંચો. આખું બોન્ડ રૂ. ૫) અડધું રૂ. ૨૫. ૬ માસ પછી બોન્ડ ઉપર ૭૫ ટકા નાણાં ધીરવામાં આવે છે.

મેમ્બરશીપ સરટીફિકેટ

સરાફી યોજના સાથે બીજાં લાભ

વગર વ્યાજની લોન રૂ. ૧૦,૦૦૦ સુધીની વા રૂ. ૫૦૦૦) સુધીનાં ધનામ, હયાતી બાદવારસોને રૂ. ૨૦૦) બક્ષીસ વા ચોક્કસ મુદત બાદ બમણી રકમ મળે છે. વધુ માટે યોજના વાંચો. આખું સરટીફિકેટ રૂ. ૧૦૦) અડધું રૂ. ૫૦) માસીક રૂ. ૨) ના હપ્તાથી ખરીદી શકાય છે. પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે.

લખો યા મળો:—ધી ન્યુ હિન્દુસ્તાન ફાઇનેન્સીંગ

એન્ડ બેન્કીંગ કોર્પોરેશન લીમીટેડ,

હેડ ઓફિસ :—પાંચકુવા, અમદાવાદ

કોણ છાતી ઠોક્રાને કહી શકશે કે અમારી
દવાઓથી ફાયદો થતો નથી ! .

૪૦ વર્ષની ઈસોગ્રીએ ચહેલું કરોડો માણસોએ અનુભવેલું

સુધા સીન્ધુ : પેટ વિઝારથી હત્યના થતાં

દરેક જનના રોગો ઉપરાન્ત
H. ઉધરસ, મંત્રાણી, દમ, શુળ, અનિદ્રા, (ગ્રાડો) મેસે-
રીઆ, ઇન્ડ્યુએન્સ, બાળકોનાં લીલાં પીળાં ગ્રાડા વગેરે
રોગો ઉપર અચુક દવા છે. વળી કોઈ પણ જાતનું અનુપાન
ન દોવાથી અમારીમાં સરેસાઈથી સાથે રાખી શકાય છે.
કિંમત આઠઆના. પો. ખર્ચ ૧ થી ૨ રૂપિયા ૬ આના.

બાલસુધા : પોતાના બાળકોને સુંદર, કુટડા,

બળવાન, નિરોગી અને સુખી
જોવા ઇચ્છનાર માતા પિતાઓને અમારી બચાવજી છે કે
“ બાલસુધા ” વાપરો. તે પીવામાં મીઠી છે એટલે બાળક
હોયે હોયે માંગીને પીશે દરેક દુકાનદારને ત્યાં મગસે પણ નકલ
કરનારાઓથી સાવચેત રહેજો. કિંમત આના બાર. પો.
ખર્ચ ૧ ખાટલીના ૮ આના.

દ્રાક્ષાસવ

આ દ્રાક્ષાસવ અંગુરી દ્રાક્ષોથી બનાવેલો હોઈ સર્વ
દ્રાક્ષાસવમાં ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ છે. મગજ શક્તિને માટે સમજાણ
છે. તેમજ અપચો, કમજબત, અશક્તિ, ઉધરસ, દાપ, અને
જઠાવસ્થાની નજળાઈ માટે તો અત્યુત્તમ છે. માસ્તરો, વફીસો,
ડોક્ટરો, ક્લાઈર્ડો, વ્યાખ્યાન દાતાઓ, વિગેરે માટે તો દ્રાક્ષાસવ
વાપરવાની અમારી ખાસ બચાવજી છે. ૧૦ તોલાની કીકીની
કિંમત રા. ૨). નાની રા. ૧). પેકિંગ ટપાલ ખર્ચ મોટી
ખાટલીના રા. ૧૧૫. નાનીના રા. ૧૧૫. વધુ હપ્તકિત માટે
સચિત્ર ફેટલેગ મમાવો. મફત મોકલવામાં આવે છે.

મળવાનું ઠેકાણું : સુખસંચારક કે પની-મથુરા.

સ્રીઓનાં હર્દોના ખાસ ચિકિત્સક માણુસાવાળા ગંભીરદાસની ગર્ભ- શમના સર્વ રોગ દૂર કરવાની અપૂર્વ ઔષધિ

ગર્ભજીવન : (રજ.) ના	ગર્ભરક્ષક : (રજ.) આ
મેનનાની કાનુ સંખ્યાની સર્વે પ્રકર	જાણી રતવા મરુવાવડ અણુમારા
રક્ત ને મેન જીવું તાવ, અગ્રાક્ત,	સાથે થતા બાળકનો જન્મ બાળક
મેન, પેશાબે બળતરા, સોજો,	ન જીવવું તમા ગર્ભ ખારણુની મુ
કમન રચના ઉપર ન હોવું, કમરનો	દત્તકરમ્યાન તાવ, અગ્રાક્તની, અ-
દુખાનો વી. મન રોગ દૂર થઈ	નેક જાતના રોગ દૂર થઈ પૂરે ખાસે
એને ખારણુ થાય છે.	તંદુરસ્ત બાળકનો જન્મ થાય છે.
દિ. રૂ. ૩) ટ. ખ. જુદું.	દિ. રૂ. ૪) ટ. ખ. જુદું.

આ દવાથી ઘણી બહેનોને ઘેર ઘોડાવાં બંધાવાં છે.
 ઘોડાં સદિશીકરો આ દવા:

વાંસદાસ : તા. ૧૦-૩-૩૧	કલ્યાણી : તા. ૧૦-૩-૩૧
અમરી બાળકનાં માંડ દવાનો	અમેને તમાની દવાથી એક
દર્દી હર્દ દેવે સંતોષ છે. હાલ	લાભ થયો છે. કાનુ બચાવ
મેનને મોઢા માંડ જાય છે.	આવે છે. તત્કાલ જાણી રહે છે.
મિત્રો જગવનદાસ હ.	વેલજી દવાળ.

હતી પરી વિનવ માથે લેના :—

ગંભીરદાસ પ્રાણગંધર
 ગર્ભજીવન સં. ૧૪૩૪, સી. ૧૨૧૬,
 અમદાવાદ નગર, અમદાવાદ

રોગ બનતા આવા અકસ્માતોથી અકાળે બળી-મરતા
ધણા નિર્દોષ બાળકો તેમજ સ્ત્રીઓ

વાપરવાથી બચી જાય છે. રસોઇ, ચણા, દુધ, દીવાળતી,
ગરમ પાણી વગેરે ધરકામ કરતી વખતે સેન મશીનોથી
દૂધી જાય છે. આ પ્રસંગે તરત જ 'પ્રીવલ્લ' તેલ અથવા
વેસેલીન સાથે મેળવીને ચોખવાથી તરત જ ઠંડક વગેરે છે
અને ધણી જ જાલથી આરામ થાય છે.

વળી આ પાઉડર વાગવાથી વહેતા લોહી ઉપર દબા-
વતાં લોહી બંધ થાય છે. બા પાકતો નથી અને જાલ
રજ આવે છે. અગુચ્છા-ચાંદ-વીસ્ફોટક વગેરે માટે પાઉંમાં
મેળવીને ચોખવાથી જાલો મટે છે. દરેકમાં ઠંડક રહે છે,
બળતરા ખીસકણ થતી નથી. ધણી વખત સુધી ધણી
સોડો ઉપર ફોટોમંડ અખતરા કર્યા પછી જ આ દવા
જાહેરમાં મૂકવામાં આવી છે. દરેક માણસ તેનો લાભ લઈ
શકે તેટલા સાર આવા આશ્વર્યકારક ગુણો દોષો બધાં
કિમત નજીવી રાખી છે. ખાત્રી માટે ચાર આનામ નમુનો
મંગાવો. જરૂર પડતા ઉપયોગ કરી ખાત્રી થતાં આ
ખાટલી મંગારી રાખો આશ્વર્યમાં પેસા ઉઠી નીકળી.

ફિ. ૧ બોક્સ (૨૫ નોટા ૧ ની ખાટલી ૧ ના
૨૧ ૧-૪-૦ વી. પ. ખર્ચ ૭૬૬

દામ એન્ડ સન, મુંબઈ નં. ૪.

વેળાસરની ચેતવણી.

તમારી તન્દુરસ્તી માટે
ડૉ. કોઠારીની

તમારાં નેત્રરત્નો માટે
કાશ્મીરી,

હવનશક્તિ લોટસહની
રહસ્યકર્તા પદ્મમધુ.

વિશેષ વિગતો મંગાવવા લખો:—

ધી હવનશક્તિ જેમકે એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ
કોટડા. (તા. ભુજ) ૩૬૭.

મુંબાઈ જશે તો ગદેગો ક્યાં ?

છેલ્લી લગ્નની રહેવા જમવાની સંપૂર્ણ ચગવટો માટે

આર્યો નવાસ
સિંદુ લોજ

નવીન ભવ્ય પાંચ માળ જગપુર હવા કિંતસ પુખ્ત

અનુભવી વ્યવસ્થા સિફ્ટ લાઇટ પંખા સાથે

ટે. મરહુમ બંદર ગાંધી માલની મુંબઈ,

વૈદ્ય શાસ્ત્રો તથા દહીંગોની ગરજ સારનાર

વરાધની ડબી કો. રૂ. ૧

ગૃહસ્થ તથા ગરીબોને અલગ્ય લાભ આપનાર

જ્યોત્સ્ના વરાધનું દરદર એકજ દીવસમાં નાણુક કરે છે. સીરાય રતવા-ગાડો લીલો થનો-સમસી-ખાંસી-કોળી-તાવ વગેરે જલદી મટાડી દે છે. વાપરવાની રીત સાથે મળશે.

કો. ડબી ૧ નો રૂ. ૧.

જવર વિનાશક ટીકડી [કઠ્ઠા છ ટીકડીથી આરામ

આ ટીકડી ચરદીના, ખાંતરીઆ, મેમેરીયા, જીર્ણજ્વર વિષમ-જ્વર, સન્નીપાત-જ્વર, ત્રીદોષ-જ્વર, તથા પ્લેગ અને ક્રુદ્ધસ્યુએન્સા જેવા મહાન જીવલેણ તાવને માત્ર છ ટીકડીથી આરામ થાય છે તેમજ અસક્તિ મટાડી જલદી પ્રદીપ્ત કરી દરત સાફ લાવી ચરીરને તનદુરસ્તી બશે છે.

કોમલ ટીકડીઓ ૧૦૦ ની શીશીનો રૂ. ૧૧

ટોનીક પીલ્સ

ખરી શક્તી આપનાર અને તત્કાળ અસક્તિ મટાડી ચરીર લાક્ષ્યેણ બનાવનાર આ ગોળીઓ -શર્વાઈ રૂપ છે. પરદેશ નથી. ગોળી ૩૨ નો રૂ. ૧.

પ્રદરારી લોહની ગોળીઓ [આઓના પ્રદર માટે

ઓઓના પ્રદર લોહીવા-તાત્કાળિક મટાડી રત્ન સાફ લાવે છે. કમરનું કાટનું, પગનો દુઃખાવો મટાડી યૌવન સ્થિર રાખે તેમજ રતવા-સુવાસન, કેડનો દુખાવો તથા કમુવાવડ ઘર્તા મટાડી ગર્ભાશય સુધારી વંધ્યત્વ દુર કરે છે.

ડબી ૧ નો રૂ. ૧.

શીરનામું- વૈદ્ય જગન્નાથ ગણપતરામ,
દીવેલી ક્વાખાનું, નડીઆદ.

અનેક રોગની એકજ દવા !!

જીવનધારા !!

ઝાડા, ઉલ્ટી, ચુંક, સરદી, સુળ, અજીર્ણ, દમ, શ્વાસ, ખાંસી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, દાંત-દાઢની પીડા, સંધીવા, દરેક જાતના તાવ, પાણી વીકાર, ઝેરી ડંખ, પ્રમેહ, પ્રદર, અશક્તી, ખાંસી મોઢાની તથા ખાજમોરીની દુર્ગંધી, ચાંચડ, માંકડની પીડા, ઇત્યાદી અનેક રોગની ખાત્રી પુર્વક એકજ દવા.

કી. મોટી બા. રૂ. ૧૫૫ અડધી બા. રૂ. ૧

નાની બા. રૂ. ૫૫.

અમૃત ગુટીકા !!

શરીરનાં તમામ દરદો જડમુળથી દૂર કરી બદન તાકાતથી ભરપુર અને પ્રવૃત્તિત બનાવે છે. નીસ્તેજ ચહેરાને કાંતીવાન અને આનંદી બનાવે છે. મગજની કમ-જોરી, બદનનો દુઃખાવો, માંદગી પછીની નબળાઇ, અરચી, અપચો, ઇ. અનેક પ્રકારની નબળાઇઓ દૂર કરે છે. દરેક રૂતુમાં એક સરખો ગુણ આપે છે.

કી. ૩૨ ટીકડીઓના ટયુબના રૂ. ૨)

જેનસ મહીલા જીવન !!

સ્ત્રીઓના સર્વ રોગોને દૂર કરનાર અનુભવસીદ્ધ ઉપાય છે. રજસ્વળાની તકલીફ, સુવારોગનો ત્રાસ, શ્વેત યા રક્ત પ્રદર, કસુત્રાવડ, પેટ-પેદુ, કમર તથા આખા બદનનો દુઃખાવો, જીર્ણીજ્વર, બદન ફીકું, બેચેની ઇ. અનેક વિકારો દૂર કરી બદન તાકાતથી ભરપુર અને ગર્ભધારણ કરવા લાયક બનાવે છે. કી. રૂ. ૨)

દરેક દવાનું ટપાલ ખર્ચ જુદું. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક "જેનસ" નં. ૩૦૨ જોઈને ખરીદ કરજો. ફેટલાક મફત.

જે એન. શેઠના.

નડીઆદ.

અમૃતખિંદુ ઓફિસની જગપ્રસિદ્ધ દવાઓ.

આરૂતરતુ અમૃતખિંદુ

આખા હિંદુસ્તાન, બરમા, મીસોન, આફ્રિકા વગેરે દેશોમાં આ દવા ખૂબી વપરાય છે. વિશાલની દવાખાનાની બધી દુકાને વેચાય છે. ઘડો, મરડો, સંઘડળી, કોચેરા, ચુંક, કલસી, પેટમાં પવનનું પુશાક, એકાંધી દુર્ગંધ છુટતી, અધિના, માથાનો દુખાવો, ઘડી-રમાં કળવર, દાંધ પગની તોડ, હાંમાં થતી પીડા, બીજાને જેરી હાંમ વગેરે ઉપર આ દવા આભાસ મુજબ કરે છે.

દોઝ ૧ માટેથીનો બી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૧૫૦૦ ત્રણ શીશીના રૂ. ૪૦૦ અને ૭ શીશીના રૂ. ૮૦૦ ઉપર અને મીસના આવ મટિ પત્રબંધવાદાર કરવા.

જસમાઈનનો સાસાપરિલા

વિસ્ફોટક, પ્રમેદ, થારી, ખસ, ખરખર, મડમુમડ, સંધીના, દાંધ પગમાં કળવર, ઘડીર ઉપર કળા દાંધ પડવા, લે. લે. લે. કમી થવું, કંદમાજ અને ઘડીરની સામ ન્ય નળનામાં જસમાઈનનો સાસાપરિલા અમકારિક દવા છે.

દોઝ ૨૧. ૨૨. બી. પી. સાથે ૨૫૦૦, ત્રણ શીશીના બી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૫૦૦.

મીઝો માટે સારામાં સારી શક્તિની દવા

જજરમાન

અનિશ્ચિત અકાલ, અને તેથી થતાં પેટના દર્દને ખટારે છે. ઘડીર પીવાઈ દેખ ન્યારે તે ખાસ વાપરવા લેવા દવા છે. અનિશ્ચિતતા દર્દ ઉપર થતું જ દવાદો કરે છે. એક સો વાપરે છે ને સેક્ટો ઓઝો પાંચે તેનાં વજનનું કરે છે.

દોઝ ૨૩. ૨૪. બી. પી. ૨૫. ૨૬. ત્રણ શીશીના બી. પી. રૂ. ૧૫૦૦. દરેક દવાનું સચીપત્ર મળે.

લખો: અમૃતખિંદુ ઓફિસ,
અ. પી. બી. જાદ (ગુજરાત).

વીસમી સદીની નવી શોધ

સંગ્રહણી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાકતરોની દ્વા ખાઈ
કંટાળેલા સંગ્રહણી (ગળતી) મુંબઈના ઝાડા, અતિસાર
અને આંતરડાનાં ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને
આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડેલી પાંત્રીસ વર્ષના અનુભવની
રામબાઈ દ્વા માટે રૂબરૂ મળેલા આ સવાલ પત્ર મંગાવો.
પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવો.

માણુસાવળા માસ્તર કે. જે. પોલ એન્ડ સન્સ
સ્થુ સ્પેસ્યાલિસ્ટસ

કાલુપુર-દાંડીગરાની પોળ, તંબુરાગરાની ખડકીમાં

ધર નં. ૩૫૬, અમદાવાદ

અમારું બાલાનંદ બચ્ચાંઓને રૂદ્રપુષ્ટ, આનંદી અને
મુંદર બનાવે છે. કીંમત ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ.

દેશી દવાઓનું બુનું અને જાણીતું વિશ્વાસપાત્ર સ્થળ

ઉંઝા આયુર્વેદિક ફાર્મસી

અમદાવાદ, કાલબાદેવી, મુંબઈ નં. ૨, તથા ઉંઝા.

અમારા ત્યાંથી તમામ જાતની દેશી દવાઓ ઓછામાં
ઓછા બાવે સારામાં સારી મળી શકશે. દવાઓની ઉત્તમ
બનાવટ માટે સોના રૂપાના ચાંદો મળેલા છે. વધુ વિગત
માટે સુચીપત્ર મફત મંગાવો.

શ્રીઓના તમામ રોગો માટે
વાપરો.

મુંદરી સંજીવની

હાથી છાપ (રજીસ્ટર્ડ)

શીશી ૧ના રૂ. ૧ એક

ચાહને છોડવા માટે વાપરો
વનસ્પતિઓ તથા વસાણા-
માંથી બનાવેલી આયુર્વેદિક
અમીરી ચાહ (રજી.)

તો. ૧૦ના રૂ. ૫ રતલીના ૧) =

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

અમૃતખિંદુ ઓફિસની જગપ્રસિદ્ધ દવાઓ.

આરુતરનું અમૃતખિંદુ

આખા હિંદુસ્તાન, બરમા, મીસોન, આફ્રિકા અને દેશોમાં આ દવા પછી વપરાય છે. વિશાળની દરતાઓની બધી દુકાને વેચાય છે. કઠો, મરો, સંમદળી, કોચિશ, ચુંક, હથેલી, પેટમાં પપનનું કુચાણ, ગેદિમાંથી દુર્ગંધ છૂટતી, અધિવા, માથાનો દુખાવો, સરી-રમાં કળવર, હાથ પગની તોડ, હાંપમાં થતી પીડા, વીંછીનો જેવી કેપ અને ઉપર આ દવા આખાઈ ગયું કરે છે.

દોઝ ૧ જાટલીનો વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૧૦૦ ત્રણ શીશીના રૂ. ૪૦ અને ૭ શીશીના રૂ. ૮૦ રૂબરૂ અને પોસના સાથે મટિ પત્રબધાર કરવો.

જમ્બાઈનો સાર્સપરિલા

વિરોધાત્મક, પ્રમેહ, ચાંદી, ખસ, ખરબચા, ગડગુમડ, અધિવા, હાથ પગમાં કળવર, સરીર ઉપર કાળા હાથ પડવા, થોડીક કંમી થયું, કંઠમાળ અને સરીરની સામાન્ય નળનાડમાં જમ્બાઈનો સાર્સપરિલા અત્યંત દવા છે.

દોઝ ૧. ૧૦, વી. પી. સાથે રૂ. ૧૦૦, ત્રણ શીશીના વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૫૦.

શ્રીઓ માટે સારામાં સારી શક્તિની દવા

જજરમાન

અનિયમિત અટકાવ, અને તેથી થતાં પેટના દર્દને મટારે છે. સરીર ધીવાણું થાય ત્યારે તે ખાસ વાપરવા લાયક દવા છે. મર્મથયના દર્દ ઉપર યોગ્ય જ ફાયદો કરે છે. એક સો વાપરે ને સેકડા શ્રીઓ પાસે તેનાં વખાણુ કરે છે.

દોઝ ૧. ૨) વી. પી. થી રૂ. ૨૦ ત્રણ શીશીના વી. પી. થી રૂ. ૧૦૦. દરેક દવાનું સચ્ચપત્ર મળે.

લખો : અમૃતખિંદુ ઓફિસ,
મુ. પો નડીઆહ (ગુજરાત).

વીસમી સદીની નવી શોધ

સંગ્રહણી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાકતરોની દવા ખાઇ
કંટાળેલા સંગ્રહણી (ગળતી) મુંબઈના ઝાડા, અતિસાર
અને આંતરડાનાં ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને
આશીર્વાદ રૂપ થઇ પડેલી પાંત્રીસ વર્ષના અતુલવની
રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળેા યા સવાલ પત્ર મંગાવે.
પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવે.

માણુસાવાળા માસ્તર ડૉ. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ
સ્કુ સ્પેસ્યાલિસ્ટસ

કાલુપુર-દાંડીગરાની પોળ, તંબુરાગરાની ખડકીમાં
ધર નં. ૩૫૬, અમદાવાદ

અમારું બાલાનંદ બચ્ચાંઓને રૂઢપુછ, આનંદી અને
સુંદર બનાવે છે. કીંમત ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

દેશી દવાઓનું જીનું અને જાણીતું વિશ્વાસપાત્ર સ્થળ

ઉંઝા આયુર્વેદિક ફાર્મસી

અમદાવાદ, કાલબાદેવી, મુંબઈ નં. ૨, તથા ઉંઝા.

અમારા ત્યાંથી તમામ જાતની દેશી દવાઓ ઓછામાં
ઓછા ભાવે સારામાં સારી મળી શકશે. દવાઓની ઉત્તમ
બનાવટ માટે સોના રૂપાના ચાંદો મળેલા છે. વધુ વિગત
માટે મુખીપત્ર મફત મંગાવે.

શ્રીઓના તમામ રોગો માટે
વાપરે.

સુંદરી સંજીવની

હાથી છાપ (રજીસ્ટર્ડ)

શીશી ૧ના રૂ. ૧ એક

ચાહને છોડવા માટે વાપરે

વનસ્પતિઓ તથા વસાણા-

માંથી બનાવેલી આયુર્વેદિક

અમીરી ચાહ (રજી.

તો. ૧૦ના રૂ. ૫ રતલીના ૧

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

સાચોના દર્દોની આશ્વર્યકારક, અકસીર,
અને કદી પાછી હોં નહિ તેવી દવા,

એ મ્યો શી યા

અનેક દવાઓ કર્યા છતાં આરામ
નથી થતો ત્યાં એક જ અકવાડીઆમાં
એમ્પ્રોશીયા દવાથી આરામ થયેલ છે

પ્રદર, સુવારોમ, માસીક રુદ્ધ નિવર્તીત કે પ્રમાણ-
સર ન થવું, રુદ્ધ વખતે હમર તથા પેટમાં
દુઃખાવો થવો, દોસ્તીરીઆ—

આવી અનેક જાતની બીમારીથી સ્ત્રીઓ નિસ્તેજ રહે
છે. અને અસક્તિ જેવું જખાવ છે તેથી ઉંઘ આવતી
નથી. હાથ પગમાં ત્રુટ થાય છે. પેટમાં વાયુ રહે છે.
અજંપો રહે છે. માથામાં મજબૂત જેવું જખાવ છે.

આ તમામ દર્દોની સારામાં સારી
ખાત્રીવાળી એમ્પ્રોશીયા દવા છે.

ટોકટીએ અને નર્સો પોતાના દર્દીઓને હંમેશાં
એમ્પ્રોશીયા દવા લેવા ખાસ જખાવે છે.
મજબૂત બાંધાના નિરોગી અને તંદુરસ્ત સંતાનને ખરો
આધાર માનાએ નો ઔદીરિક મંથન ઉપર દોષ છે.
આદલી ૧ ૩૮ ૨) તબીબ આદલી ૩૮ પાના

વીરીયલ એજન્સી

પ્રોન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ

દરેક દર્દીમાં દવા વેચનાર પામે અને છે

સાંઓના દર્દોની આશ્વર્યકારક, અકસીર,
અને કદી પાછી હંકે નહિ તેવી દવા,

એ મધ્યો શી ચા

અનેક દવાઓ કર્યા છતાં આરામ
નથી થતો ત્યાં એક જ અકવાડીઆમાં
એમ્પ્રોશીયા દવાથી આરામ થયેલ છે

પ્રદર, સુવારોમ, માસીક રુદુ નિયમીત કે પ્રમાણ-
સર ન થવું, રુદુ વખતે કમર તથા પેડુમાં,
દુઝાવો થવો, દોરડીરીઆ—

આવી અનેક જાતની બીમારીથી સ્ત્રીઓ નિસ્તેજ રહે
છે. અને અશક્તિ જેવું જણાય છે તેથી હિંમત આવતી
નથી. દાઢ પગમાં ત્રુટ ચાય છે. પેટમાં વાયુ રહે છે.
અજાણ રહે છે. માથામાં સજીકા જેવું જણાય છે.

આ તમામ દર્દોની સારામાં સારી
ખાત્રીવાળી એમ્પ્રોશીયા દવા છે.

ટાકટરો અને નર્સો પોતાના દર્દીઓને હુમેશાં
એમ્પ્રોશીયા દવા લેવા ખાસ જણાવે છે.
મજાજુત નાંધાના નિરોગી અને તંદુરસ્ત સંતાનનો ખરો
આધાર માતાઓની સારિરીક સંપત્તિ ઉપર હોય છે.
ખાટલી ૧ રૂ. ૨) ત્રણ ખાટલી રૂ. પાન

વીરીયલ એજન્સી

પ્રોન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ

દરેક શહેરમાં દવા વેચનાર પાસે મળે છે

ફક્ત પાંચજ ટીપાં ! ! !

ગુમાની અમી—કુપી રજી. નં. ૧૨૬૪

ફક્ત પાંચજ ટીપાં અમી—કુપી લેવાથી ઉલટી, ઝાડો, કાલેરા, શરદી, સળેખમ, ચુંક, આંકડી, પેટનો દુખાવો, અજીર્ણ, વાયુ, બાદી, બદ્દજમી, શુળ, હીસ્ટીરીઆ, ઉઠાંટીયું દાંત કે દાઢતું કળતર વિગેરે તુરત નાબુદ કરે છે.

ફક્ત પાંચજ ટીપાં અમી—કુપી બહારથી ચોળવાથી હાથ પગનો દુખાવો, સોજા, કળતર, રૂમેટીઝમ (વા) પંવન સંધીવા લકવો માથાનો દુખાવો. ગડીઓ વા, આદાશીશી, પાંસળાનું શુળ, કફ, છાતીનો દુખાવો, રાંઝણુ. વીંછીનો ડંખ વિગેરે દર્દોમાં તાત્કાળિક આરામ આપે છે.

ફક્ત એકજ શીશી ગુમાની અમી—કુપી ધરમાં તથા મુસાફરીમાં પાસે રાખો તે તમને તાત્કાળિક થઈ આવતાં ઉપર જણાવેલા દર્દોમાં કીંમતી મદદગાર થઈ પડશે.

કિંમત શીશી ૧) નો રૂ. દોઢ ૧૫૫

ત્રણ શીશીના રૂ. ૪૦ ૪). પો. અલગ.

રાજશાહી ગાનેરીઆરુપેશીફીક

રજી. (પ્રમેહારી રસ) નં. ૧૨૬૪

જીનો કે ગમે તેવો પ્રમેહ હોય, માત્ર ચોવીસ કલાકમાંજ નાસવા માંડે છે. જાણે જાણે ચમત્કાર ! એક ડોઝ પેટમાં ગયો કે બે આની આરામ થયો છે એમ સમજો. પ્રમેહ મારે આવી ફતેહમંદ દવા બીજી કોઈ નથી. પેશાબમાં આગ, બળતરા, ટીપે ટીપે પેશાબ થવો, ઉનવા, હાથપગમાં ફાટ, હિંધ નહિ આવવી, અને આખો દિવસ એમાંજ જીવ લાગી રહેવો એ સર્વ આ દવાથી નાબુદ થાય છે. જેઓ માને છે કે પ્રમેદ એ એક નહિ સાર કરી શકાય તેવું દરદ છે તેઓને હમે રાજશાહી પ્રમેહારી રસ લેવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. સોએ સો દરદી સારા થયા છે, હજી સુધી કોઈ નિષ્ફળ થયોજ નથી કીંમત શીશી એકના રૂ. ૨) ત્રણ શીશીના રૂ. ૫૫૫. પો. અલગ.

સી. સી. ગુપ્તા એન્ડ કું. મુ. પો. નડીઆદ

સાચોના દર્દોની આશ્વર્યકારક, અકસીર,
અને કદી પાછી હોં નહિ તેવી દવા,

એ મ્યો શી યા

અનેક દવાઓ કર્યા છતાં આરામ
નથી થતો ત્યાં એક જ અઠવાડિયામાં
એમ્પ્રોશીયા દવાથી આરામ થયેલ છે

પ્રદર, સુવારોગ, માસિક રૂઠું નિયમીત કે પ્રમાણ-
સર ન થવું, રૂઠું વખતે કમર તથા પેડુમાં
દુઃખાવો થવો, દોસ્તીરીઆ—

આવી અનેક જાતની બીમારીથી સ્ત્રીઓ નિસ્તેજ રહે
છે. અને અસક્તિ જેવું જણાય છે તેથી હંમેશાં આવતી
નથી. હાથ પગમાં ઝુટ થાય છે. પેટમાં વાયુ રહે છે.
અજાણે રહે છે. માથામાં સજ્જા જેવું જણાય છે.

આ તમામ દર્દોની સારામાં સારી
ખાત્રીવાળી એમ્પ્રોશીયા દવા છે.

ડાક્ટરે અને નર્સે પોતાના દર્દીઓને હંમેશાં
એમ્પ્રોશીયા દવા લેવા ખાસ જણાવે છે.
મજબુત નાથાના નિગોળી અને તંદુરસ્ત સંતાનનો ખરો
આધાર માતાઓની કારિરીક સંપત્તિ ઉપર દોષ છે.
બ્રાહ્મી ૧ રૂ. ૨) ગ્રાન બ્રાહ્મી ૩૮ પાક

વીરીયલ એજન્સી

પ્રાન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ

બાળકો માટે સચિત્ર કાવ્ય-પ્રકાશનો
ગૌરીનાં ગીતો, ગલગોટા, ટૂંકો

(આઠ આના) (દસ આના) (પાંચ આના)

લખો : દેશળજી પરમાર, સલાપોસ રોડ, ગવારા, અમદાવાદ

જોડો

ચાલાક, હિસાહી, લાગવગ ધરાવનાર વીમાના
અનુભવી એન્ટો. પગાર યા કમીશનથી ગેરન્ટીડ

કામ આપી શકે તેમને સારો ચાન્સ મળશે. વિગત માટે લખો:-

ચોકસી એન્ડ કું. વડા પાડો રોડ : ભરૂચ.

અમેરીકન ભવિષ્યવાણી : (કોટનની) જેમાં રોબના

ફક્ત બેઝ ફીગર તેમજ ચોકસ નેજ મંદી બનાવવામાં આવે છે.
કોટનના વેપારમાં ગુમાવેલા નાણાં ચક્રાદિ બાજુ સાથે પાછા લેવાની
આ હિતમ તક છે. કિંમત રૂ. ૫) માસ ૧ ના. લખો:-

ભવિષ્યવાણી કાર્યાલય : નારી : પો. સીહોર (કાઠિયાવાડ).

સ્વદેશી માલને ઉત્તેજન આપો-પાનમાં ખાવા માટે ખુશ-
ખોદાર “કૃષ્ણજાપ” કાથો તથા કાથા, ચુના, સોપારી વગર પાન
ખાવું હોય તો તાંબુલ પાવડર વાપરો. ડબ્બા એકની કી. ૪ આના.
પો. જુહ. લખો:-એચ. વી. જોશી, રીચીરોડ, અમદાવાદ.

યુદ્ધવીરો અને વીરાંગનાઓનાં ઘરઆંગણે દર્શન

“મહાભિનિષ્ક્રમણ”

તા-૧૨મી માર્ચ ૧૯૩૧ની સુવર્ણમય પ્રભાતે મહા-
ત્મા ગાંધીજીએ સાબરમતીના આશ્રમમાંથી દાંડી તરફ
૭૯ યુદ્ધવીરો સાથે સત્યાગ્રહ માટે પ્રયાણ કર્યું તેવું
ઐતિહાસિક રંગીન ચિત્ર : સાઇઝ ૧૪x૨૦ મુલ્ય ૫ આના.
(પોસ્ટેજ સાથે) દરેક હિંદી ઘરમાં હોવું જ જોઈએ.

મુંબાઈ સંગ્રામસંમિતના પ્રમુખોની ત્રિગાવલિ

મુંબાઈના રાષ્ટ્રિય યુદ્ધને ટકાવી રાખનારા અને યુદ્ધ
સંમિતિઓના પ્રાણરૂપ ચાલીપ યુદ્ધવીરો, વીરાંગનાઓ અને
કાર્યકર્તાઓના દર્શન નેમના બોર્ડ સાથે તમે આ
સુંદર અને દ્રશ્યગ્ર આલ્પમમાં કરી શકશો. રૂ. ૨, પો. જુહ.

ગાંધી બ્રધર્સ, રતનપોળ, અમદાવાદ (૩૮)
બી. પરીખની કંપની, ગુલાલવાડી, મુંબાઈ.